

Федоренко Валентин Григорович, головний редактор, член Співки ректорів Європи, перший віце-президент Співки будівельників України, професор кафедри теоретичної та прикладної економіки ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, почесний доктор Одеської державної академії будівництва та архітектури, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН

Кучеренко Ганна Борисівна, відповідальний секретар

Амоша Олександр Іванович, директор інституту Економіки промисловості НАН України, д-р екон. наук, професор, академік НАН України

Андросчук Геннадій Олександрович, головний консультант Верховної Ради України, к-т екон. наук, доцент

Бакуменко Валерій Данилович, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління, д-р наук з державного управління, професор

Бандур Семен Іванович, професор кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Бендасюк Олег Олександрович, головний спеціаліст департаменту атестації кадрів вищої кваліфікації МОН України, д-р екон. наук

Воротін Валерій Євгенович, заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, д-р наук з державного управління, професор

Гайдуцький Андрій Павлович, заступник керівника управління платіжних систем УКР СІВ банка, д-р екон. наук

Гайдуцький Павло Іванович, Радник Президента України, д-р екон. наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Гнибіденко Іван Федорович, професор кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Грищенко Іван Михайлович, ректор Київського національного університету технологій та дизайну, д-р екон. наук, професор, академік НАПН України, заслужений працівник освіти України

Гудзинський Олексій Дмитрович, професор кафедри менеджменту і маркетингу ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Даций Олександр Іванович, в.о. ректора Академії муніципального управління, д-р екон. наук, професор

Денисенко Микола Павлович, професор кафедри економіки і фінансів ІПК ДСЗУ, академік УТА, д-р екон. наук, професор

Криклій Артур Станіславович, завідувач кафедри фінансів Хмельницького економічного університету, доктор економічних наук, професор, дійсний член АЕН України

Кузьмін Олег Євгенович, директор навчально-наукового інституту економіки і менеджменту Національного університету "Львівська політехніка", д-р екон. наук, професор, заслужений працівник народної освіти України

Кулків Петро Мусійович, ректор КНУБА, д-р екон. наук, професор, лауреат 2х державних премій в галузі науки та техніки, заслужений працівник освіти України

Кучменко Еліонора Миколаївна, професор кафедри соціології та соціально-гуманітарних дисциплін ІПК ДСЗУ, доктор історичних наук, професор

Маршавін Юрій Миколайович, перший проректор ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор, заслужений працівник освіти України

Мищенко Катерина Семенівна, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки ІПК ДСЗУ, кандидат наук з державного управління, доцент

Могилюк Олексій Миколайович, ректор ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Момір Джурович, президент Академії наук та мистецтв Черногорії

Мордвінов Олександр Григорович, завідувач кафедри, Класичний приватний університет (м. Запоріжжя), д-р наук з державного управління, професор

Онищенко Володимир Олександрович, ректор Полтавського національного технічного університету, д-р екон. наук, професор

Патика Наталія Іванівна, проректор з науково-педагогічної роботи ІПК ДСЗУ, к-т екон. наук, доцент

Пясківська Марія Станіславівна, провідний економіст статистики та прогнозування Київського обласного центру зайнятості

Поважний Олександр Станіславович, ректор Донецького державного університету управління, д-р екон. наук, професор

Радич Ярослав Федорович, професор кафедри управління охороною здоров'я НАДУ при Президентові України, д-р наук з державного управління, професор

Розпутенко Іван Васильович, завідувач кафедри економічної політики НАДУ при Президентові України, д-р наук з державного управління, професор

Саблук Петро Трохимович, Почесний директор ННЦ "Інститут аграрної економіки", д-р екон. наук, професор, академік УАН, заслужений діяч науки і техніки України

Седих Юрій Іванович, Президент Товариства Дружби «Україна - Болгарія», Член Української Ради Миру, академік, доктор філософії, Почесний доктор права, професор

Тимошенко Іван Іванович, ректор Європейського університету, професор

Федоренко Станіслав Валентинович, доцент кафедри інформаційних систем і технологій ІПК ДСЗУ, академік академії будівництва України, к.т.н., доцент

Чапка Мирослав, ректор Вищої школи економіки та адміністрації в м. Битом (Польща), д-р екон. наук, професор, академік Академії економічних наук України

Черкасов Андрій Володимирович, завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, доцент

Чорна Людмила Олександрівна, завідувач кафедри фінансів оподаткування і підприємництва Вінницького інституту конструювання одягу та підприємництва, д-р екон. наук, професор

Шаров Юрій Павлович, перший заступник директора ДРІДУ НАДУ при Президентові України, д-р наук з державного управління, професор

Журнал засновано у січні 2003 року.
Виходить щомісяця.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ

(постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2, наказ Міністерства освіти і науки України № 1081 від 29.09.2014 р.)

Свідоцтво КВ № 9144,
від 09.09.2004 року

ISSN 2306-6806

Передплатний індекс: 01751

Адреса редакції:

м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька,
18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Телефон/факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.economy.in.ua

Засновник:

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості

України,

ТОВ "Редакція журналу "Економіка та держава"

Видавець:

ТОВ "Редакція журналу "Економіка та держава"

Відділ інформації

Стаднік С. Б.

Відділ реклами

Чурсіна А. М.

Коректор

Строганова Г. М.

Комп'ютерна верстка

Полулященко А. В.

Технічне забезпечення

Дідук Б. Б.

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за збір і викладання фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

Рекомендовано до друку Вченою Радою ІПК ДСЗУ 24.11.16 р.

Підписано до друку 24.11.16 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 22,4.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2411/2.

Віддруковано у ТОВ «АКС центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 11/2016

Економічна
наука

<u>Єфремова Н. Ф., Стеблюк Н. Ф., Чічкань О. І.</u> Забезпечення розвитку вищої освіти — важлива складова стратегічних цілей соціальної держави	4
<u>Іщенко О. А.</u> Комплексна еколого-економічна експертиза організації та реалізації державного регулювання та проектування	10
<u>Черевко О. В., Рагзіховська Ю. М.</u> Сутність, роль та завдання інтерфейсної безпеки у процесі забезпечення інформаційної та економічної безпеки вищого навчального закладу	15
<u>Резнікова Н. В., Іващенко О. А.</u> Розвиток торговельної лібералізації в країнах Периферії: перспективи економічної інтеграції Йорданії	19
<u>Полтавська О. В.</u> Забезпечення ефективності функціонування підприємств готельного господарства	25
<u>Тимофєєв Ю. Е., Чернявська Ю. Б.</u> Змішане фінансування вищої освіти — шлях до її розвитку	30
<u>Ступень Н. М.</u> Удосконалення методів еколого-економічного управління розвитком рекреаційних територій	34
<u>Бергар М. М.</u> Контролінг як сучасна концепція управління промисловим підприємством	39
<u>Звонар В. П.</u> Сільська громада в Україні як суб'єкт соціально-економічного розвитку: активізація через самоорганізацію та партнерство	44
<u>Гусейнов М. М.</u> Решение проблем продовольственной безопасности Азербайджана в контексте его инновационного развития	49
<u>Никитюк Ю. А., Сологуб Ю. О.</u> Концептуальні засади розвитку сучасного ринку лікарської рослинної сировини в Україні	54
<u>Панкова А. Ю., Лагутін Т. В.</u> Ефективність впровадження стратегії розвитку регіону у відповідності державної стратегії розвитку та Євроінтеграційних процесів	58
<u>Клименко О. М., Кальчук Н. В.</u> Сучасний стан дохідної частини місцевих бюджетів України	61
<u>Касич А. О., Глущенко Д. О.</u> Теоретичні та практичні аспекти управління конкурентоспроможністю підприємства	65
<u>Халилов Азер Амир оглы</u> Состояние технологического прогресса на предприятиях нефтегазового комплекса Азербайджана	71
<u>Гусейнов В. З.</u> Принципы и методы эффективного использования ресурсов на автомобильном транспорте	75
<u>Грицишин А. Т.</u> Теоретичний аналіз впливу режиму валютного курсу на рівень міжнародних резервів	77
<u>Діба В. А.</u> Сучасний стан та перспективи розвитку страхових компаній України	80
<u>Єгорова Г. А.</u> Економіко-правові засади державного регулювання злиттів та поглинань: шляхи гармонізації вітчизняного та європейського досвіду	84
<u>Шишолін А. П.</u> Відділення довузівської підготовки як форма транскордонного експорту освітніх послуг українських університетів	89
<u>Худик О. Б.</u> Інформаційне забезпечення стратегічного фінансового аналізу	93
<u>Рябокоть О. О.</u> Планування та управління фінансовими ресурсами місцевих бюджетів в умовах децентралізації економіки України	98
<u>Криворук Б. М.</u> Державна підтримка виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства: зарубіжний досвід та вітчизняні реалії	101
<u>Тищенко О. П.</u> Рецензія на монографію "Регулювання інноваційних процесів в економіці" (автор — Карп'юк О. П.)	105

Нові видання

CONTENTS:

Ekonomika ta derzhava № 11/2016

Economy

<u>Yefremova N., Steblyuk N., Chichkan O.</u> SUPPORT THE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION — AN IMPORTANT COMPONENT OF THE STRATEGI CGOALS OF THE WELFARE STATE	4
<u>Ishchenko O.</u> COMPLEX ENVIRONMENTAL-ECONOMIC ASSESSMENT AND IMPLEMENTATION OF STATE REGULATION AND PLANNING	10
<u>Cherevko O., Radzikhovska Yu.</u> THE ESSENCE, ROLE AND TASKS OF INTERFACE SECURITY IN THE IN THE PROCESS OF PROVIDING INFORMATION AND ECONOMIC SECURITY IN THE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS	15
<u>Reznikova N., Ivashchenko O.</u> THE DEVELOPMENT OF TRADE LIBERALIZATION IN THE PERIPHERY: THE PROSPECTS OF ECONOMIC INTEGRATION OF JORDAN	19
<u>Poltavska O.</u> ENSURING EFFICIENCY OF ENTERPRISES HOTEL INDUSTRY	25
<u>Timofeev Yu., Chernavska Y.</u> THE MIXED FINANCING THE HIGHEST SHKOLY — PUT TO ITS DEVELOPMENT	30
<u>Stupen N.</u> IMPROVEMENT OF METHODS OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC MANAGEMENT OF THE RECREATIONAL AREAS DEVELOPMENT	34
<u>Berdar M.</u> CONTROLLING AS MODERN CONCEPTION OF MANAGEMENT INDUSTRIAL ENTERPRISE	39
<u>Zvonar V.</u> A RURAL COMMUNITY IN UKRAINE AS AN ACTOR OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT: STRENGTHENING THROUGH SELF-ORGANIZATION AND PARTNERSHIP	44
<u>Guseynov M.</u> THE PROBLEM RESOLUTION OF FOOD SECURITY OF AZERBAIJAN IN THE CONTEXT OF ITS INNOVATIVE DEVELOPMENT	49
<u>Nykytyuk Y., Solohub Yu.</u> CONCEPTUAL DEVELOPMENT BASES OF THE MODERN MARKET OF MEDICINAL PLANT MATERIAL IN UKRAINE	54
<u>Pankova A., Lagutin T.</u> "THE EFFECTIVENESS OF IMPLEMENTING REGIONAL DEVELOPMENT STRATEGY UNDER THE STATE DEVELOPMENT STRATEGY AND THE EUROPEAN INTEGRATION PROCESS"	58
<u>Klymenko O., Kalchuk N.</u> THE CURRENT STATE REVENUES OF LOCAL UKRAINIAN'S BUDGETS	61
<u>Kasych A., Gluschenko D.</u> THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF ENTERPRISES COMPETITIVENESS MANAGEMENT	65
<u>Khalilov Azer Amir oqlu</u> PROBLEMS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF OIL AND GAS SECTOR	71
<u>Guseynov V.</u> PRINCIPLES AND METHODS OF EFFECTIVE USE RESOURCES ON A ROAD TRANSPORT	75
<u>Hrytsyshyn A.</u> THEORETICAL ANALYSIS OF EXCHANGE RATE REGIME INFLUENCE ON LEVEL OF INTERNATIONAL RESERVES	77
<u>Dyba V.</u> THE CURRENT STATE AND PROSPECTS OF INSURANCE COMPANIES IN UKRAINE	80
<u>Igorova G.</u> ECONOMIC AND LEGAL PRINCIPLES OF STATE REGULATION OF MERGERS AND ACQUISITIONS: WAYS TO HARMONIZE DOMESTIC AND EUROPEAN EXPERIENCE	84
<u>Shysholin A.</u> PRE-UNIVERSITY DEPARTMENT AS A FORM OF CROSS-BORDER EXPORT OF EDUCATIONAL SERVICES FOR UKRAINIAN UNIVERSITIES	89
<u>Khudyk O.</u> THE INFORMATIONAL SUPPORT OF STRATEGIC FINANCIAL ANALYSIS	93
<u>Ryabokon O.</u> PLANNING AND FINANCIAL MANAGEMENT OF LOCAL BUDGETS IN A DECENTRALIZED ECONOMY OF UKRAINE	98
<u>Krivorukov B.</u> STATE SUPPORT OF AGRICULTURAL PRODUCTION AND FOOD: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND DOMESTIC REALITIES	101
<hr/>	
<u>Tyshchenko O.</u> REVIEW OF THE BOOK "REGULATION OF INNOVATIVE PROCESSES IN ECONOMY" (AUTHOR — KARPIUK O.)	105

New Books

Н. Ф. Єфремова,

*к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та організації виробництва,
Дніпровський державний технічний університет, м. Кам'янське*

Н. Ф. Стеблюк,

*к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту організації та адміністрування,
Дніпровський державний технічний університет, м. Кам'янське*

О. І. Чічкань,

*к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів та обліку,
Дніпровський державний технічний університет, м. Кам'янське*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ — ВАЖЛИВА СКЛАДОВА СТРАТЕГІЧНИХ ЦІЛЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

N. Yefremova,

*Ph.D., associate professor, assistant professor of production,
Dnipro State Technical University, Kamianske*

N. Steblyuk,

*Ph.D., associate professor, assistant professor of organizational management and administration,
Dnipro State Technical University, Kamianske*

O. Chichkan,

*Ph.D., associate professor, assistant professor of finance and accounting,
Dnipro State Technical University, Kamianske*

SUPPORT THE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION — AN IMPORTANT COMPONENT OF THE STRATEGIC GOALS OF THE WELFARE STATE

У статті визначено дві взаємопов'язані між собою проблеми, з якими стикається сучасна соціальна держава: забезпечення ефективного функціонування економіки й реалізація соціальних функцій. Доведено, що стабільність економіки, темпи економічного зростання залежать не тільки від фінансово-економічних, а багато в чому від інтелектуальних чинників, якість яких обумовлена рівнем розвитку системи вищої освіти.

Обґрунтовано, що сучасний стан вищої освіти в Україні залежить, у першу чергу, від діючої системи її фінансування, що обумовлено формуванням та реалізацією фінансового механізму, який відображає специфіку організації фінансових відносин системи вищої освіти — використання бюджетних і власних коштів для забезпечення діяльності закладів вищої освіти. Структура фінансування вищої освіти не відповідає світовим тенденціям більшості розвинутих країн світу, в яких безпосередньо через фінансування соціальної сфери і її важливої складової — вищої освіти, реалізується одна з пріоритетних функцій соціальної держави.

Наведено модель формування стратегії розвитку вищих навчальних закладів, яка побудована за такими рівнями управління: оперативний, тактичний і стратегічний. Запропоновано для забезпечення оптимального використання фінансових ресурсів запровадити алгоритм управління фінансовими ресурсами, який дозволяє перерозподіляти кошти на статті видатків, включених до видатків розвитку вищого навчального закладу.

The article says about two interrelated problems that shrinks the modern welfare state: the effective functioning of the economy and realization of social functions. It is proved that the stability of the economy, economic growth depends not only on financial and economic, and in many ways, from intellectual factors, the quality of which is due to the level of development of higher education.

It is based that the current state of higher education in Ukraine depends primarily on the current system of funding, due to the formation and implementation of financial mechanism that reflects the specifics of the financial relations of higher education — the use of the budget and its own funds to support the activities of higher education institutions. The structure of the financing of higher education does not meet global trends in most developed countries, where one of the priority functions of the welfare state is realized directly through social sphere and its important component — higher education.

Further a model of higher education institutions development strategy is mentioned, it is based on the following levels of management: operational, tactical and strategic. There was proposed a financial management algorithm that allows you to redistribute funds for expenditure items included in the costs of higher education in order to optimal the use of financial resources.

Ключові слова: соціальна держава, функціонування економіки, стратегічні цілі соціальної держави, людський капітал, знання, система вищої освіти.

Keywords: social state of the economy, the strategic goals of the welfare state, human capital, knowledge, higher education.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах — умовах формування постіндустріального суспільства головною формою багатства стає багатство людської особистості, її інтелектуаль-

ний потенціал, завдяки якому розвивається економіка і суспільство. Україні, спираючись на досвід високорозвинутих країн, необхідно формувати нову модель економіки, радикально змінювати зміст і напрями соціаль-

ної політики. Серед цілого комплексу соціальних завдань, які актуалізуються в нашій країні у теперішній час, важливого значення набуває необхідність суттєвих якісних змін у механізмі державного регулювання в системі вищої освіти, враховуючи її стратегічне значення для прогресу особистості, суспільства, держави.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування необхідності суттєвих якісних змін у системі державного регулювання розвитком вищої освіти, визначення чинників, які впливають на підготовку фахівців з вищою освітою з урахуванням сучасних тенденцій як в економіці, так і в системі вищої освіти.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Життєдіяльність соціальної держави, її можливості щодо розв'язання соціально-економічних проблем знайшли своє відображення у наукових працях В. Гееця, Р. Грінберга, Е. Лібанової, О. Москаленка та інших відомих вчених. Дослідженням проблем людського капіталу як основного джерела соціально-економічного прогресу займалися такі науковці, як А. Гальчинський, Л. Козеренко, С. Лендар, А. Чухно, І. Швець. Різноманітні аспекти функціонування вищої школи висвітлені в роботах багатьох науковців: А. Андрушенка, Т. Боголіба, І. Коленюк, Т. Оболенської, Л. Федулової.

Безперечно, досягнення вітчизняних та зарубіжних вчених, умови сьогодення спонукають чітко визначити значення вищої освіти у формуванні людського капіталу, його роль у прискоренні темпів економічного зростання, можливості держави у здійсненні якісних змін у системі вищої освіти, як важливої складової соціальної сфери.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

"Соціальна держава" — як поняття, що виникло ще в середині ХІХ ст. завдяки Л. Фон Штейну і у своїй ідеологемі прагне досягти рівності, свободи, піднесення знедолених до рівня багатих і сильних, — за свою більш ніж 150-річну історію, незважаючи на численні успіхи, у даний час у багатьох країнах обтяжена непідйомними борговими зобов'язаннями і переживає найгострішу кризу [1, с. 4].

Сьогодні сучасна соціальна держава стикається із двома взаємопов'язаними між собою завданнями:

— забезпечити стабільність економіки й подальше економічне зростання;

— розв'язати цілий комплекс соціальних проблем, з якими стикається суспільство: нерівність, наявність соціальної несправедливості, створення умов для розвитку освіти, науки, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення тощо.

Тобто мова йде про досягнення оптимуму щодо ефективного функціонування економіки й реалізації стратегічних цілей соціальної держави.

Виникає питання, на що повинні бути спрямовані стратегічні цілі соціальної держави?

Кращі мислителі людства давно дійшли висновку, що людина є метою виробництва, основним джерелом і критерієм соціально-економічного прогресу. Як свідчить історичний досвід, попередні стадії суспільно-історичного розвитку, включаючи й індустріальну цивілізацію, базувалися на матеріальному виробництві. Це визначало структуру зайнятості. Основна маса працівників була зайнята важкою фізичною працею, до того ж працею ручною, монотонною, частковою. Як підкреслював О. Тофлер, праця була грубою, грубість праці була обов'язковою складовою прибутку. Чим більше витискувалося поту із людей, тим більше робилося грошей [10, с. 88].

У сучасних умовах коли формується постіндустріальне суспільство, необхідна якісна нова робоча сила. Тепер головними є інформація і творчість. Типовим стає робітник, який володіє спеціальністю або професійним

знанням. Пояснюється це тим, що нові сучасні галузі потребують ініціативних, освічених, винахідливих і навіть індивідуалістичних робітників. На цей тип робітників зараз великий попит у багатьох секторах економіки.

У теперішній час наявна така тенденція: практично все додаткові робочі місця у багатьох сферах економічної діяльності потребують вищої освіти. Нині у сучасних умовах інформаційно-інтелектуальних технологій людина, її знання, освіченість визначають рівень розвитку виробництва і суспільства в цілому [10, с. 95].

Реальна дійсність свідчить, що ефективність реалізації та результативність завершення інноваційних процесів залежить як від фінансово-економічних, так і від інтелектуальних чинників, яким і надається провідна роль [9, с. 3].

Експерти ООН, аналізуючи фактори, які впливають на конкурентні переваги країни, стверджують: якщо декілька десятиліть тому вони визначалися головним чином багатими природними ресурсами та капіталом, то в умовах постіндустріального суспільства економічне зростання розвинутих країн на 64% залежить від рівня людського капіталу, на 20% — від природних ресурсів і тільки на 16% — від капіталу [6, с. 45]. Враховуючи цей факт, соціальна держава повинна виходити з того, що як ефективне функціонування економіки, так і розв'язання проблем соціогуманітарного характеру неможливо без усвідомлення ролі й значення знаннєвого ресурсу [9, с. 4].

Випереджальний економічний розвиток, стверджує О.М. Москаленко, розмірковуючи щодо соціальної орієнтації політики, передбачає концентрацію ресурсів на перспективних магістральних напрямках у науці і техніці, освіті, інституціональному і соціальному розвитку. Це вибір альтернативного шляху розвитку, забезпечення інституціональних умов для технологічного стрибка, перенесення апробованих знань про найкращі ділові практики, методи державного управління, про технології та інновації в інституціональне середовище, яке готове сприйняти ці знання [7, с. 88].

Не викликає сумніву, що подолання кризових явищ в економіці України, подальше економічне зростання можливо, в першу чергу, за умов наявності висококваліфікованих кадрів, які володіють останніми досягненнями науково-технічного прогресу і практичними навичками з їх використання, а також здатні розвивати і розширювати знання. Навчання має забезпечувати поєднання науково-теоретичного матеріалу з практичною спрямованістю у вирішенні конкретних завдань управлінської діяльності, які мають бути пов'язані зі стратегією розвитку економіки, суспільства, того чи іншого суб'єкта економічної діяльності (промислового підприємства, малого та середнього бізнесу, органів державної влади та управління), а також бути чутливими до вимог сучасного ринку праці. Такий підхід, зрозуміло, має знайти своє відображення в індивідуалізації процесу навчання, тобто надати тому, хто навчається самостійно обирати рівень вивчення дисциплін, передбачених освітньо-професійною програмою, залежно від власних цілей.

Створення умов для індивідуального розвитку, самоствердження та самореалізації особистості протягом життя має забезпечуватися прискоренням, випереджальним інноваційним розвитком освіти [8, с. 5].

Що стосується вищої освіти, то вона має відповідати своїй природі та власним вихідним положенням, ціннісним орієнтирам і допомагати осмислювати, націлювати й регулювати основні напрями розвитку освітньої діяльності в умовах випереджального розвитку освіти, а також наповнювати основні принципи новим змістом із метою їх конструктивного використання у змінних умовах. В основу діяльності вищих навчальних закладів, у теперішній час мають бути покладені такі принципи, які спрямовані на підготовку висококваліфікованих фахівців, а саме: науковості, ефективного на-

вчання, свободи, динамічності, прогностичності, духовного контексту, глобальності, які мають комплексний характер та охоплюють усі аспекти здійснення даного процесу для забезпечення базових потреб особистості у самоствердженні, повазі, самовизначенні та самореалізації за допомогою перспективного передбачення шляхів розвитку системи вищої освіти. Реалізація цих принципів дозволяє по-новому представити створення оптимальних умов для прояву та розвитку молодшої людини у вищому навчальному закладі, її особистісних та культурних якостей [8, с. 6].

Звертає на себе увагу підхід до визначення ефективності — цінності університетів для країн ЄС і Америки. Остання полягає, насамперед, у тому, наскільки кваліфіковано вищий навчальний заклад готує підприємців і дослідників. Як відомо, університети завжди орієнтувалися переважно на підготовку найманих працівників, а не господарів, бізнесменів. Тому з виникненням підприємницьких університетів змінилися підходи до підготовки студентів — випускники повинні ставати творцями нових робочих місць, дослідниками, організаторами нових компаній, бізнесменами [4, с. 85—86].

Варіативність освітнього простору, що має передумовою різноманітність освітніх закладів різних форм власності, які б відповідали освітнім запитам особистості, обумовила їх сучасний стан: в Україні функціонує 349 вищих навчальних закладів, з них 242 державних та комунальні форми власності. 192 університети мають статус національних і 11 дослідницьких. Для порівняння в Великобританії кількість вищих навчальних закладів з населенням майже 61 млн чоловік сягає 96, в Італії на 60 млн населення припадає 65 університетів, у Франції на 63 млн — 78, в Іспанії — на 45 млн — 47 [8, с. 5]. Така динаміка кількісних змін щодо наявності вищих навчальних закладів в Україні (зростання більш ніж удвічі порівняно з 80-ми роками), і відповідного збільшення контингенту студентів пояснюється запровадженням багатоканального фінансування вищої школи, у тому числі платного навчання, поступовим нарощуванням обсягів державного замовлення, створенням вищих навчальних закладів недержавної форми власності.

Ураховуючи, що розвиток освітньої системи зумовлюється потребами суспільства (соціальне замовлення), а також суб'єктивними потребами окремої особистості, освітня послуга розглядається як специфічне економічне благо, що надається особистості для задоволення її пізнавальних потреб, створення передумови для професійного становлення особистості, а також для активної самореалізації на індивідуальному й суспільному рівнях. При цьому держава повинна виходити з того, що інвестиції в загальну та спеціальну освіту — це можливість покращення якості і підвищення рівня та запасу знань людини і, як наслідок, збільшення обсягу інтелектуального потенціалу людського капіталу. Вкладання в вищу освіту, понад усе, сприяють формування висококваліфікованих спеціалістів, праця яких найбільш суттєво впливає на темпи економічного зростання.

Аналізуючи світовий досвід пошуку оптимального співвідношення між державним втручанням та ринковими механізмами виробництва освітніх послуг слід зазначити, що лише гнучке державне регулювання має забезпечити необхідне коригування і вирішити проблеми, що виникають у сфері вищої освіти, оскільки держава, будучи специфічним суб'єктом ринку, витрачає свої кошти на поліпшення суспільного середовища, пов'язаного з приростом знання і систематично обмінює наявні в її розпорядженні ресурси на соціальну корисність економічних благ (знання, продукти науки й освіти), з метою збільшення інтелектуального капіталу суспільства.

Безперечно, що сучасний стан вищої освіти в Україні залежить, у першу чергу, від діючої системи її фінансування, що обумовлено формуванням та реалізацією фінансового механізму, який відображає специфіку організації фінансових відносин системи вищої осві-

ти — використання бюджетних і власних коштів для забезпечення діяльності закладів вищої освіти. Структура фінансування вищої освіти не відповідає світовим тенденціям більшості розвинутих країн світу, в яких безпосередньо через фінансування соціальної сфери і її важливої складової — вищої освіти, реалізується одна з пріоритетних функцій соціальної держави.

У розвинутих країнах частка держави у фінансуванні університетів становить і в Канаді — 70—85%, Голландії — 90%, у Німеччині — 95% [8, с. 7].

В Україні за останні роки частка державного фінансування у структурі витрат на вищу освіту зменшилась на 40%, в той же час як плата за навчання на 55% та має тенденцію до подальшого зростання [8, с. 7]. І якщо у 2000 роки у розвинутих країнах теж відзначається тенденція до стабілізації або навіть деякого скорочення державного фінансування вищої освіти, то значно збільшується фінансування в загальному обсязі витрат на університетську освіту приватних витрат. Так, у Німеччині їх частка в загальному обсязі витрат на університетську освіту збільшилась з 7,2% до 8,2%, у Данії — з 0,6% до 2,4%, Голландії — з 20,1% до 22,6%, Португалії — з 3,5% до 7,5% [2, с. 47].

Становлять інтерес фінансові аспекти розвитку вищої освіти в одній із високорозвинутих країн світу — США. За інвестиціями у знання лідируючі позиції серед ОЕСР посідають США (6,6% ВВП), Японія (5,0%), країни ЄС (3,8%) [3, с. 70].

Тобто у теперішній час у розвинутих країнах бюджетне фінансування має вирішальне значення для забезпечення державних гарантій управління вищою освітою, проведення наукових досліджень у вищих навчальних закладах. Що стосується України, то в нас діє інша тенденція — недофінансування освіти протягом тривалого часу. Це призводить до підризу нормального характеру відтворення фінансових відносин вищих навчальних закладів, й разом з тим, підриває життєво важливі цикли відтворення науки, знання, освіти, кваліфікованих кадрів. Звісно, що накладання тривалого недофінансування на окремі характеристики зазначених циклів, стверджує Т.М. Боголіб, здатне призвести до значних втрат науково-освітнього потенціалу України, що проявляється на мікрорівні (на рівні окремого навчального закладу), при значному зниженні якості освітньої діяльності [2, с. 41].

Разом з тим, хронічне недофінансування за рахунок бюджетних коштів вищої освіти призводить до руйнування матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів, зниження соціального статусу викладачів і наукових працівників, старіння науково-педагогічних кадрів, а також деградації і незворотної втрати наукових шкіл. Зростає загроза зменшення якісного потенціалу української вищої школи [2, с. 45]. Зважаючи, що кількість студентів впливає на обсяг загальних витрат вищих навчальних закладів, співвідношення студентів держзамовлення та контрактників, структуру доходів їх загальних і спеціальних фондів, можна змодельовати стратегію розвитку вищих навчальних закладів, яка дозволить поліпшити результативність управління діяльністю організації вищої освіти (рис. 1) [8, с. 13].

Наведену модель побудовано за такими рівнями управління:

- оперативний рівень — збір інформації з джерел формування аналітичних даних;
- тактичний рівень — процедури розрахунку, обробки та формування аналітичних даних;
- стратегічний рівень — використання аналітичної інформації в оцінці та контролі за діяльністю структурних підрозділів.

Реалізація цілей кожного рівня управління можлива за наявності достатньої та оперативної інформації, яка накопичується у функціональних відділах і службах та використовується разом із інформацією наведеною в управлінській звітності. Остання має задовольняти потреби як стратегічного, так і поточного управління для за-

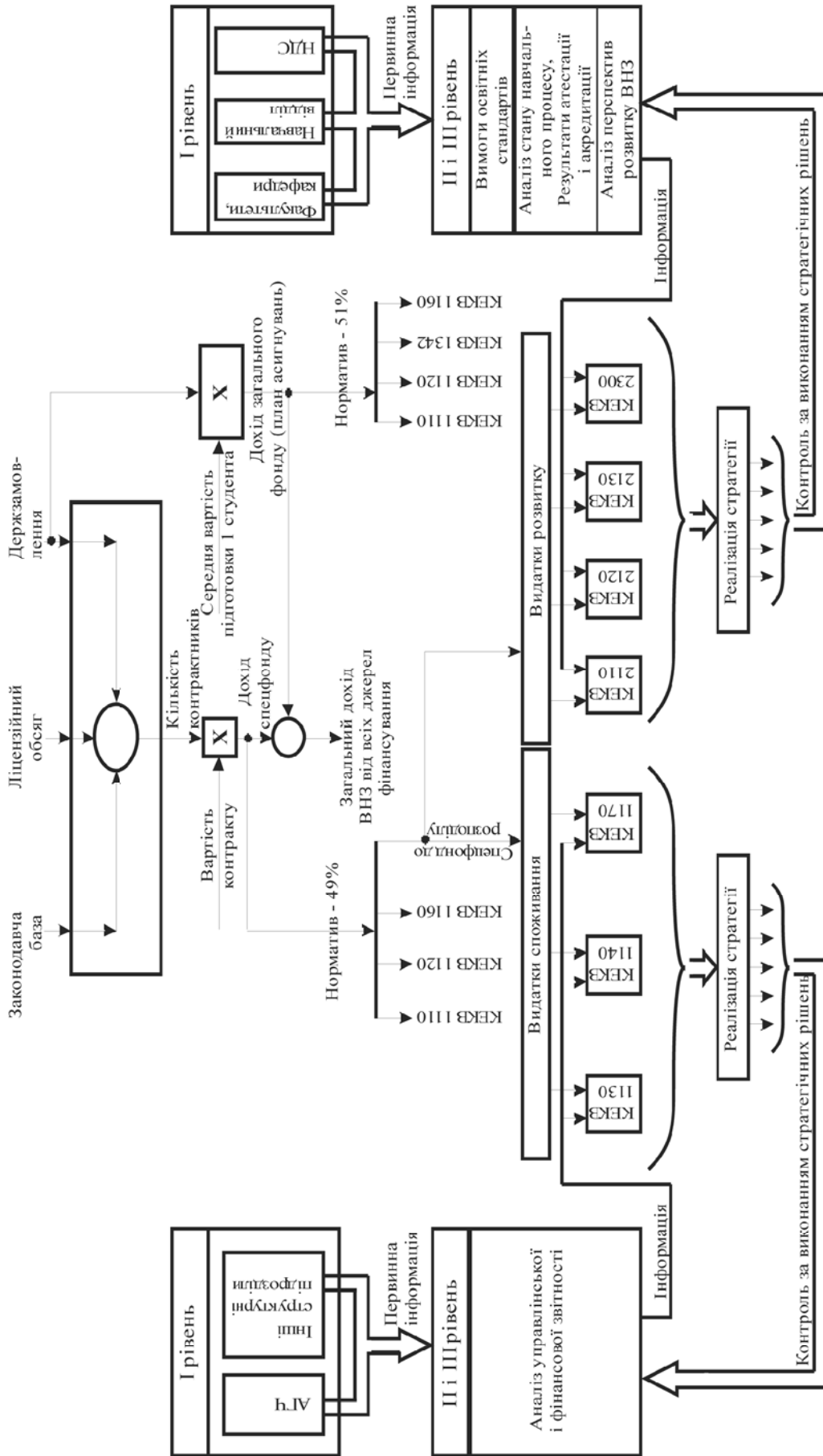

Рис. 1. Модель формування стратегії розвитку вищих навчальних закладів

Примітка: KEKV 1110 — код економічної класифікації витратів — витрати на оплату праці; 1120 — нарахування на з/плату; 1130 — придбання предметів постачання і матеріалів, оплата послуг; 1140 — витрати на відрядження; 1160 — оплата комунальних послуг та енергоносіїв; 1170 — дослідження і розробки; державні програми; 1342 — стипендіальне забезпечення; 2110 — придбання обладнання і предметів довгострокового користування; 2120 — капітальне будівництво (придбання); 2130 — капітальний ремонт; 2300 — придбання землі і нематеріальних активів.

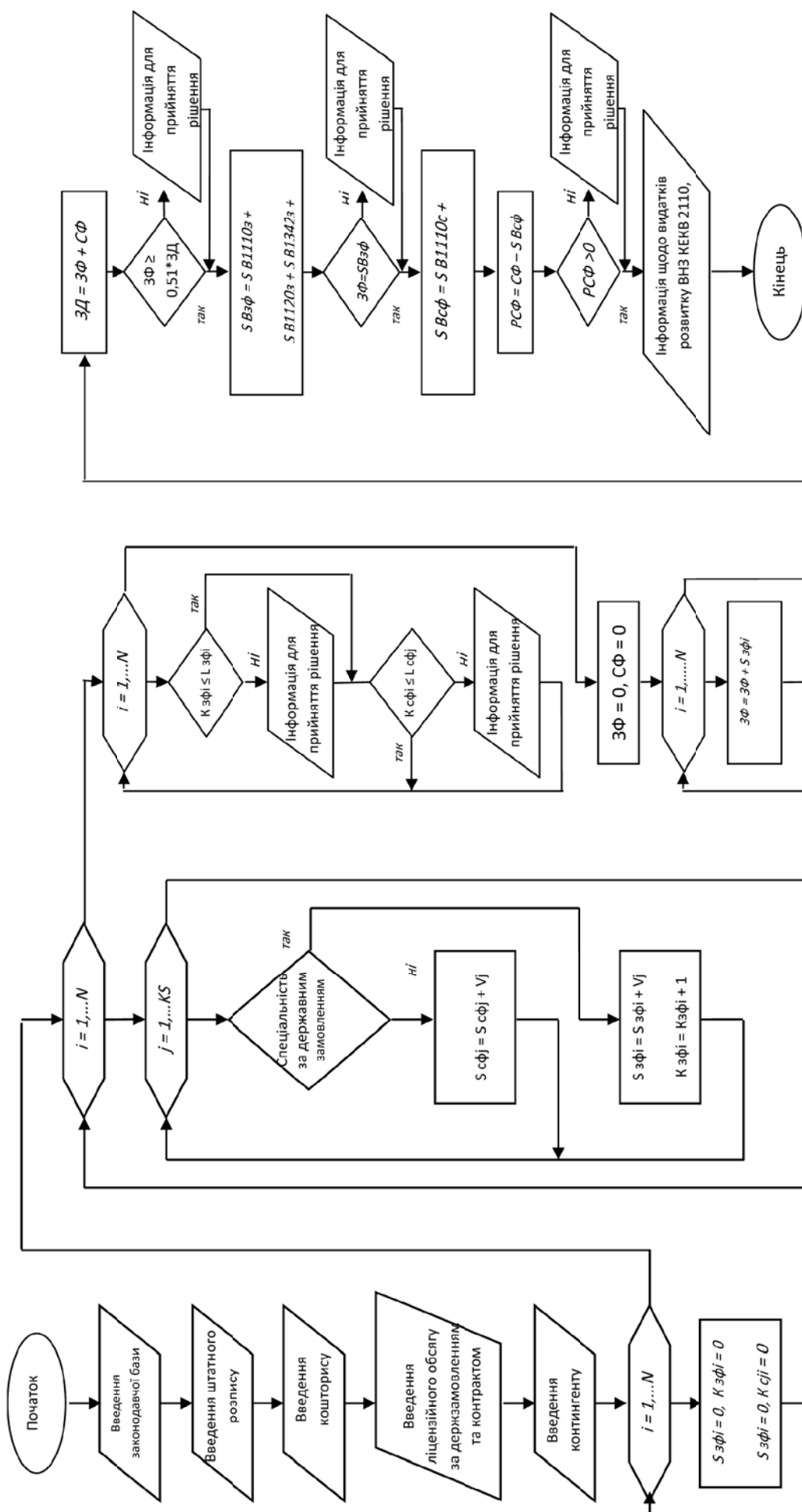

Рис. 2. Блок-схема визначення стратегії управління фінансовими ресурсами у державних вищих навчальних закладах

Примітка: N — кількість спеціальностей; KS — кількість студентів; S зфj — загальна вартість і-ої спеціальності за державним замовленням; S сфj — загальна вартість і-ої спеціальності за контрактом; L зфj — ліцензійна кількість студентів і-ої спеціальності за державним замовленням; L сфj — ліцензійна кількість студентів і-ої спеціальності за контрактом; K зфj — кількість студентів, які навчаються за державним замовленням за і-ою спеціальністю, осіб; K сфj — кількість студентів, які навчаються за контрактом і-ою спеціальністю, осіб; ЗФ — сума вартості навчання за державним замовленням, СФ — сума вартості навчання за контрактом, грн; ЗД — загальний дохід.

безпечення об'єктивної оцінки діяльності установи та кожної посадової особи. У будь-якому випадку в інформації мають бути відображені зв'язки між підрозділами та показниками і процес їх формування, враховуючи принципи варіативності підходів до розробки й прийняття управлінських рішень за всіма напрямками діяльності.

Головне, що треба мати на увазі при формуванні проектних показників державного замовлення, що особливого значення набуває управління фінансовими ресурсами, а саме: раціональне використання коштів, які витрачаються на підготовку фахівців із вищою освітою за державним замовленням.

Державним вищим навчальним закладом для забезпечення оптимального використання фінансових ресурсів доцільно запровадити алгоритм управління фінансовими ресурсами, який дозволяє перерозподіляти кошти на статті видатків, включених до видатків розвитку вищого навчального закладу і може бути реалізований будь-якою мовою програмування (рис. 2) [8, с. 15].

Зрозуміло, що в умовах наявності сучасних ризиків розвитку освіти в Україні як внутрішніх, так і зовнішніх, актуалізується проблема формування якісного напрямку освітнього ризику менеджменту, мета якого полягає у налагодженні процесу прийняття управлінських рішень на різних рівнях (навчального закладу, регіону, підгалузі, галузі, освіти в цілому), спрямованих на зниження ймовірності несприятливих процесів і на мінімізацію можливих втрат [5, с. 71].

Державі в процесі вдосконалення механізмів регулювання розвитком вищої освіти треба виходити з того, що втрати у системі вищої освіти можуть бути доволі глибокими внаслідок її стратегічного значення для прогресу суспільства — це низька якість підготовки кваліфікованих кадрів, слабкість формування особистісних і ціннісних рис людських ресурсів, недостатність забезпечення інноваційного розвитку країни, програшні позиції в міжнародній конкуренції [5, с. 71]. Є всі підстави стверджувати, що запобігання цих ризиків сприятиме ефективному функціонуванню системи вищої освіти відповідно до потреб особистості, суспільства, держави.

ВИСНОВКИ

Досягнення оптимуму щодо ефективного функціонування економіки й реалізації соціальних функцій — першочергове завдання сучасної соціальної держави. Головним базовим принципом діяльності держави для досягнення цієї мети є принципово новий підхід до визначення форми багатства. У теперішній час основною формою багатства стає багатство людської особистості, її інтелектуальний потенціал, завдяки якому розвивається економіка і суспільство. Відтак, стан економіки, розв'язання проблем соціогуманітарного характеру, багато в чому, залежить від того, наскільки суспільство чітко усвідомлює роль і значення знанневого ресурсу. У зв'язку з цим, збільшується потреба у фахівцях широкого профілю з глибоким знанням останніх досягнень науки і технології, що є одним із найважливіших факторів сприяння економічному зростанню, досягненню позитивних зрушень у соціальній сфері. Результати даних процесів значною мірою залежать від рівня ефективності державного регулювання в системі вищої освіти.

На відміну від розвинутих країн, в Україні має місце тенденція щодо хронічного державного недофінансування освіти і, зокрема, вищої освіти протягом тривалого часу, що призводить до негативних явищ у процесі функціонування вітчизняної системи вищої освіти, і, як наслідок, зростає загроза зниження її якісного потенціалу. В зв'язку з цим, постає нагальна проблема побудови й реалізації сучасної стратегії функціонування й розвитку вищих навчальних закладів, впровадження алгоритму управління фінансовими ресурсами. Це дасть можливість перерозподілити кошти на статті видатків, з яких складається загальний обсяг видатків розвитку того чи іншого навчального закладу.

Україна, ставши на шлях пріоритетного розвитку системи освіти, в тому числі й її важливої складової — вищої освіти, в межах забезпечення конституюючих положень соціальної держави, створить умови не тільки для стабілізації економічної ситуації, а й для подальшого економічного зростання.

Література:

1. Геєць В.М. Яке майбутнє у соціальної держави // Економіка України. — 2003. — № 7. — С. 4—20.
2. Боголіб Т.М. Модель фінансування й організації діяльності вищого навчального закладу // Фінанси України — 2009. — № 8. — С. 40—50.
3. Боголіб Т.М. Фінансові аспекти розвитку вищої освіти у США // Фінанси України — 2010. — № 2. — С. 70—82.
4. Боголіб Т.М. Процеси капіталізації розвитку вищої освіти та університетської науки // Фінанси України — 2012. — № 11. — С. 84—93.
5. Коленюк І.С., Куклін О.А., Ямковий В.А. Сучасні ризики вищої освіти в Україні // Економіка України — 2015. — № 2. — С. 70—83.
6. Ландар С.Л., Козаренко Л.В. Рівень добробуту населення як складова розвитку людського потенціалу // Фінанси України. — 2013. — № 9. — С. 44—59.
7. Москаленко О.М. Соціальна орієнтація політики та можливості випереджального економічного розвитку в Україні // Економіка України. — 2015. — № 6. — С. 82—91.
8. Стеблюк Н.Ф. Державне регулювання підготовки фахівців у системі вищої освіти України: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.03 / Н.Ф. Стеблюк. — Донецьк: Інститут економіки промисловості НАН України, 2012. — 24 с.
9. Федуллова Л.І., Корнеєва Т.М. Державна політика розбудови економічних знань: особливості реалізації антикризової стратегії // Фінанси України. — 2009. — № 10. — С. 3—17.
10. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та значення для України. — К. "Логос". 2003. — 631 с.

References:

1. Heiets', V.M. (2003), "What is the future of the welfare state", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 7, pp. 4—20.
2. Boholib, T.M. (2009), "The model of financing and organization activity of higher education institution", *Finansy Ukrainy*, vol. 8, pp. 40—50.
3. Boholib, T.M. (2010), "Financial aspects of higher education in the USA", *Finansy Ukrainy*, vol. 2, pp. 70—82.
4. Boholib, T.M. (2012), "The process of capitalization of development of higher education and university science", *Finansy Ukrainy*, vol. 11, pp. 84—93.
5. Koleniuk, I.S. Kuklin, O.A. and Yamkovyj, V.A. (2015), "Modern risks of higher education in Ukraine", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 2, pp. 70—83.
6. Landar, S.L. and Kozarenko, L.V. (2013), "The level of population welfare as a component development of human potential", *Finansy Ukrainy*, vol. 9, pp. 44—59.
7. Moskalenko, O.M. (2015), "Social policy orientation and the possibility of advancing economic development in Ukraine", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 6, pp. 82—91.
8. Stebliuk, N.F. (2012), "State regulation of training specialists in higher education system of Ukraine", Ph.D. Thesis, *Economy, Instytut ekonomiky promyslovosti NAN Ukrainy Donets'k, Ukraine*.
9. Fedulova, L.I. and Kornieieva, T.M. (2009), "The state policy of development of economic knowledge: features of realization of anti-crisis strategy", *Finansy Ukrainy*, vol. 10, pp. 3—17.
10. Chukhno, A.A. (2003), *Postindustrial'na ekonomika: teoriia, praktyka ta znachennia dlia Ukrainy [Post-industrial economy: theory, practice and importance for Ukraine]*, Lohos, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 01.11.2016 р.

О. А. Іщенко,
д. е. н., професор, директор, Товариство з обмеженою відповідальністю "СММ", м. Київ

КОМПЛЕКСНА ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ОРГАНІЗАЦІЇ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРОЕКТУВАННЯ

О. Ishchenko,
DSc., prof., Director "CMM" Ltd., Kyiv

COMPLEX ENVIRONMENTAL-ECONOMIC ASSESSMENT AND IMPLEMENTATION OF STATE REGULATION AND PLANNING

У статті розглянуто особливості діяльності органів державної влади щодо оцінки ступеня дотримання екологічних стандартів та підтримання економічного зростання в процесі реалізації основних напрямів державного регулювання та проектування. Проаналізовано нормативно-правове забезпечення процесу проведення оцінки та експертизи програм, проектів та інших рішень на предмет відповідності еколого-економічним вимогам. Визначено необхідність створення уніфікованого методологічно-критеріального апарату еколого-економічної експертизи соціально-економічних пропозицій та рішень. Сформульовано окремі показники комплексної еколого-економічної експертизи та обґрунтовано їх застосування в процесі оцінки державних рішень та проектів. Визначено напрями подальших досліджень у цій галузі.

In the article, the features of the activities of public authorities in assessing of the level of compliance with ecological standards and maintaining economic growth in the implementation of the main directions of state regulation and planning, considered. Legal framework of process of assessment and expertise of programs, projects and other solutions for compliance with ecologo-economic requirements analyzed. The necessity of creating of unified methodological and criterion system of ecologo-economic expertise of the socio-economic proposals and decisions, determined. Certain indicators of complex ecologo-economic expertise formulated, application of their application in the evaluation of government policies and projects justified. The directions for future research in this area considered.

Ключові слова: еколого-економічна експертиза, цільові програми, державні проекти та рішення, природо-користування, екологічна експертиза, державна експертиза, еколого-економічні показники, критерії, вплив на навколишнє середовище, еколого-економічна ефективність, державне регулювання.

Key words: ecologo-economic expertise, targeted programs, government projects and solutions, environmental management, environmental expertise, state expertise, ecologo-economic criteria, environmental impact, ecologo-economic efficiency, state regulation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний соціально-економічний розвиток України часто супроводжується погіршенням якості навколишнього природного середовища через екологічно небез-

печне природокористуванням внаслідок непродуманих економічних рішень. Довготривала господарська діяльність, яка проводиться без урахування існуючого і прогнозованого стану навколишнього природного середо-

вища, призводить до різкого погіршення екологічної ситуації в Україні, що у свою чергу призводить до виникнення економічних проблем.

На сучасному етапі розвитку суспільства все більше уваги необхідно приділяти питанням ефективності екологічного контролю та управління, важливе місце в яких займає дотримання природоохоронних норм і правил на всіх етапах реалізації будь-якого проекту. Основні принципи діяльності, базові технічні та технологічні пропозиції, підпорядковані цій парадигмі, мають визначатися і відповідним чином оцінюватися ще на стадії підготовки та розгляду проекту.

Важливим аспектом діяльності держави є визначення характеру і ступеня потенційного впливу будь-якого запланованого до реалізації проекту на навколишнє середовище, очікуваних екологічних та пов'язаних з ними соціальних і економічних наслідків в процесі реалізації такого проекту, а також вироблення заходів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього середовища від шкідливих впливів відповідно до вимог екологічного законодавства.

Оцінка ефективності вжитих економічними суб'єктами заходів щодо забезпечення паритету екологічності та економічної ефективності розвитку регулюється в Україні значним масивом нормативно-правових актів різного рівня, спрямованості та суб'єктності, що вимагає проведення його аналізу на предмет відповідності та адекватності сучасним викликам.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Загострення економічних проблем, яке є наслідком нераціонального природокористування, широко висвітлюється у роботах таких вчених, як Н. Андреевої, А. Гринів, А. Гусева, Б. Данилишина, Л. Добрянської, Л. Жарової А. Жулавського, О. Кашенко, Н. Лук'янчикова, А. Мельника, В. Трегобчука, Ю. Туниць, С. Харічкова, М. Хвесика, Є. Хлобистова, Л. Шостак, В. Джигиря, В. Шматка, Ю. Нікітіна та ін. Опрацювання їх праць свідчить, що вирішення проблеми вдосконалення механізму організації та реалізації державного регулювання та проектування є виключно актуальним питанням та потребує подальшого всестороннього дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даної статті є аналіз існуючих правових механізмів (критеріїв та показників) екологічних та економічних аспектів організації і реалізації державного регулювання та проектування в Україні, пошук можливих шляхів удосконалення державного регулятивного апарату.

Об'єктом дослідження виступає нормативно-правове забезпечення процесу експертизи еколого-економічних аспектів організації і реалізації державного регулювання та проектування.

Предметом дослідження є механізм збалансування нормативно-правового забезпечення еколого-економічних аспектів організації та реалізації державного регулювання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Функціонування еколого-економічної системи обумовлене існуючим поєднанням довкілля та економіки у єдиний взаємопов'язаний та взаємозалежний комплекс, при цьому в основі еколого-економічної взаємодії лежить основне еколого-економічне протиріччя, сутність якого полягає у необхідності досягнення єдності екологічних та економічних інтересів суспільства, які за своєю суттю є взаємовиключними. У випадку домінування економічних інтересів, суспільство стикається зі значним погіршенням екологічної ситуації, аж до виник-

нення екологічних катастроф, із неможливістю подальшого існування на певній території. У випадку превалювання екологічних інтересів, створення виробництва з достатньою нормою прибутковості для забезпечення конкурентоздатних позицій на ринку є практично недосяжним, що негативно впливає на можливості економічного забезпечення прийняттого рівня життя населення регіону.

У зв'язку з особливою важливістю процесу забезпечення цілісного еколого-економічного відтворення загалом для національної економічної системи, дотримання стійкого паритету екологічної та економічної ефективності є однією з основних функцій держави. Механізмом досягнення такого паритету має бути проведення комплексної експертизи управлінських рішень та державних проектів на предмет їх відповідності вимогам еколого-економічної доцільності.

У цьому контексті актуальним бачиться проведення аналізу наявної нормативно-правової бази державного регулювання та експертизи з точки зору визначення ступеня використання системи еколого-економічних показників, тобто специфічних показників, що характеризують різні сторони використання природних ресурсів, передовсім для отримання економічної вигоди, яке суміщається з одночасним поліпшенням стану навколишнього середовища.

В Україні нормативно не визначено поняття "комплексної еколого-економічної експертизи", яке зазвичай використовується в контексті необхідності здійснення органами державної влади контролю за дотриманням економічних та екологічних вимог. Реалізація цієї функції забезпечується дією низки законодавчих та нормативно-правових актів у різних сферах економічного життя.

Основним, наріжним правовим актом, що регламентує регулятивну діяльність компетентних органів влади у природоохоронній сфері, є закон України "Про екологічну експертизу", згідно з яким під екологічною експертизою розуміється науково-практична діяльність уповноважених державних органів, еколого-експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища, і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Серед принципів, яких необхідно дотримуватися під час проведення зазначеної експертизи, особливою увагою звертається на необхідність збалансування економічних та екологічних інтересів з одночасним досягнення економічної доцільності. Водночас, не надається жодної інформації стосовно механізму досягнення такого збалансування. Також у переліку необхідної для об'єктів екологічної експертизи документації передбачено наявність обґрунтування щодо забезпечення екологічної безпеки запланованої чи здійснюваної діяльності з комплексною еколого-економічною оцінкою існуючого чи передбачуваного впливу на стан навколишнього природного середовища, але конкретні показники та критерії здійснення цієї еколого-економічної оцінки відсутні. Вказується лише на дуже загальні аспекти, які необхідно відобразити в матеріалах оцінки впливу на навколишнє середовище, без потрібного акцентування на економічній складовій [1].

З точки зору змістовного наповнення найбільш повно пророблені вимоги до складу, змісту і порядку розробки оцінки впливу на навколишнє середовище у про-

ектній документації в Державних будівельних нормах України ДБН А.2.2-1-2003. Але і вони не містять саме еколого-економічних вимог, а лише зазначають, що в комплексних заходах щодо забезпечення нормативного стану навколишнього середовища та його безпеки наводяться, за можливості, результати розрахунків визначення економічної ефективності здійснення природоохоронних заходів [2].

При проведенні державної експертизи землевпорядної документації, визначається відповідність змісту документації вимогам законодавства України, встановленим стандартам, нормам і правилам з питань охорони навколишнього природного середовища (без деталізації та напрямів) та з'ясовується еколого-економічна ефективність передбачених заходів щодо запобігання їх впливу на земельні угіддя за межами ділянки, охорони агроландшафтів. Одночасно чітко встановлених показників (критеріїв) визначення такої ефективності не зазначено [3; 4].

Така ж картина спостерігається під час проведення експертизи проектів будівництва, коли якість проектних рішень визначається шляхом виявлення відхилень від екологічних вимог, що є вкрай загальною нормою [5].

Інструментом активного впливу на державній соціально-економічній розвитку є державні цільові програми, які зосереджені на реалізації великомасштабних, найбільш важливих для держави інвестиційних і науково-технічних проектів, спрямованих на вирішення системних проблем, що входять у сферу компетенції органів виконавчої влади. Під час оцінки економічної і соціальної ефективності виконання завдань і заходів зазначених програмних документів, еколого-економічні критерії ефективності цільових програм також відсутні. Натомість рекомендовано обмежитися загальними посиланнями на необхідність використання охорони довкілля як показника соціальної ефективності нижчого рівня. Лише специфічні показники ефективності окремих цільових програм можна, із певними застереженнями, вважати еколого-економічними за своєю суттю. До прикладу, це може бути площа заліснених, раніше деградованих та забурднених земель та збільшення лісистості території країни [6].

Найбільш детальні економічні, екологічні та організаційні показники застосовуються при оцінці економічної ефективності реалізації регіональних природоохоронних та державних (загальнодержавних) цільових екологічних програм. Система показників, що використовується при цьому, враховує досягнення необхідних показників стану навколишнього природного середовища та ефективності використання витрачених на це коштів. Оцінка результативності виконання програм передбачає використання інтегрованих показників економічного та екологічного виконання програми. При цьому окремі конкретні показники природоохоронного ефекту реалізації завдань природоохоронних програм мають яскраво виражену еколого-економічну сутність, зокрема:

- зменшення використання прісних вод для економічної діяльності;
- зменшення водовикористання для вдоволення господарсько-питних та інших побутових потреб населення;
- збільшення кількості господарств, що користуються системою централізованого водопостачання;
- зменшення площі земель, що зазнають ерозії ґрунтів;
- збільшення площі сільськогосподарських угідь;
- збільшення площі меліорованих земель;
- збільшення лісистості території;
- зменшення втрат лісів внаслідок загибелі лісових насаджень (дії антропогенних/природних факторів);

— обсяг заготівлі та використання відходів як вторинної сировини;

— охоплення населення послугами із організованого збирання та видалення твердих побутових відходів;

— збільшення частки енергоспоживання на основі відновлюваних джерел енергії;

— скорочення витрат природних ресурсів та енергії на одиницю продукції;

— збільшення частки пасажироперевезень та вантажоперевезень екологічно чистими видами транспорту [7].

Вимірювання еколого-економічної ефективності має суттєве значення не лише при впровадженні окремих природоохоронних програм, а й постійно під час реалізації державної регіональної політики. В контексті цього твердження оцінка результативності реалізації державної регіональної політики містить показники оцінки соціально-економічного розвитку регіонів України, об'єднані в окремий розділ "Раціональне природокористування та якість довкілля". Попри назву розділу показники орієнтовані виключно на екологічну складову і стосуються викидів забруднюючих речовин та поводження з відходами [8].

Набагато менше конкретики містить процедура визначення еколого-економічної ефективності заходів під час оцінки результативності реалізації регіональних стратегій розвитку та планів заходів з їх реалізації. В цьому питанні методологія зводиться фактично до одного твердження, що визначення стратегічних цілей здійснюється з урахуванням принципу збалансованого еколого-економічного та людського розвитку без конкретних рекомендацій щодо механізму процесу визначення еколого-економічного балансу при реалізації регіональних програм [9].

У сучасних умовах особливе значення для збалансованого розвитку економіки країни має еколого-економічне обґрунтування доцільності прийняття інвестиційного проекту для державного співфінансування. Згідно з рекомендаціями з розроблення інвестиційного проекту, для реалізації якого може надаватися державна підтримка, для можливості залучення державних коштів надається пакет документів з обґрунтуванням оцінки впливу на навколишнє природне середовище, в якому мають бути проаналізовані можливі екологічні наслідки проекту та визначені витрати, необхідні для виконання природоохоронних заходів. Окрім цього, однією із обов'язкових вимог, наведених в цих є "екологічність" виробництва. Разом з цим, чітко сформульованих, якісних або кількісно визначених критеріїв еколого-економічної ефективності у зазначених рекомендаціях не наводиться [10].

Затверджені Урядом критерії оцінки економічної ефективності проектних (інвестиційних) пропозицій та інвестиційних проектів також не містять жодного критерію, який містив би в собі як економічну, так і екологічну складову. Для оцінки ефективності наводяться лише типові, суто економічні, показники такі, як чиста приведена вартість, внутрішня норма дохідності, індекс прибутковості тощо [11].

Для збільшення експортного потенціалу, як запоруки стабільного економічного розвитку, держава інвестує в проекти, які максимально відповідають виробничим, економічним, екологічним та науково-технічним вимогам. Під час відбору конкурентоспроможних проектів з розвитку експортного потенціалу України, окрім типових вимог до інвестиційних проектів, перевіряється план охорони навколишнього середовища, в якому зосереджена інформація про можливий вплив реалізації проекту на екологічний стан території та розглядаються можливі джерела фінансування проведення природоохоронних заходів із визначенням термінів виконання. Також розглядаються зовнішні та екологічні критерії, але при цьому до критеріїв, що мають як екологічну, так

і економічну складову, можна із значними застереженнями віднести лише "вплив на наявність шкідливих продуктів і виробничих процесів", який не містить чітких показників [12].

Екологічні критерії інвестиційних проектів розглядають в якості основного показника вплив на наявність шкідливих продуктів і процесів відповідно до Монреальського протоколу про речовини, що виснажують озоновий шар. У разі наявності таких продуктів і процесів для обґрунтування рішення про державне фінансування проектів обов'язково призначається екологічна експертиза [13].

Дотримання еколого-економічних стандартів має важливе значення для проектів державно-приватного партнерства. Вже на етапі проведення конкурсу з визначення приватного партнера для здійснення державно-приватного партнерства використовуються критерії екологічного та соціального характеру, які передбачають відповідність проекту партнерства екологічним нормам і стандартам, враховують його екологічні наслідки (можливий негативний вплив на стан довкілля) та, у випадку необхідності, призначають екологічну експертизу. Разом з цим, затверджений порядок проведення зазначеного конкурсу не містить конкретних еколого-економічних показників [14]. Не включає їх також і методика виявлення ризиків здійснення державно-приватного партнерства, яка обмежується лише введенням до переліку істотних ризиків не деталізованого ризику впливу на навколишнє природне середовище [15].

Проведення аналізу ефективності здійснення проектів державно-приватного партнерства також передбачає з'ясування їх відповідності еколого-економічним вимогам, для чого вивчаються соціально-економічні результати, екологічні наслідки та вплив проектів на навколишнє природне середовище. Разом з тим, встановлені параметри перевірки даних щодо наявності вихідних екологічних умов здійснення проектів мають досить обмежений характер і стосуються лише присутності заходів з контролю та зменшення потенційно можливих наслідків здійснення проектів партнерства для навколишнього природного середовища, системи екологічного нагляду та потреби спеціаліста з екології. У випадку виявлення можливих негативних наслідків від впровадження проектів державно-приватного партнерства призначається екологічна експертиза, а її результати безпосередньо впливають на прийняття рішення стосовно імплементації проекту [16].

Погіршення стану навколишнього природного середовища відноситься до реальних та потенційних загроз економічній безпеці України від приватизації державних підприємств. Така ситуація зумовлює необхідність здійснення прогнозування наслідків та оцінки впливу на стан економічної безпеки держави приватизації деяких категорій підприємств. В якості показника для здійснення такого прогнозу використовується еколого-економічний ефект, що розглядається як визначені у вартісному вираженні наслідки від зміни техногенного впливу функціонування підприємства на стан навколишнього природного середовища, що розраховуються як сума зборів за викиди в навколишнє середовище забруднювальних речовин та розміщення відходів у спеціально відведених місцях чи на об'єктах [17].

Аналіз нормативно-правової бази державної експертизи проектів з точки зору економічної та екологічної ефективності показує відсутність єдиних уніфікованих еколого-економічних критеріїв в діяльності компетентних державних органів, пов'язаної з регулюванням та проектуванням. Екологічні норми та критерії розглядаються виключно як відокремлений, не пов'язаний з економікою, аспект державного регулювання. Це має негативний вплив на екологічну ситуацію в країні та гальмує розвиток економіки, оскільки комплексний

підхід до вирішення еколого-економічних питань дозволив би краще прогнозувати можливі результати, ризики та наслідки від державної експертної діяльності у сфері раціонального природокористування. В таких умовах особливого значення набуває завдання оптимізації державного регулювання шляхом удосконалення державної експертизи шляхом застосування кількісних та якісних критеріїв еколого-економічної ефективності.

У найбільш загальному наближенні це можуть бути показники, згруповані за такими основними напрямками, як наприклад, відомості, що відображають ступінь використання у виробництві відновлювальних природних ресурсів, частку спожитої електроенергії, отриманої з відновлювальних джерел, частину витрат на покриття економічного збитку, нанесеного суб'єктом господарювання навколишньому природному середовищу, кількість залучених рекультивованих земельних площ, частку продукції створеної шляхом використання вторинної сировини, прибуток від утилізації відходів.

Розробка та застосування такої системи стандартизованих еколого-економічних критеріїв та вимог забезпечить, з одного боку, спрощення процесу державного регулювання, а з іншого — підвищить його результативність з точки зору забезпечення екологічної безпеки та економічного розвитку.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Проведений аналіз засвідчив, що сучасна нормативно-правова база державної експертизи не містить єдиних узгоджених показників та критеріїв еколого-економічної ефективності прийнятих управлінських рішень та державних проектів і програм.

Необхідною умовою для забезпечення еколого-економічної ефективності державного регулювання та проектування є розробка чітко визначеного критеріального апарату еколого-економічної експертизи з широким використанням традиційних механізмів екологічної експертизи.

Враховання еколого-економічних складових має застосовуватися під час проведення державної експертизи у якомога ширшому спектрі соціально-економічних відносин з одночасним безумовним правовим закріпленням цього принципу.

Подальші дослідження у цьому напрямі мають стосуватися вирішення проблем формування, обґрунтування та оптимізації системи еколого-економічних показників і критеріїв та визначення пріоритетних напрямків удосконалення нормативно-правової бази з точки зору забезпечення ефективного еколого-економічного оцінювання.

Література:

1. Про екологічну експертизу: Закон України від 09.02.1995 № 45/95-ВР// Голос України від 16.03.1995.
2. Державні будівельні норми України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dbn.at.ua/load/normativy/dbn/1-1-0-242>
3. Про державну експертизу землепорядної документації: Закон України від 17.06.2004 № 1808-IV // Голос України від 15.07.2004. — № 129.
4. Про затвердження Методики проведення державної експертизи землепорядної документації: Наказ Держкомзему України від 03.12.2004 № 391// Офіційний вісник України від 06.01.2005. — № 51. — С. 326, ст. 3406.
5. Про затвердження Порядку затвердження проектів будівництва і проведення їх експертизи та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 травня 2011 р. № 560// Урядовий кур'єр від 03.06.2011. — № 100.
6. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо проведення оцінки економічної і соціальної ефек-

тивності виконання державних цільових програм: Наказ Мінекономіки від 24 червня 2010 року № 742 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-metodichnih-rekomendacii-shodo-provedennj-doc33937.html>

7. Про затвердження Методики оцінки ефективності реалізації регіональних природоохоронних та державних (загальнодержавних) цільових екологічних програм: Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 15.10.2012 № 491 // Офіційний вісник України від 01.02.2013. — № 6. — С. 242. — Ст. 223.

8. Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2015 р. № 856 // Урядовий кур'єр від 11.11.2015. — № 210.

9. Про затвердження Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2015 р. № 932 // Урядовий кур'єр від 09.12.2015. — № 230.

10. Про затвердження Методичних рекомендацій з розроблення інвестиційного проекту, для реалізації якого може надаватися державна підтримка: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 13.11.2012 № 1279 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=0c2ad6e5-19c9-4c2a-af78-b31c74b6a1d6>

11. Про затвердження Порядку та критеріїв оцінки економічної ефективності проектних (інвестиційних) пропозицій та інвестиційних проектів: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2012 р. № 684 // Урядовий кур'єр від 03.08.2012 № 138.

12. Про запровадження Методики відбору конкурентоспроможних проектів з розвитку експортного потенціалу України: Наказ Мінекономіки від 15.01.2002 № 13 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=2af3ea33-907d-4e95-8282-c46c70f22a7a&title=NakazMinekonomikiVid15-01-2002-13-proZaprovadzheniaMetodikiVidboruKonkurentospromozhnikhProektivZ-RozvitkuEksportnogoPotentsialu>

13. The montreal protocol on substances that deplete the ozone layer [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ozone.unep.org/en/handbook-montreal-protocol-substances-deplete-ozone-layer/5>

14. Деякі питання організації здійснення державно-приватного партнерства: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2011 р. № 384 // Урядовий кур'єр від 05.05.2011. — № 80.

15. Про затвердження Методики виявлення ризиків здійснення державно-приватного партнерства, їх оцінки та визначення форми управління ними: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2011 р. № 232 // Урядовий кур'єр від 06.04.2011. — № 62.

16. Деякі питання проведення аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 27.02.2012 № 255, зареєстрований в Мін'юсті України від 15.03.2012 № 399/20712 // Офіційний вісник України від 30.03.2012. — № 22. — С. 536. — Ст. 869.

17. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо прогнозування наслідків та оцінки впливу на стан економічної безпеки держави приватизації деяких категорій підприємств: Наказ Мінекономіки від 29.05.2009 № 518 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1995), The Law of Ukraine "On Ecological Expertise", Holos Ukrainy, vol. 16.03.

2. State Construction Norms of Ukraine (2009), available at: <http://dbn.at.ua/load/normativy/dbn/1-1-0-242> (Accessed 10 Oct 2016).

3. Verkhovna Rada of Ukraine (2004), The Law of Ukraine "On state expertise of land planning documentation", Holos Ukrainy, vol. 129.

4. StateGeoCadastre (2005), "On approval of the Methodology of the state examination land planning documentation", Ofitsijnyj visnyk Ukrainy, vol. 51, p. 326.

5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2011), "On approval of construction projects and approval of their expertise and recognition as being invalid some decisions of the Cabinet of Ministers of Ukraine", Uriadovyj kur'ier, vol. 100.

6. Ministry of Economy (2010), "On approval of guidelines for the assessment of economic and social performance of government programs", available at: <http://dotsument.ua/pro-zatverdzhennja-metodichnih-rekomendatsii-shodo-provedennj-dots33937.html> (Accessed 10 Oct 2016).

7. Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine (2012), "On approval of the Methodology assess the effectiveness of the implementation of regional environmental and public (state) Environmental Programs", Ofitsijnyj visnyk Ukrainy, vol. 6, p. 242.

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), "On approval of the Methodology and the monitoring and evaluation of implementation of the state regional policy", Uriadovyj kur'ier, vol. 210.

9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), "On approval of the regional development strategies and action plans for their implementation, and monitoring and evaluation of the implementation of these regional strategies and action plans", Uriadovyj kur'ier, vol. 230.

10. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2012), "On approval of guidance on the development of the project for the implementation of which may be provided state support", available at: <http://vuv.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=0ts2ad6e5-19ts9-4ts2a-af78-b31ts74b6a1d6> (Accessed 10 Oct 2016).

11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2012), "On approval of the evaluation criteria and the economic efficiency of the project (investment) proposals and investment projects", Uriadovyj kur'ier, vol. 138.

12. Ministry of Economy (2002), "On Introduction Methods competitive selection of projects to develop the export potential of Ukraine", available at: <http://vuv.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=2af3ea33-907d-4e95-8282-ts46ts70f22a7a&title=NakazMinekonomikiVid15-01-2002-13-proZaprovadzheniaMetodikiVidboruKonkurentospromozhnikhProektivZ-RozvitkuEksportnogoPotentsialu> (Accessed 10 Oct 2016).

13. Ozone Secretariat (2016), "The montreal protolsol on substances that deplete the ozone laier", available at: <http://ozone.unep.org/en/handbook-montreal-protolsol-substantes-deplete-ozone-laier/5> (Accessed 10 Oct 2016).

14. Cabinet of Ministers of Ukraine (2011), "Some issues of implementation of public-private partnerships", Uriadovyj kur'ier, vol. 80.

15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2011), "On approval of the Methodology identify risks of public-private partnership to assess and determine the forms of management", Uriadovyj kur'ier, vol. 62.

16. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2012), "Some questions analyzing the efficiency of public-private partnerships", Ofitsijnyj visnyk Ukrainy, vol. 22, p. 536.

17. Ministry of Economy (2009), "On approval of guidelines for the prediction of the consequences and impact assessment on the economic security of the state privatization of some categories of enterprises", <http://www.me.gov.ua> available at (Accessed 10 Oct 2016).

Стаття надійшла до редакції 03.11.2016 р.

УДК 332.143

О. В. Черевко,

д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту та економічної безпеки

Ю. М. Радзіховська,

*здобувач кафедри менеджменту та економічної безпеки,**Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького*

СУТНІСТЬ, РОЛЬ ТА ЗАВДАННЯ ІНТЕРФЕЙСНОЇ БЕЗПЕКИ У ПРОЦЕСІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

O. Cherevko,

*Doctor of Economic Sciences, Professor,**Professor of Management and economic security Department*

Yu. Radzikhovska,

*Seeker of Management and economic security Department,**Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytsky*

THE ESSENCE, ROLE AND TASKS OF INTERFACE SECURITY IN THE IN THE PROCESS OF PROVIDING INFORMATION AND ECONOMIC SECURITY IN THE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Зроблено припущення про те, що система економічної безпеки ВНЗ характеризується складною комплексною будовою, і інформаційна безпека становить одну із важливих підсистем у цій структурі. Водночас інтерфейсна безпека може розглядатись як підсистема другого рівня у складі інформаційної безпеки, або ж як окрема підсистема, що перебуває на одному із інформаційною безпекою ієрархічному рівні. Під інтерфейсною безпекою ВНЗ пропонується розуміти такий стан взаємодії ВНЗ із контрагентами, що характеризується мінімальною можливістю розриву партнерських зв'язків із ініціативи будь-якої зі сторін, що матиме за наслідок необхідність компенсації пов'язаних із цією обставиною збитків, а також нівелюванням загроз зі сторони контрагентів для економічної безпеки ВНЗ. У контексті забезпечення інформаційної безпеки, інтерфейсною безпекою можна вважати стан захищеності інформаційних ресурсів ВНЗ від втрати ними цілісності, пошкодження, спотворення, викрадення або несанкціонованого використання контрагентами з метою забезпечення власної вигоди та/або на шкоду ВНЗ. Визначено завдання інтерфейсної безпеки у системі економічної безпеки ВНЗ.

It is suggested that the system of economic security institutions characterized by complex integrated structure, and information security is one of the most important subsystems in this structure. However, the interface security can be seen as second-level subsystem consisting of information security, or as a separate subsystem that is at the same hierarchical level with information security. Under the interface security of the higher education institutions is offered to understand such a state of interaction with higher education institutions contractors, that is characterized by minimal possibility of breaking partnership because of any party initiative that will result by the need to compensate for this fact related damages, the same time leveling threats from outside counterparties for higher education institutions economic security. In the context of information security, interface security can be considered as a state of protection of information resources of higher education institutions of loss of integrity, damage, misrepresentation, theft or unauthorized use of contractors to ensure their own benefit and / or harm the higher education institutions. In the article the tasks of interface security in the system of economic security of higher education institutions are defined.

Ключові слова: економічна безпека, інтерфейсна безпека, інформаційна безпека, забезпечення безпеки, вищий навчальний заклад.

Key words: economic security, interface security, information security, security providing, institution of higher education.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ІІ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Проблема забезпечення економічної безпеки вищих навчальних закладів набуває в Україні особливої актуальності. Це пояснюється зростанням конкуренції між ВНЗ, викликані по-

ширенням комерційних освітніх установ і погіршенням демографічної ситуації в країні; високою динамікою факторів, що визначають порядок функціонування освітніх установ, що створює необхідність у постійному відволіканні ресурсів ВНЗ на розробку адаптаційних механізмів замість їх спрямування на освітні цілі; економічною нестабільністю суспільства, скорочен-

ням бюджетного фінансування освіти і науки, відсутністю механізмів страхування ризиків прийняття управлінських рішень в сфері освіти та іншими факторами. Особливу увагу у сучасних економічних, політичних та соціальних умовах належить приділити розробці теоретичних основ та практичних механізмів забезпечення економічної безпеки як у ендегенному середовищі ВНЗ, так і при його взаємодії із зовнішнім середовищем, під час якого важливого значення набувають аспекти, пов'язані із забезпеченням інформаційної та інтерфейсної складових системи економічної безпеки, оскільки саме вони підпадають під найбільший вплив зовнішніх невизначених і загроз.

Економічна безпека вищого навчального закладу є синтетичною категорією, тісно пов'язаною з його економічною і фінансовою незалежністю, стабільністю розвитку і невразливістю до негативних тенденцій, дотриманням економічного суверенітету, забезпеченням протидії економічному та фінансовому тиску, корупції, шантажу, примусу тощо. Нині інститути, університети та академії є великими навчально-науковими господарськими комплексами. У них функціонують навчальні та лабораторні корпуси, ведуться дослідження на унікальному і дорогому обладнанні, активно використовуються інформаційні та комунікаційні засоби і технології, що актуалізує дослідження питання забезпечення інформаційної безпеки ВНЗ. Необхідність активної взаємодії представників ВНЗ із великою кількістю стейкхолдерів — партнерів, громадських організацій, абітурієнтів, студентів та їх батьків, конкурентів та контрагентів, зумовлює необхідність розгляду питання забезпечення інтерфейсної безпеки як однієї із умов досягнення високого рівня інформаційної та, як наслідок, економічної безпеки вищого навчального закладу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

У сучасних наукових джерелах ґрунтовні дослідження, що стосуються проблеми забезпечення економічної безпеки вищих навчальних закладів, можна знайти в роботах таких науковців, як Карпова К.В., яка конкретизує функціональні складові економічної безпеки вищого навчального закладу, пропонує критерії та індикатори оцінювання їх стану [1], Коврегін В.В., що визначає інноваційні механізми забезпечення економічної безпеки вищого навчального закладу [2], а також розробляє механізми забезпечення економічної безпеки при формуванні якості освіти вищого навчального закладу [3], Тюленев Г.Д., що встановлює принципи основи посилення економічної безпеки вищого навчального закладу [4]. Однак питання забезпечення безпеки таких підсистем, як інформаційна та інтерфейсна, стан яких для ефективної діяльності вищих навчальних закладів має важливе значення, у роботах згаданих вчених не знайшли свого відображення. Дослідження різних аспектів інформаційної безпеки займалися такі вчені, як Мігус І.П. [5], Кавун С.В., Носов В.В., Манжай О.В. [6], Захаров О.І. [7], однак серед об'єктів їх наукових пошуків вищих навчальних закладів помічено не було. Окремі теоретичні положення, що стосуються розгляду саме інтерфейсної складової економічної безпеки та її характерних особливостей, зустрічаємо лише у кількох роботах вітчизняних авторів [8; 9]. Зважаючи на наведені факти, проведення дослідження сутності, ролі та завдань інтерфейсної безпеки у процесі забезпечення інформаційної та економічної безпеки вищого навчального закладу вважаємо своєчасним та актуальним.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є встановлення сутності, ролі та завдань інтерфейсної безпеки у процесі забезпечення інформаційної та економічної безпеки вищого навчального закладу. Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити кілька важливих завдань, зокрема: запропонувати визначення економічної, інформаційної та інтерфейсної безпеки вищого навчального закладу, встановити місце інтерфейсної безпеки у системі економічної безпеки ВНЗ та конкретизувати завдання, що мають бути досягнуті у процесі забезпечення інтерфейсної безпеки ВНЗ.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Перехід до ринкових відносин і загострення конкурентної боротьби між ВНЗ в Україні призвели до необхідності

посилення уваги до проблеми їх економічної безпеки, під якою розуміється економічна захищеність ВНЗ та інтересів їх працівників від зовнішніх і внутрішніх загроз, що дозволяє зберегти і ефективно використовувати ними власний економічний потенціал, а також функціонування економічної системи ВНЗ у рамках чинного законодавства, що забезпечує їх незалежність, цілісність і дає змогу забезпечити сталий розвиток ВНЗ як соціально-економічної системи.

Система економічної безпеки ВНЗ має складну структуру. Однією з її складових є інформаційна безпека. У сучасному ВНЗ зберігається і обробляється величезна кількість різних даних, пов'язаних не тільки з забезпеченням навчального процесу, а й з науково-дослідними та проектно-конструкторськими розробками; персональні дані студентів і співробітників, службова, комерційна та інша конфіденційна інформація. Зростання кількості злочинів в сфері високих технологій диктує свої вимоги до захисту ресурсів обчислювальних мереж навчальних закладів і ставить завдання побудови власної інтегрованої підсистеми інформаційної безпеки у системі економічної безпеки. Вирішення поставленого завдання викликає необхідність наявності нормативно-правової бази, формування концепції безпеки, розробки заходів, планів і процедур щодо безпечної роботи, проектування, реалізацію і супровід технічних засобів захисту інформації у рамках ВНЗ. Ці складові визначають єдину політику забезпечення безпеки інформації у ВНЗ. Спеціфіка захисту інформації в освітній системі полягає у тому, що ВНЗ — це публічний заклад із непостійною аудиторією [10]. Тому кількість користувачів інформації є великою та змінною величиною, що робить завдання забезпечення інформаційної безпеки ВНЗ надзвичайно складним, і вимагає комплексного підходу до його вирішення.

Як зазначає Черевко О.В., під інформаційною безпекою належить розуміти стан захищеності інформаційного середовища суспільства, що забезпечує його формування, використання і розвиток в інтересах громадян, організацій [11]. Кавун С.В. вважає, що загалом інформаційною безпекою є такий стан інформаційного середовища (інформації, інформаційної системи, інформаційного ресурсу), при якому гарантується розвиток цього середовища і його використання в інтересах особистості, суспільства і держави, а також захищеність від будь-яких загроз [12, с. 121]. На рівні окремого суб'єкта господарської діяльності інформаційною безпекою вважається такий стан його інформаційно-аналітичного забезпечення, що здатний мінімізувати вплив зовнішніх і внутрішніх загроз на результати діяльності суб'єкта господарювання, нівелювати ризик втрати господарської стабільності та створити умови для його сталого розвитку [13]. Під інформаційною безпекою ВНЗ пропонуємо розуміти такий стан його інформаційних ресурсів (навчального, наукового, методичного, особистого, правового та фінансово-економічного характеру), що характеризується відсутністю можливості несанкціонованого доступу до них як працівників закладу, у тому числі професорсько-викладацького складу, так і студентів та абітурієнтів, і іншими тимчасово пов'язаними із закладом особами, а також зовнішніх категорій стейкхолдерів, з метою використання належних ВНЗ відомостей задля власної вигоди або для завдання шкоди закладу, його активам та/або репутації.

Особливості ВНЗ як об'єкта інформатизації пов'язані також із багатопрофільним характером діяльності, великою кількістю форм і методів навчальної роботи, просторовим розподілом інфраструктури (філії, представництва). Проблемними аспектами забезпечення інформаційної безпеки ВНЗ є різноманіття джерел фінансування, наявність розвиненої структури допоміжних підрозділів і служб (будівельна, виробнича, господарська діяльність), необхідність адаптації до мінливого ринку освітніх послуг, потреба в аналізі ринку праці, відсутність загальноприйнятої формалізації ділових процесів, необхідність електронної взаємодії з наглядовими організаціями, періодична зміна статусу співробітників і тих, хто навчається.

Таким чином, особливостями підсистеми інформаційної безпеки ВНЗ є велика кількість джерел інформації, яка потребує захисту, та велика кількість користувачів інформації, що стосується окремих аспектів функціонування ВНЗ. Найбільше загрозою для інформаційної безпеки сучасного ВНЗ може стати непрофесійна робота представників закладу з контрагентами у інформаційній площині. Ця обставина становить загрозу і для економічної безпеки ВНЗ у цілому, адже максимальна кількість управлінських рішень припадає на процес взаємодії ВНЗ з агентами зовнішнього середовища, що передають їм певні ресурси або надають будь-які можливості — стейкхолдерами (у їх число входять і контрагенти). Традиційно ВНЗ

мають три основні групи контрагентів: споживачі послуг (студенти), постачальники ресурсів і власники активів. У ряді випадків власники активів і постачальники є одними і тими ж особами. Для ВНЗ перелік стейкхолдерів та контрагентів може бути конкретизованим. Це засновники, студенти і абітурієнти, промислові підприємства і організація, в тому числі наукові, різні асоціації та фонди тощо.

З урахуванням того, що основні напрями конкуренції в освітньому секторі пов'язані не з прибутком, а з капіталом, трудовими ресурсами, споживачами, доходами і іміджем закладу, форми взаємодії ВНЗ з контрагентами далеко виходять за рамки надання освітніх послуг за відповідну плату. До них можна віднести надання науково-дослідних, консультативних та інноваційних послуг, організацію спільної діяльності і багато іншого. Кожен з цих видів діяльності вимагає обміну великими масивами даних, частина з яких може становити комерційну таємницю, захищатись правом інтелектуальної власності, а відтак, становити інтерес для широкого кола конкурентів і комерційних організацій, здатних використати їх для забезпечення власної вигоди. З огляду на це, інтерфейсна безпека, що у системі економічної безпеки суб'єкта господарювання характеризує надійність взаємодії з економічними контрагентами, опиняється у тісному зв'язку із підсистемою інформаційної безпеки ВНЗ.

Щоб визначити сутність поняття інтерфейсної безпеки, доцільно розпочати зі змісту самого слова "інтерфейс" та його розуміння. Частина слова "inter" з технічної англійської мови перекладається як "між". Слово "face", беззаперечно, асоціюється із особою, тим більше що з англійської мови воно перекладається як "обличчя". Таким чином, формується поняття "між обличчями" або "між особами". Тобто інтерфейс — це простір, у якому відбувається взаємодія між сторонніми особами та "зовнішнім виглядом" об'єкта [9, с. 108].

Сучасні науковці відзначають, що інтерфейсна складова економічної безпеки суб'єкта господарювання характеризує надійність його взаємодії з економічними контрагентами [14, с. 131]. Сушенко О. А. визначає інтерфейсну безпеку експортної діяльності як стан підприємства, який характеризує надійність взаємодії із суб'єктами зовнішнього і внутрішнього оточення підприємства при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності [15, с. 155]. Характеризуючи інтерфейсну безпеку у межах усієї системи економічної безпеки суб'єкта господарювання, а не обмежуючись лише одним із напрямів його діяльності, пропонується під цим поняттям розуміти такий стан організації взаємодії між підприємством, установою, організацією та їх стейкхолдерами (партнерами, контрагентами, інвесторами, клієнтами тощо), що дозволяє при мінімальних витратах часових, фінансових, матеріальних, трудових ресурсів забезпечити надійність їх взаємозв'язків в усіх функціональних напрямках, виключивши при цьому ймовірність руйнування таких взаємозв'язків під впливом загроз різної природи походження [9, с. 109].

Зачосова Н. В. наголошує, що під інтерфейсною підсистемою економічної безпеки належить розуміти стан сукупності елементів, що забезпечують формування площини взаємодії суб'єкта господарювання та його стейкхолдерів, і сприяють налагодженню між ними тривалих та взаємовигідних відносин [8, с. 31]. Підсумовуючи запропоновані дефініції та враховуючи специфіку діяльності вищих навчальних закладів порівняно із іншими видами суб'єктів господарювання, під інтерфейсною безпекою ВНЗ пропонуємо розуміти такий стан взаємодії ВНЗ з контрагентами, що характеризується мінімальною можливістю розриву партнерських зв'язків із ініціативи будь-якої зі сторін, що матиме за наслідок необхідність компенсації пов'язаних із цією обставиною збитків, а також нівелюванням загроз зі сторони контрагентів для економічної безпеки ВНЗ. У контексті забезпечення інформаційної безпеки, інтерфейсною безпекою можна вважати стан захищеності інформаційних ресурсів ВНЗ від втрати ними цілісності, їх пошкодження, спотворення, викрадення або несанкціонованого використання контрагентами закладу з метою забезпечення власної вигоди та/або на шкоду ВНЗ.

Одним із основних завдань підсистеми інтерфейсної безпеки є перевірка потенційних контрагентів. Для того, щоб перевіряти контрагентів перед укладенням угоди, у ВНЗ є три істотних причини. По-перше, це можливість попередити втрату фінансових ресурсів. По-друге, вагомою причиною для перевірки ділових партнерів, є те, що будь-яка угода з контрагентом, який визнаний або буде визнаний в майбутньому неблагонадійним за підсумками перевірки державними органами, має своїм наслідком дві серйозні проблеми. Перша з них очевидна, і полягає в посиленні державного контролю за ВНЗ,

особливо державної форми власності, як за підозрюваним у вчиненні незаконних фінансових операцій суб'єктом. Це може виражатись у тому, що рахунки ВНЗ будуть блокуватися, фінансові документи і комп'ютери, тобто джерела інформації, вилучатися для проведення перевірки. Все це, якщо не припинить, то серйозно загальмує освітню і наукову діяльність закладу. Друга проблема буде полягати в тому, що підставою перешкодити таким діям правоохоронних органів, у ВНЗ не буде. По-третє — це важливий факт — перевірка потенційних партнерів для ВНЗ у сучасних умовах є економічно обґрунтованою. Ризик втрати активів — а у перспективі студентів, абітурієнтів, іменитого професорсько-викладацького складу і репутації закладу, здобутої роками клопіткої праці, є набагато нижчим у тих ВНЗ, що проводять послідовну та ефективну роботу щодо налагодження зв'язків з контрагентами.

До завдань забезпечення інтерфейсної безпеки, виконання яких дозволить посилити стан інформаційної та економічної безпеки ВНЗ, можна віднести наступні:

- зниження ризику виникнення прострочених боргових зобов'язань;

- зниження рівня ймовірності підписання договорів із недобробросливими бізнес-партнерами, аферистами, компаніями-одноденками (у першу чергу, це стосується сфери вирішення питань матеріального забезпечення ВНЗ);

- поліпшення статусу і іміджу ВНЗ — структури, які відповідально ставляться до завдання забезпечення власної економічної безпеки, не цікаві шахраям;

- оптимізація витрат за рахунок поліпшення стану трудової дисципліни серед співробітників ВНЗ (високий рівень інтерфейсної безпеки не дозволить персоналу зловживати своїм посадовим становищем для особистого збагачення шляхом укладення угод із афілійованими фірмами, брати участь у системі, яка має на меті отримання відкатів, або у корупційних схемах);

- підвищення рівня захищеності від внутрішніх загроз, у першу чергу тих, що надходять від персоналу ВНЗ;

- захист ВНЗ від зовнішніх загроз, зокрема, від співпраці з сумнівними фірмами, шахраями, закладами освіти тощо.

Сучасна система освіти характеризується високою конкуренцією серед освітніх послуг з боку державних і недержавних ВНЗ. У багатьох регіонах існує досить велика кількість вищих навчальних закладів, що надають можливість здобути вищу освіту з видачою державного диплома за однаковими спеціальностями. Ситуація на ринку вимагає від ВНЗ серйозних маркетингових досліджень ринку освітніх послуг, які призвели б до вдосконалення управління освітнім процесом, методів пошуку та набору абітурієнтів, якісної зміни освітніх технологій. Виконання окреслених завдань також належить до площини забезпечення інтерфейсної безпеки ВНЗ, оскільки передбачає тісну співпрацю з різними категоріями стейкхолдерів і контрагентів.

Навколишнє середовище сучасного вищого навчального закладу розвивається більш швидкими темпами, ніж інструментарій, за допомогою якого можна забезпечувати належний стан управління його економічною безпекою. У швидкому темпі змінюються види освітніх послуг, форми і способи комунікацій, ринки збуту і культура підприємництва. Вітчизняним ВНЗ часто непросто виживати і розвиватися у таких мінливих умовах, а також зберігати господарські перспективи у періоди економічної та політичної нестабільності. Зростання кількості загроз економічній, інформаційній та інтерфейсній безпеці ВНЗ відбувається у геометричній прогресії, а тому дослідження проблем, пов'язаних із забезпеченням належного функціонального стану комплексної системи економічної безпеки ВНЗ у найближчій перспективі не втраять своєї актуальності.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Дослідження сутності, ролі та завдань інтерфейсної безпеки у процесі забезпечення інформаційної та економічної безпеки вищого навчального закладу дало змогу зробити такі висновки.

1. Запропоновано визначення економічної, інформаційної та інтерфейсної безпеки вищого навчального закладу. Під економічною безпекою ВНЗ розуміється економічна захищеність ВНЗ та інтересів його працівників від зовнішніх і внутрішніх загроз, що дозволяє зберегти і ефективно використовувати ним власний економічний потенціал, а також функціонування економічної системи ВНЗ у рамках чинного законодавства, що забезпечує його незалежність, цілісність і дає змогу забезпечити сталий розвиток як соціально-економічної системи. Під інформаційною безпекою ВНЗ пропонуємо розуміти такий стан його інформаційних ресурсів (навчального, наукового, методичного, особистого, правового та фінансово-економіч-

ного характеру), що характеризується відсутністю можливості несанкціонованого доступу до них як працівників закладу, у тому числі професорсько-викладацького складу, так і студентів та абітурієнтів, і іншими тимчасово пов'язаними із закладом особами, а також зовнішніх категорій стейкхолдерів, з метою використання належних ВНЗ відомостей задля власної вигоди або для завдання шкоди закладу, його активам та/або репутації. Під інтерфейсною безпекою ВНЗ пропонуємо розуміти такий стан взаємодії ВНЗ з контрагентами, що характеризується мінімальною можливістю розриву партнерських зв'язків із ініціативи будь-якої зі сторін, що матиме за наслідок необхідність компенсації пов'язаних із цією обставиною збитків, а також нівелюванням загроз зі сторони контрагентів для економічної безпеки ВНЗ. У контексті забезпечення інформаційної безпеки, інтерфейсною безпекою можна вважати стан захищеності інформаційних ресурсів ВНЗ від втрати ними цілісності, їх пошкодження, спотворення, викрадення або несанкціонованого використання контрагентами закладу з метою отримання вигоди та/або на шкоду ВНЗ.

2. Визначено, що система економічної безпеки ВНЗ характеризується складною комплексною будовою, і інформаційна безпека становить одну із важливих підсистем у цій структурі. Водночас інтерфейсна безпека може розглядатись як підсистема другого рівня у складі інформаційної безпеки, або як окрема підсистема, що перебуває на одному із інформаційно-безпеково ієрархічному рівні. На разі це питання залишається дискусійним.

3. Конкретизовано завдання, що мають бути досягнуті у процесі забезпечення інтерфейсної безпеки ВНЗ. Серед них найважливішими є: зниження ризику виникнення прострочених боргових зобов'язань, зниження рівня ймовірності підписання договорів із недобросовісними бізнес-партнерами, поліпшення статусу і іміджу ВНЗ, оптимізація витрат за рахунок поліпшення стану трудової дисципліни серед співробітників ВНЗ, підвищення рівня захищеності від внутрішніх загроз, у першу чергу тих, що надходять від персоналу ВНЗ, захист ВНЗ від зовнішніх загроз, зокрема від співпраці з сумнівними фірмами, шахраями, закладами освіти.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці методичного інструментарію для оцінювання стану економічної, інформаційної та інтерфейсної безпеки вищих навчальних закладів.

Література:

1. Карпова К.В. Функціональні складові економічної безпеки вищого навчального закладу: критерії та індикатори / К.В. Карпова // *Європейські перспективи*. — 2013. — № 11. — С. 109—113.
2. Коврегін В.В. Інноваційні механізми забезпечення економічної безпеки вищого навчального закладу / В.В. Коврегін // *Інвестиції: практика та досвід*. — 2016. — № 10. — С. 58—60.
3. Коврегін В.В. Механізми забезпечення економічної безпеки при формуванні якості освіти вищого навчального закладу / В.В. Коврегін // *Теорія та практика державного управління*. — 2016. — Вип. 1. — С. 125—128.
4. Тюленев Г.Д. Принципові основи посилення економічної безпеки вищого навчального закладу / Г.Д. Тюленев // *Управління проектами та розвиток виробництва*. — 2012. — № 2. — С. 65—72.
5. Мігус І.П. Розголошення інсайдерської інформації як загроза економічній безпеці акціонерних товариств / І.П. Мігус, К.О. Голубенко // *Інвестиції: практика та досвід*. — 2012. — № 3. — С. 20—23.
6. Інформаційна безпека: навчальний посібник / С.В. Кавун, В.В. Носов, О.В. Манжай. — Харків: Вид. ХНЕУ, 2008. — 352 с.
7. Захаров О.І. Інформаційно-аналітичне забезпечення системи економічної безпеки підприємства / О.І. Захаров // *Збірник тез доповідей учасників III Міжнародна науково-практична конференція "Перспективи управлінської діяльності суб'єктів господарювання в контексті економічної безпеки"*, Черкаси, 27—28 березня 2015 року. — Черкаси: вид-во ПП Чабаненко Ю.А., 2015. — 374 с.
8. Зачосова Н.В. Організація протидії ризикам інтерфейсної безпеки в системі економічної безпеки суб'єктів господарювання / Н.В. Зачосова, І.В. Горячківська, В.М. Недзельський // *Інвестиції: практика та досвід*. — 2016. — № 14. — С. 30—33.
9. Зачосова Н.В. Завдання фінансового менеджменту у системі забезпечення майнової та інтерфейсної безпеки суб'єктів господарювання / Н.В. Зачосова, І.В. Горячківська // *Причорноморські економічні студії*. — 2016. — Вип. 5. — С. 109—113.

10. Проталинський О.М. Інформаційна безпека ВУЗа / О.М. Проталинський, І.М. Ажмухамедов // *Вестник Астраханского государственного технического университета. Серия: Управление, вычислительная техника и информатика*. — 2009. — № 1. — С. 18—23.

11. Черевко О.В. Теоретичні засади поняття інформаційної безпеки та класифікація загроз системі інформаційного захисту / О.В. Черевко // *Ефективна економіка*. — 2014. — № 5. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3304>

12. Кавун С.В. Економічна та інформаційна безпека підприємств у системі консолідованої інформації: навчальний посібник / С.В. Кавун, А.А. Пилипенко, Д.О. Ріпка. — Х.: Вид. ХНЕУ. 2013. — 364 с.

13. Копелев І.Ю. Інформаційні загрози: суть і проблеми / І.Ю. Копелев, М.О. Живко // *Системи обробки інформації*. — 2010. — Вип. 3. — С. 130—131.

14. Маєха Д.С. Функціональні складові економічної безпеки та показники їхньої оцінки для підприємств легкої промисловості / Д.С. Маєха // *Вісник соціально-економічних досліджень*. — 2013. — Вип. 1. — С. 128—133.

15. Сущенко О.А. Діагностика інтерфейсної безпеки експортної діяльності підприємства / О.А. Сущенко // *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. — 2015. — № 6. — С. 155—158.

References:

1. Karpova, K.V. (2013), "The functional components of economic security of higher education institution: criteria and indicators", *Yevropejs'ki perspektivy*, vol. 11, pp. 109—113.
2. Kovrehin, V.V. (2016), "Innovative mechanisms to ensure the economic security higher education institution", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 10, pp. 58—60.
3. Kovrehin, V.V. (2016), "Mechanisms for ensuring economic security when forming the quality of education higher education institution", *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, vol. 1, pp. 125—128.
4. Tiuleniev, H.D. (2012), "The principal foundations of strengthening the economic security higher education institution", *Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva*, vol. 2, pp. 65—72.
5. Mihus, I.P. (2012), "Disclosure of of insider information as a threat to economic security of joint stock companies", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 3, pp. 20—23.
6. Kavun, S.V. Nosov, V.V. and Manzhaj, O.V. (2008), *Informatsijna bezpeka [Information security]*, Vyd. KhNEU, Kharkiv, Ukraine.
7. Zakharov, O.I. (2015), "Information-analytical support system of economic security", *Zbirnyk tez dopovidej uchasnykiv III Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii [Collection of abstracts of the III International scientific and practical conference]*, *Perspektivy upravlins'koi diial'nosti sub'iektiv hospodariuvannia v konteksti ekonomichnoi bezpeky [Prospects of managerial activities of business entities in the context of economic security]*, Cherkasy, Ukraine, 27—28 March.
8. Zachosova, N.V. (2016), "The organization countering risks interface security in system of economic security of business entities", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 14, pp. 30—33.
9. Zachosova, N.V. (2016), "The task of financial management system to ensure the safety of property and interface of business entities", *Prychornomors'ki ekonomichni studii*, vol. 5, pp. 109—113.
10. Protalinskij, O.M. (2009), "Information security of University", *Vestnik Astrahanskogo gosudarstvennogo tehničeskogo universiteta. Serija: Upravlenie, vychislitel'naja tehnika i informatika*, vol. 1, pp. 18—23.
11. Cherevko, O.V. (2014), "The theoretical basis of the concept of information security and classification of information security threats", *Efektivna ekonomika*, vol. 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3304> (Accessed 20 Oct 2016).
12. Kavun, S.V. (2013), *Ekonomiczna ta informatsijna bezpeka pidpryiemstv u sistemі konsolidovanoj informatsii [Economic and information security companies in the consolidated information system]*, Vyd. KhNEU, Kharkiv, Ukraine.
13. Kopieliev, I.Yu. (2010), "Information threats: essence and problems", *Systemy obrobky informatsii*, vol. 3, pp. 130—131.
14. Matekha, D.S. (2013), "The functional components of economic security indicators and their evaluation for light industry", *Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen'*, vol. 1, pp. 128—133.
15. Suschenko, O.A. (2015), "Diagnosis of interface security of enterprise export activity", *Visnyk Skhidnoukrains'koho natsional'nogo universytetu imeni Volodymyra Dalia*, vol. 6, pp. 155—158.

Стаття надійшла до редакції 04.11.2016 р.

Н. В. Резнікова,

д. е. н., доцент, професор кафедри світового господарства та міжнародних економічних відносин, Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

О. А. Іващенко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Національної академії статистики, обліку і аудиту

РОЗВИТОК ТОРГОВЕЛЬНОЇ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ В КРАЇНАХ ПЕРИФЕРІЇ: ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ЙОРДАНІЇ

N. Reznikova,

Doctor of Economics, Professor at the Chair of World Economy and International Economic Relations of Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

O. Ivashchenko,

PhD (Econ.), associate Professor of the Department of management of foreign trade activities of The national Academy of statistics, accounting and audit

THE DEVELOPMENT OF TRADE LIBERALIZATION IN THE PERIPHERY:
THE PROSPECTS OF ECONOMIC INTEGRATION OF JORDAN

У статті розглядається вплив торговельної інтеграції на економічне зростання країн. Досліджуються особливості реалізації економічної інтеграції в країнах Периферії. Аналізується участь Йорданії в регіональних торговельних угодах та зонах вільної торгівлі з країнами Периферії та Центру.

The objective of this paper is to assess the impact of trade liberalization on Jordan economy. It outlines the features of the realization of economic integration in the countries of the periphery. Jordan's participation in regional trade agreements and free trade areas with the Periphery countries and the Centre countries is emphasized.

Ключові слова: економічна інтеграція, торговельна лібералізація, економічне зростання, торговельні партнери, зона вільної торгівлі, регіональні торговельні угоди.

Key words: economic integration, trade liberalization, economic growth, trade partners, and free trade, regional trade agreements.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Приблизно протягом останніх трьох десятиліть Йорданія проводить дуже активну політику лібералізації торгівлі. Їй вдалося приєднатися до СОТ у 2000 році, а також підписати багато інших регіональних і міжнародних угод про вільну торгівлю. Хоча така по-

літика лібералізації торгівлі вплинула на розширення зовнішньої торгівлі Йорданії, вона сприяла і збільшенню її торговельного дефіциту.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

М. Найт, Н. Лоайза, Д. Віллануева розглядали процес залучення у міжнародну торгівлю через аналіз умов доступу до світових ринків, зростання конкуренції і

збільшення виробничої активності, що об'єктивно має сприяти економічному зростанню. У дослідницькому ракурсі Е. Берг, А. Крюгер та Р. Болдвіна опинилась лібералізація як драйвер інтеграції і підвищення конвергенції темпів економічного зростання країн, що укладають інтеграційні угоди. П. Ромер, Дж. Гросмен, Е. Гелпмен досліджували лібералізацію як засіб залучення прогресивних інвестицій, менеджменту, бізнес-практики та акумуляції знань, тоді як для Д. Ко, Е. Гелпмена, А. Гофмайстера, Б. де Лонга та А. Самерса позитивні ефекти торговельної інтеграції пов'язуються зі зняттям торговельних обмежень та імпортом устаткування і техніки, що призводять у підсумку до зростання продуктивності. Г. Бекерт, К. Гарві, К. Лундбленд, Ф. Мишкін вивчали ефекти супутньої лібералізації ринку капіталу та притоку ПІІ, що супроводжуються зростанням попиту на фінансові інструменти, через призму активного залучення у міжнародну торговельну систему. В. Шевчук наголошував на неможливості виокремлення конкретних механізмів впливу відкритості на зростання економіки.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Враховуючи активізацію процесів міжрегіональної економічної інтеграції як серед країн Периферії, так і між країнами Периферії та Центру, що характеризується нами як ознака відносин неозалежності, ключові дослідницькі завдання статті полягають у вивченні досвіду реалізації інтеграційних ініціатив країн, що розвиваються на прикладі Йорданії, що є класичним прикладом малої відкритої економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Визнаючи важливість торгівлі та економічної інтеграції в епоху глобалізації, йорданські політики ухвалили зовнішньополітичну стратегію для досягнення цілей економічного розвитку. Завдяки їй Йорданія стала відігравати активну роль у зусиллях, спрямованих як на лібералізацію міжнародної торгівлі, так і на посилення міжнародної інтеграції з країнами регіону та іншими країнами світу. Така політика ґрунтується на позитивному баченні Йорданією економічних партнерств як інструментів, що забезпечують як досягнення взаємних інтересів, так і отримання справедливих дивідендів.

Окрім посилення механізмів функціонування ринкової економіки, побудованої на активній ролі приватного сектору в економіці, Йорданія досягла значного прогресу на шляху економічної та торговельної лібералізації. Це стало можливим завдяки інтенсивному процесу реформ, які почалися наприкінці 80-х рр. минулого століття і призвели до успішного формування сучасного та сприятливого нормативно-правового середовища для бізнесу та інвестицій. Йорданії вдалося стимулювати її економічні зв'язки із сусідніми арабськими країнами завдяки вступу до Великої арабської зони вільної торгівлі, ГАФТА (Greater Arab Free Trade Area, GAFTA). До її складу увійшли 18 з 22 держав Ліги арабських держав (ЛАД): Алжир, Бахрейн, Єгипет, Ірак, Йорданія, Ємен, Катар, Кувейт, Ліван, Лівія, Марокко, Оман, ОАЕ, Палестина, Саудівська Аравія, Сирія, Судан і Туніс. На країни-члени припадає 96% взаємної арабської торгівлі та 95% арабського товарообігу з позарегіональними країнами [17]. ПАФТА стала найбільшою інтеграційною ініціативою в регіоні Близького Сходу та Північної Африки зі стратегічною метою створення зони вільної торгівлі. Держави взяли зобов'язання за такими напрямками, як: скорочення ставок митних зборів на 10% в середньому щорічно за умови, що країни передадуть національні програми зниження мит до Ради безпеки Ліги арабських держав для їх координації; врахування принципу місцевого компонента при визначенні країни походження товару.

Крім того, слід відзначити приєднання Йорданії до угоди про асоціацію з ЄС; укладення нею угоди про

вільну торгівлю зі США невдовзі після успішного вступу до Світової організації торгівлі (СОТ) у 2000 році; а також підписання угоди про вільну торгівлю з країнами-членами Європейської асоціації вільної торгівлі (ЕФТА) та Сингапуром. Останнім часом Йорданія підписала дві угоди про вільну торгівлю з Канадою та Туреччиною.

Водночас досвід інтеграційних альянсів у регіонах, які розвиваються, свідчить про те, що навіть за великого бажання інтегруватися, країни, як правило, не готові до цього через ряд об'єктивних причин [18]:

1) перебуваючи на початковій індустріальній стадії розвитку, країни виробляють вузький набір продукції за відсутності поділу праці; низький рівень доходів і платоспроможного попиту зумовлює орієнтацію на ринки розвинених країн як споживачів сировинних природних ресурсів;

2) маючи можливості для внутрішньо-регіонального поділу праці й інтеграції національних економік, країни постають перед необхідністю захисту промисловості, що обмежує потенціал інтеграції;

3) високий рівень диференціації показників економічного розвитку всередині регіонів, коли багатші країни відіграють роль донорів для бідних, нівелює фактори конкурентоспроможного розвитку.

Крім того, завдяки зусиллям щодо подальшого поліпшення інвестиційного середовища в країні Йорданія уклала понад 35 угод із захисту і просування інвестицій та понад 30 угод щодо уникнення подвійного оподаткування з арабськими і неарабськими країнами. Йорданія також є підписантом декількох угод з економічної і торговельної співпраці з країнами всього світу. Такими угодами формуються спільні комітети, які проводять регулярні зустрічі та забезпечують заходи для розвитку і посилення торговельних відносин між Йорданією та її торговельними партнерами (рис. 1).

Така політика лібералізації торгівлі та економічної інтеграції спрямована на розширення торгівлі Йорданії всередині регіону та в усьому світі, а також на сприяння реальному економічному зростанню. Крім того, зовнішня торгівля відіграє вирішальну роль для такої малої країни як Йорданія, дозволяючи їй вирішувати проблему внутрішнього дефіциту товарів споживчого і виробничого призначення. Вона також сприяє розширенню зовнішніх ринків, даючи цій країні можливість підвищення ефективності виробничих потужностей.

Однак розширення зовнішньої торгівлі, яка охоплює як експорт, так і імпорт, приводить і до структурного дисбалансу торгівлі. Для такої країни як Йорданія підвищення рівня відкритості супроводжувалося хронічним і зростаючим торговельним дефіцитом. Це піднімає питання стосовно рального впливу лібералізації торгівлі на економічне зростання Йорданії.

Однак протягом останнього десятиліття було опубліковано численні дослідження різних форм регіональної та глобальної економічної інтеграції країн. В одному з таких досліджень [14] виконано аналіз економічних і соціальних наслідків угоди від 2001 року між Йорданією та США (JUSFTA). Угода JUSFTA була як новаторською, так і суперечливою при підписанні, і залишається такою й на сьогодні. Проведений аналіз показав, що економічні здобутки Йорданії, досягнуті завдяки угоді про вільну торгівлю, виявилися менше, ніж за даними урядовців та експертів. Аналіз вказує на доволі неоднозначні результати JUSFTA.

По-перше, вигоди від стрімкого зростання експорту одягу з Йорданії до США після 2001 року в основному отримали іноземні фірми та іноземні робітники.

По-друге, після завершення строку дії Multi-Fiber Agreement (MFA — Угода, що дозволяє двом країнам обумовлювати взаємні обмеження імпорту текстильної продукції в обхід настанов ГАТТ) і запровадження спеціальних промислових зон (СПЗ) у Єгипті фірми — виробники одягу пішли з ринку Йорданії попри існуючі

Рис. 1. Участь Йорданії в торговельних угодах в країнах Близького Сходу і Північної Африки

Джерело: [10].

урядові гарантії доступу на безмитний ринок за умовами JUSFTA.

По-третє, положення JUSFTA стосовно прав інтелектуальної власності не сприяють перетворенню Йорданії на регіональний інформаційно-телекомунікаційний хаб.

По-четверте, хоча ефекти JUSFTA для фармацевтичної промисловості є позитивними, вони дуже малі і тому не мають значного впливу на йорданську економіку. Хоча такі сектори, як інформаційні технології, фармацевтика і туризм показують ознаки сильного і сталого зростання, їх сукупний внесок у зростання неспроможний компенсувати втрату майже 1 млрд дол. США від експорту текстильної та швейної промисловості, отриманих у 2007 році. Крім того, JUSFTA не забезпечує всі переваги, потрібні Йорданії для розвитку цих секторів, такі як освічений людський капітал і допомога у подоланні нетарифних бар'єрів.

Для невеликої економіки з обмеженими природними ресурсами, якою є Йорданія, двосторонні та регіональні торговельні відносини відіграють важливу роль у підвищенні конкурентоспроможності, збільшенні масштабів економіки та компенсуванні внутрішнього товарного дефіциту. Вигоди відкритості торгівлі — у розумінні політиків — спрямували їх до ухвалення стратегії лібералізації торгівлі та економічної інтеграції як на регіональному, так і на міжнародному рівні. Щоб підготувати ґрунт для реалізації цієї стратегії, Йорданія запровадила масштабні економічні та правові реформи, спрямовані на подолання викривлень внутрішнього ринку, включаючи модернізацію законодавства щодо інвестицій та торгівлі, приватизації, лібералізації, телекомунікацій та фінансових послуг.

Завдяки безперервному процесу реформ Йорданія увійшла до групи найбільш передових країн у сфері захисту прав інтелектуальної власності, а також прийняла закони щодо захисту авторських прав, патентів та промислових розробок. Було також підготовлено ґрунт для переговорів зі СОТ щодо участі в багатосторонній торгівлі, і 11 квітня 2000 року Йорданія врешті-решт стала членом СОТ.

Подальша лібералізація зовнішньої торгівлі Йорданії відбулась завдяки участі у декількох регіональних і міжнародних торговельних організаціях. На регіональному рівні Йорданія була одним із членів-засновників Great Arab Free Trade Area (GAFTA). З 1 січня 2005 року

угодою досягнуто повну лібералізацію торгівлі товарами шляхом повного звільнення від митних зборів і платежів усіх арабських країн-членів GAFTA, крім Судану та Ємену, які є найменш розвиненими країнами, де митні збори і платежі, починаючи з 1 січня 2005 року, щорічно зменшувалися на 16% аж до повного їх скасування наприкінці 2010 року.

На тому ж самому регіональному рівні в Рабаті 25 лютого 2004 року було підписано Агадирську угоду у відповідності з Агадирською декларацією, підписаною Йорданією, Єгиптом і Тунісом 8 травня 2001 року. Агадирською угодою, яка набула чинності 6 липня 2006 року, затверджено Пан'європейсько-Середземноморське партнерство (з питань визначення правил походження товарів), яке забезпечує діагональну кумуляцію походження між країнами-членами через можливість використання ресурсних компонентів виробництва, які походять з будь-якої країни — члена Агадирської угоди, країн ЄС або країн EFTA, для забезпечення відповідності правилам походження для потреб експорту їх продукції на ринки ЄС, звільнені від митних зборів згідно з їх угодами про асоціацію з ЄС.

Агадирська угода забезпечує повну лібералізацію торгівлі промисловими і сільськогосподарськими товарами починаючи з дати набуття нею чинності. Крім того, країни-члени за цією угодою зобов'язані скасувати всі можливі нетарифні бар'єри, включаючи кількісні обмеження, фінансові, адміністративні та технічні бар'єри для імпорту.

На міжнародному рівні зусилля з лібералізації зовнішньої торгівлі Йорданії з рештою світу призвели до підписання декількох двосторонніх угод вільної торгівлі. Найбільш важливою є угода про асоціацію між Йорданією та ЄС, яка підписана в листопаді 1997 року, ратифікована урядом Йорданії у вересні 1999 року і набула чинності в травні 2002 року. Економічна складова цієї угоди спрямована на покрокове формування європейсько-йорданської зони вільної торгівлі до 2017 року. Першим кроком до створення цієї зони вільної торгівлі є укладення повного пакету угод між ЄС та його партнерами у середземноморському регіоні, який надає взаємні торгові преференції. Ці угоди замінюють угоди зі співпраці, укладені у 1970-х роках, якими передбачались односторонні торгові преференції. Угоди про асоціацію між ЄС і середземноморськими країнами (Алжир, Туніс, Марокко, Ізраїль, Йорданія, Ліван, Палестинсь-

ка автономія та Єгипет) набувають чинності починаючи з 1998 року. Угода про асоціацію із Сирією була ініційована 18 жовтня 2004 року.

Угода про асоціацію між Йорданією та ЄС передбачає формування комплексної бази для співпраці у сфері політики, торгівлі, економіки та фінансів. Вона вимагає вільного доступу йорданських виробників на європейські ринки і спрямована на спрощення як експорту йорданських підприємств до ЄС, так і бізнесу компаній ЄС у Йорданії.

Другою за важливістю є зона вільної торгівлі між Йорданією та США, угоду про яку підписано 24 жовтня 2000 і яка набула чинності 17 грудня 2001 року. Ця угода про вільну торгівлю вперше включила окремі блоки положень щодо торгівлі та навколишнього середовища, торгівлі та правці, а також електронної торгівлі. Інші її положення стосуються захисту прав інтелектуальної власності, платіжного балансу, правил походження, гарантій та процедурних питань таких, як консультації та врегулювання спорів. Угодою скасовано тарифи для мафже всієї торгівлі між двома країнами протягом 10 років. Зниження тарифів відбуватимуться у чотири фази: поточні тарифи менше 5% скасовуються через два роки; тарифи 5—10% — через чотири роки, тарифи 10—20% — через 5 років, тарифи вище 20% — через 10 років.

У суміжній та додатковій угоді дві країни погодились створити спеціальні промислові зони (СПЗ). США визначили тринадцять таких зон у Йорданії. 6 березня 1998 року торговельний представник США визначив промислово зону Аль-Хассан у північному йорданському місті Ірбід в якості першої в світі СПЗ. СПЗ забезпечують вільний доступ до американського ринку продукції, виробленої в Йорданії, без будь-яких квотних обмежень. Виробники такої зони працюють в Міжнародній промисловій зоні в місті Акаба, яка створена завдяки цій угоді. Угодою визначено, що продукція може мати право на преференції в рамках СПЗ, якщо щонайменше 35% її оціночної вартості створено спільно йорданцями та ізраїльтянами, з можливою участю американців або палестинців. СПЗ надає можливість безмитного та безквотного доступу на американський ринок — найбільший та найбагатший у світі споживчий ринок.

Крім того, Йорданія підписала дві інші менш впливові угоди вільної торгівлі. Першу угоду — з країнами ЕФТА (Ісландія, Ліхтенштейн, Норвегія та Швейцарія) 21 червня 2001 року. Вона спрямована на створення сприятливих умов для розвитку і диверсифікації торгівлі і на розширення торговельної та економічної співпраці в сферах спільного інтересу на основі рівності, взаємовигоди, недопущення дискримінації та міжнародного права. Попередня Угода зі Швейцарією, яка набула чинності 1 січня 2002 року, охоплює економічну співпрацю та технічну допомогу в ряді сфер, від інтелектуальної власності до митних питань і технічних норм. Вона так і не запрацювала на повну силу через затримки реалізації поступової лібералізації, що мала б завершитися за дванадцять років. Угода охоплює торгівлю промисловою, сільськогосподарською, рибною та морською продукцією. Ця зона торгівлі є завершенням повного пакету європейсько-середземноморських угод про асоціацію між ЄС та середземноморськими країнами, які надають взаємні торговельні преференції.

У дату набуття угодою чинності країни ЕФТА мали скасувати всі митні збори та інші платежі на імпорту промислової продукції, що походить із Йорданії. Йорданія поступово скасовуватиме митні збори на ті ж самі види продукції, що походять із країн ЕФТА, згідно з двома етапами строком від 4 до 12 років, залишаючи тарифи на обмежену кількість категорій продукції, стосовно якої переговори почнуться через чотири роки після набуття чинності угодою.

Другу угоду було підписано 16 травня 2004 року в Сингапурі. Вона спрямована на зміцнення економічних

зв'язків між двома країнами, розширення торгівлі товарами та послугами, покращення інвестиційного клімату і просування бізнес-альянсів між приватними підприємствами країн для пошуку можливостей для бізнесу і нових експортних ринків у третіх країнах, водночас вигідно використовуючи передовий досвід Сингапуру стосовно економічного і технологічного розвитку. Згідно з угодою, продукція, що походить з Йорданії, звільняється від митних зборів одразу ж після набуття чинності угодою. Що стосується продукції, яка походить із Сингапуру, для неї митні платежі скорочуватимуться поступово, протягом обумовлених часових періодів. Угода також забезпечує чіткі механізми стосовно гарантій, антидемпінгу та компенсаційних заходів.

Як і очікувалось, ці угоди значно сприяли розширенню зовнішньої торгівлі Йорданії, хоча і різною мірою. Як показано в таблиці 1, вартість імпорту перевищувала відповідну вартість експорту в усіх угодах про вільну торгівлю за винятком угоди між Йорданією та США, де Йорданія мала невеликий торговий профіцит у 187,1 млн йорданських динарів.

Найвищий торговий дефіцит Йорданія мала у співпраці з ЄС, який сягнув 2,3 млрд динарів у 2008 році, потім — у співпраці з GAFTA з дефіцитом у 2,27 млрд динарів у тому ж році. Найбільший рівень імпорту Йорданія мала у співпраці в рамках GAFTA — приблизно 4 млрд динарів у 2008 році, потім в рамках співпраці з ЄС — сукупний імпорту приблизно в 2,5 млрд динарів у тому ж році. Йорданський експорт в основному йде до арабських країн по лінії GAFTA (1,7 млрд динарів), потім до США, близько 736 млн динарів. Частка ЕФТА і Сингапуру в торгівлі Йорданії в рамках угод про вільну торгівлю залишається скромною, із сукупною вартістю 202,34 млн динарів і 37,7 млн динарів відповідно.

Проведений А. Сапіром, Б. Хоекманом та Дж. Заруком [12; 14] аналіз свідчить, що лібералізація торгівлі Йорданії через ці угоди про вільну торгівлю більше вплинула на розширення імпорту, ніж експорту. Слід визнати існування невіразного позитивного ефекту лібералізації торгівлі для реального економічного зростання. Оцінка еластичності зростання стосовно індексу відкритості торгівлі становить 0,75, що свідчить про нееластичний ефект. Динамічний кумулятивний ефект від відкритості торгівлі для реального ВВП на душу населення також виявився позитивним і статистично значимим на рівні 5%. Згідно з розрахунком коефіцієнтом, 1% зростання індексу відкритості торгівлі призводить до збільшення у часі ВВП на душу населення близько на 341 йорданський динар. Модель зростання, оцінена на галузевому рівні, свідчить про існування позитивного і значимого ефекту від відкритості торгівлі для випуску на душу населення як у промисловості, так і в будівництві. Коефіцієнт у секторі послуг виявився статистично незначимим, що свідчить про меншу відкритість цього сектору та/або більш неринковий характер сектору послуг порівняно з іншими галузями — виробниками товарів.

Такі висновки дозволяють йорданським політикам та економістам-експертам пов'язати структурний дефіцит торгівлі з політикою лібералізації торгівлі. Однак через здебільшого внутрішні ресурсні обмеження Йорданія потерпала від хронічного дефіциту торгівлі задовго до початку дії цих угод про вільну торгівлю, хоча й набагато менше. Водночас йорданські політики розглядають лібералізацію як одну зі стратегічних цілей і не мають наміру згортати цю політику. Після початку глобальної кризи 2008 року підписано ще дві угоди про вільну торгівлю: перша — з КНР 28 червня 2009 року і друга — з Туреччиною 2 грудня 2009 року. Однак жодна з них ще не набула чинності. Такий стан речей актуалізує питання щодо ефективності таких угод для йорданської економіки.

Таблиця 1. Показники торгівлі в межах регіональних угруповань (% від загального товарообігу, 2014 р.)

	Агадирська угода	Арабський Магрибський союз	Панарабська зона вільної торгівлі
Алжир		1,2	
Єгипет	1,5		13,6
Йорданія	3,0		35,7
Ліван			30,6
Лівія		2,7	5,1
Марокко	1,2	2,2	7,5
Сирія			46,7
Туніс	1,4	6,7	7,4
Мавританія		2,8	

Джерело: укладено за даними [17].

ВИСНОВКИ

Відношення продуктивності капіталу до продуктивності праці є позитивним і статистично значимим, перевищуючи 5% як у секторі будівництва, як і у секторі послуг, хоча у промисловому секторі воно виявилось статистично незначимим. Індикатор продуктивності є статистично значимим в усіх секторах, що свідчить про позитивний технологічний ефект для зростання протягом часу. Індикатор ефективності відкритості торгівлі виявився позитивним і статистично значимим як для промисловості, так і для будівництва, втім, незначимим для сектору послуг. Це може свідчити про меншу відкритість йорданського сектору послуг для торгівлі та/або про більш неринковий характер цього сектору порівняно з іншими секторами.

Торгівля послугами могла б стати вагомим джерелом доходів у майбутнього. Тим не менш, для досягнення суттєвого прогресу зниження тарифів буде недостатньо, адже основні передумови для подальшої торгівлі включають як ефективне управління, так і незалежне функціонування правової системи.

Існують два способи взаємодії між міжнародною економічною інтеграцією та міжнародною політичною кооперацією. Законодавці, перш за все, концентрують свою увагу на очікуваному впливі політичної кооперації на економічну інтеграцію. Наприклад, аналіз політики стосовно членства в регіональних торговельних угодах, або стосовно міжнародної регуляторної інтеграції зазвичай зосереджений на можливостях підвищити рівень торгівлі та економічних обмінів за рахунок таких угод. З іншого боку, можливою є також ситуація, за якої економічна інтеграція створює попит на посилення економічної кооперації. Так, зона вільної торгівлі може також бути скоріше відповіддю, аніж причиною зростання торговельних потоків. Очевидно, що держави схильються до формування зон вільної торгівлі, оскільки вигоди від їх створення переважають витрати. Більше того, зростання економічного обміну між країнами сприятиме внутрішній політичній підтримці міжнародних угод, які передбачають подальше поглиблення інтеграції та забезпечують захист приватних інтересів від опортуністської поведінки іноземних урядів.

Після досягнення певного рівня економічної інтеграції, пов'язаного з усуненням митних бар'єрів таких, як тарифи та квоти, на передній план виходять перешкоди до торгівлі, пов'язані з відмінностями у "немитних" політиках, внаслідок чого зростає попит на поглиблення інтеграції. Д. Болдвін дещо поетично порівнює процес із осушення болота, коли при спаданні рівня води стають помітними усі підводні камені нетарифних бар'єрів, які потрібно усунути. Водночас держави можуть спрямувати свою обмежувальну політику в інше русло, наприклад, використовувати нетарифні бар'єри через зростання обмежень у використанні тарифних бар'єрів. Дж.-П. Тратчман описав це явище як "...перший закон торговельної динаміки: закон збереження захисту...Таким чином, внутрішнє регулювання може стати наступною лінією оборони" [15, р. 17].

Література:

- Baldwin R. Testing for trade-induced, investment-led growth / R. Baldwin, E. Seghezza // NBER Working Paper. — 1996. — № 5416. — 34 p.
- Bicchi F. The Union for the Mediterranean, or the changing context of Euro-Mediterranean relations [Electronic resource] / F. Bicchi // Mediterranean Politics. — 2011. — Vol. 16 (1). — P. 3—19. — Mode of access: <http://www.notre-europe.eu/media/Etud77-MediterraneanIntegration-TBehr-en.pdf>
- Bruner A.D. The Long-Run Effects of Trade on Income and Income Growth / A. D. Bruner // IMF Working Paper. — 2003. — № WP/03/37. — 39 p.
- Chang R. Openness can be good for growth: The role of policy complementarities / R. Chang, L. Kaltani, N. Loayza // Journal of Development Economics. — 2009. — № 90. — P. 33—49.
- Krueger A. Liberalization attempts and consequences: foreign trade regimes and economic development / A. Krueger. — Cambridge: Balliner pub.co, 1978. — 310 p.
- Loayza N. Economic Growth in Latin America and the Caribbean: Stylized Facts, Explanations, and Forecasts / N. Loayza, P. Fajnzylber, C. Calderon. — Washington DC.: The World Bank, 2005. — 168 p.
- Maghreb Bank for Investment and Foreign Trade to be Created [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.maghreb-arabe.org/en/news.cfm?type=2&id=224>
- McMahon E.R. Piecing a Democratic Guilt? Regional Organizations and Universal Norms / E.R. McMahon, S.H. Baker. — Bloomfield: Kumarian Press, 2006. — 244 p.
- Mishkin F. Why we shouldn't turn our backs on financial globalization / F. Mishkin // IMF Staff Papers. — 2009. — Vol. 56. — № 1. — P. 139—170.
- Regional Integration in the Mediterranean Moving out of the Deadlock? [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.notre-europe.eu/media/Etud77-MediterraneanIntegration-TBehr-en.pdf>
- Rivera-Batiz L. Economic Integration and Endogenous Growth / L. Rivera-Batiz, P. Romer // Quarterly Journal of Economics. — 1991. — № 106. — P. 531—555.
- Sapir A. Eastern European lessons for the Southern Mediterranean [Electronic resource] / A. Sapir, G. Zachmann. — Mode of access: http://transatlantic.sais-jhu.edu/publications/books/Unfinished%20Business%20Pdf/ch23_Toperich.pdf
- Schlumberger O. The ties do not bind: The Union for the Mediterranean and the future of Euro-Arab relations [Electronic resource] / O. Schlumberger. — Mode of access: <http://www.ingentaconnect.com/content/routledg/med/2011/16/001/art0009>
- The Greater Arab Free Trade Area: Limits and Possibilities from Catching up with the Competition: Trade Opportunities and Challenges for Arab Countries / [in eds. B. Hoekman, J. Zarrouk]. — Ann Arbor: University of Michigan Press, 2000. — P. 285—307.
- Trachtman J.P. The International Economic Law Revolution / J.P. Trachtman // Journal of International Economic Law. — 1996. — Vol. 33. — P. 1—22.

16. Wacziarg R. Trade Liberalization and Growth: New Evidence / R. Wacziarg, K.H. Welch. — Cambridge, Mass.: National Bureau of Economic Research, 2003. — № 10152. — 90 p.

17. Official website UNCTADstat [Electronic resource]. — Mode of access: http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sRF_ActivePath=p,15912&sRF_Expanded=p,15912

18. Іващенко О.А. Проблема оцінки наслідків лібералізації руху капіталу в контексті ризиків фінансової інтеграції / О.А. Іващенко // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка. — 2013. — Вип. 6. — С. 120—127.

19. Іващенко О.А. Місце КНР у світовому інтеграційному просторі / О.А. Іващенко // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. — Вип. 108. — Ч. II (у двох частинах). — К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2014. — С.18—24.

20. Орехова Т. Формування інтеграційних пріоритетів арабських країн Близького Сходу в умовах трансформації глобального світоустрою [Електронний ресурс] / Т. Орехова, Аль Макаріх Фарид. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mep/2011_12-13/3%20Orехova.pdf

21. Подцероб А.Б. Есть ли будущее у САМ? [Электронный ресурс] / А.Б. Подцероб. — Режим доступу: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2007/30-05-07a.htm>

22. Резнікова Н.В. Роль ЄС у поглибленні економічної співпраці країн Агадирської угоди та Магрибу в умовах посткризового відновлення / Н.В. Резнікова, М.М. Відякіна // Культура народів Причорномор'я (Проблеми матеріальної культури. Економіка. Географія). — 2013. — № 253. — С. 50—53.

23. Резнікова Н. В. Досвід АСЕАН в умовах адаптації західної та ісламської моделей банківських систем / Н.В. Резнікова, М.М. Відякіна // Культура народів Причорномор'я (Проблеми матеріальної культури. Економіка. Географія). — 2013. — № 257. — С. 120—124.

24. Резнікова Н. В. Асиметрії міжрегіональних відносин ЄС і Середземномор'я: аспекти незалежності / Н.В. Резнікова, М.М. Відякіна // Міжнародні відносини. Серія "Економічні науки". — 2016. — №7. — Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/2896/2595

25. Шевчук В. Взаємодія зростання ВВП і рахунків платіжного балансу — поточного і фінансового / В. Шевчук // Вісник НБУ. — 2006. — №6. — С. 32—38.

References:

1. Baldwin, R. and Seghezza, E. (1996), "Testing for trade-induced, investment-led growth", NBER Working Paper, no. 5416, 34 p.

2. Bicchi, F. (2011), "The Union for the Mediterranean, or the changing context of Euro-Mediterranean relations", Mediterranean Politics, vol. 16 (1), pp. 3—19.

3. Brunner, A. D. (2003), "The Long-Run Effects of Trade on Income and Income Growth", IMF Working Paper, no. WP/03/37, 39 p.

4. Chang, R. Kaltani, L. and Loayza, N. (2009), "Openness can be good for growth: The role of policy complementarities", Journal of Development Economics, no. 90, pp. 33—49.

5. Krueger, A. (1978), Liberalization attempts and consequences: foreign trade regimes and economic development, Balliner pub.co, Cambridge, UK.

6. Loayza, N. Fajnzylber, P. Calderon, C. (2005), Economic Growth in Latin America and the Caribbean: Stylized Facts, Explanations, and Forecasts, The World Bank, Washington DC., US.

7. The official site of Maghreb arabe (2009), "Maghreb Bank for Investment and Foreign Trade to be Created", available at: <http://www.maghrebarabe.org/en/news.cfm?type=2&id=224> (Accessed 14 September 2016).

8. McMahon, E.R. and Baker, S.H. (2006), Piecing a Democratic Guilt? Regional Organizations and Universal Norms, Kumarian Press, Bloomfield, USA.

9. Mishkin, F. (2009), "Why we shouldn't turn our backs on financial globalization", IMF Staff Papers, vol. 56, no 1, pp. 139—170.

10. The official site of Jacques Delors Institute (2009), "Regional Integration in the Mediterranean Moving out of the Deadlock?", available at: <http://www.notre-europe.eu/media/Etud77-MediterraneanIntegration-TBehr-en.pdf> (Accessed 16 September 2016).

11. Rivera-Batiz, L. and Romer, P. (1991), "Economic Integration and Endogenous Growth", Quarterly Journal of Economics, no. 106, pp. 531—555.

12. Sapir, A. and Zächmann, G. (2011), "Eastern European lessons for the Southern Mediterranean", available at: http://transatlantic.sais-jhu.edu/publications/books/Unfinished%20Business%20Pdf/ch23_Toperich.pdf (Accessed 15 September 2016).

13. Schlumberger, O. (2010), "The ties do not bind: The Union for the Mediterranean and the future of Euro-Arab relations", available at: <http://www.ingentaconnect.com/content/routledge/med/2011/16/001/art0009> (Accessed 16 September 2016).

14. Hoekman, B. and Zarrouk, J. (2000), The Greater Arab Free Trade Area: Limits and Possibilities from Catching up with the Competition: Trade Opportunities and Challenges for Arab Countries, University of Michigan Press, Ann Arbor, US.

15. Trachtman, J.P. (1996), "The International Economic Law Revolution", Journal of International Economic Law, vol. 33, pp. 1—22.

16. Wacziarg, R. and Welch, K.H. (2003), Trade Liberalization and Growth: New Evidence National Bureau of Economic Research, Cambridge, Mass., US.

17. The official site of UNCTADstat (2016), available at: http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sRF_ActivePath=p,15912&sRF_Expanded=p,15912 (Accessed 12 September 2016).

18. Ivaschenko, O.A. (2013), "The issue of assessing the impact of liberalization of capital movements in the context of risks of financial integration", Visnyk Mariupol'skoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Ekonomika, vol. 6, pp. 120—127.

19. Ivaschenko, O.A. (2014), "The place of China in the world integration space", Aktual'ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn: Zbirnyk naukovykh prats', Chastyna II (u dvokh chastynakh), vol. 108, pp. 18—24.

20. Oriekhova, T. and Faryd, Al' Makarikh (2011), "Formation of integration priorities of the Arab countries of the Middle East in the context of global transformation of world order", available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mep/2011_12-13/3%20Orехova.pdf (Accessed 15 September 2016).

21. Podcerob, A.B. (2007), "Is there a future in U.M.A?", available at: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2007/30-05-07a.htm> (Accessed 5 September 2016).

22. Reznikova, N.V. and Vidiakina, M.M. (2013), "The role of the EU in deepening economic cooperation Agadirs agreement and the Maghreb in the post-crisis recovery", Kul'tura narodov Prychornomor'ia (Problemy materyal'noj kul'tury. Ekonomyka. Heohrafyia), no. 253, pp. 50—53.

23. Reznikova, N.V. and Vidiakina, M.M. (2013), "The experience of ASEAN in the context of the adaptation of Western and Islamic models of banking systems", Kul'tura narodov Prychornomor'ia (Problemy materyal'noj kul'tury. Ekonomyka. Heohrafyia), no. 257, pp. 120—124.

24. Reznikova, N.V. (2016), "Asymmetry of interregional relations between the EU and the Mediterranean: aspects Nezalezhnost", Mizhnarodni vidnosny. Seriia "Ekonomichni nauky", [Online], no. 7, available at: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/2896/2595 (Accessed 8 September 2016).

25. Shevchuk, V. (2006), "Interaction of GDP growth and accounts of the balance of payments — current and financial", Visnyk NBU, no. 6, pp. 32—38.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2016 р.

УДК 640.41.000.7

О. В. Полтавська,
к. е. н., доцент кафедри готельно-ресторанного бізнесу,
Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

O. Poltavska,
PhD in Economics (Candidate of Sciences),
Kiev National University of Trade and Economics, Kyiv

ENSURING EFFICIENCY OF ENTERPRISES HOTEL INDUSTRY

У статті обгрунтовано методичний підхід до забезпечення ефективності функціонування підприємств готельного господарства з урахуванням оцінки їх конкурентоспроможності в умовах ризику та загроз. В якості ключового показника досліджено рентабельність діяльності підприємств готельного бізнесу з урахуванням показника організаційно-економічної ефективності.

In the article the methodical approach to ensure the efficiency of hotel management companies based on an assessment of their competitiveness in terms of risk and threats. As a key indicator of the profitability of enterprises studied hotel business based indicator of organizational and economic efficiency.

Proved that the hotel industry is sensitive to increased risk and uncertainty of influence factors determining the state of the tourism industry. Determined that for businesses hotel industry characterized by such types of risks, such as: changes in market conditions; volatility of prices for hotel services; lower quality of service; volatility of the value of resources used in the business of hospitality; lack of financial resources; lack of proper information support potential investors; increased tax pressure; increase interest rates on loans; declining population and volume of tourist flow; lower income levels.

Grounded methodical approach to assessing the competitiveness of enterprises of hotel business in the face of uncertainty and risk, based on the principles of efficiency of their work and of the effective rate investigated the profitability of hotel enterprises depending on the seasonal tourist flow. In this regard, the priority directions of development of hotel services Kyiv region should be the following: proof of service quality to international standards, improvement of tourism technologies, new types and forms of service provision that will more fully meet the needs of consumers.

Ключові слова: готельне господарство, підприємство, ризики, туристична інфраструктура, споживачі, якість послуг.

Key words: Hospitality, enterprise, risks, tourist infrastructure, consumers, quality services.

ВСТУП

У нашій державі постійно змінюються пріоритети розвитку, що не сприяє ефективному управлінню соціально-економічним розвитком країни та регіонів. Україна, яка прагне інтегруватися в європейське співтовариство, повинна прийти до осмислення того, що просто декларовані наміри про забезпечення сталого розвитку держави та інших суб'єктів соціально-економічної діяльності, без дієвої стратегії і програми їх реалізації, не сприяють цьому розвитку. Суспільно-політичні та ринкові перетворення дають змогу поглянути на рекреаційно-туристичний потенціал як на чинник соціально-економічного розвитку, що в майбутньому має сприяти формуванню сталих туристичних потоків. Тому завданням нашої країни полягає у модернізації та відновленні підприємств туристичної сфери (готелі, конференц-

зали, ресторани, санаторії, транспортна інфраструктура тощо), створенням десятків тисяч робочих місць, виходом на міжнародний туристичний ринок. Сфера гостинності є основним сегментом індустрії туризму. Саме від рівня розвинутої готельної індустрії в регіоні залежить рівень туристичного потоку, навіть беручи до уваги велику долю індивідуальних засобів розміщення.

Проблеми розвитку та ефективної діяльності підприємств готельного господарства знаходяться в центрі уваги багатьох вітчизняних вчених: І. Байлика, М. Бойко, С. Гаврилюк, В. Герасименка, М. Гудзь, Г. Круль, Н. Кузнецової, М. Мальської, І. Мендели, П. Пуцентейла, В. Семенова, В. Федорченка, Н. Чоренької, І. Школи, Л. Шматька; та закордонних науковців: М. Жукової, Г. Папіряна, Х. Роглева, Дж. Уокера, О. Чудновського, Г. Яковлева та ін.

Рис. 1. Види ризиків та загроз у готельному господарстві

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проаналізувати організаційні та економічні засади забезпечення поточної діяльності підприємств готельного господарства та їх послуг в умовах невизначеності і ризику. Такий аналіз дасть змогу розкрити проблеми, актуальність і стратегії розвитку готельного господарства.

РЕЗУЛЬТАТИ

Згідно з українським законодавством, діяльність суб'єктів підприємництва визначається ризиковою, тобто дії суб'єктів підприємництва в умовах функціонування системи економічних законів, загостреної конкурентної боротьби, не можуть бути розраховані з повною визначеністю. У підприємницькій діяльності багато рішень доводиться приймати в умовах невизначеності, що обумовлюється необхідністю вибору напрямку дій з декількох можливих варіантів, здійснення яких доволі складно передбачити.

Ризик властивий будь-якому виду підприємництва, що пов'язано з існуванням безлічі чинників і умов, які впливають на позитивний результат управлінських рішень, що схвалюються. Історичний досвід свідчить про те, що ризик неотримання намічених результатів особливо виявляється при конкуренції учасників підприємницького обороту і загальності товарно-грошових відносин. Саме тому з виникненням і розвитком капіталістичних відносин з'являються різні теорії ризику, а велика увага класиків економічної теорії приділяється дослідженню проблем ризику в господарській діяльності.

Під підприємницькими ризиками розуміють такі, "що виникають при будь-яких видах підприємницької діяльності, пов'язаних з виробництвом продукції, товарів і послуг, їх реалізацією; товарно-грошовими і фінансовими операціями; комерцією, а також здійсненням науково-технічних проектів" [2, с. 35]. Ризик виступає в якості об'єктивно неминучого елемента ухвалення будь-якого управлінського рішення внаслідок того, що невизначеність є неминучою характеристикою умов господарювання.

В економічній літературі досить часто поняття "ризик" і "невизначеність" ототожнюються. На наш погляд, їх необхідно розмежовувати. Перша категорія характеризує таку ситуацію, коли настання невідомих подій досить ймовірно і може бути кількісно оцінено за допомогою статистичних і економіко-математичних методів, а друга — коли вірогідність настання цих подій оцінити наперед неможливо. В практичній ситуації управлінські

рішення завжди пов'язані з ризиком, що обумовлюється наявністю ряду чинників невизначеності, які не можливо передбачити.

Готельне господарство, в силу своєї високої фондоемності і тривалого терміну окупності інвестицій, несе істотні втрати в умовах невизначеності і ризику, що обумовлюють стан туристичної галузі. Це стало поштовхом до виділення основних типів ризиків і загроз, що притаманні готельному господарству (рис. 1).

Серед основних тенденцій сьогодення у розвитку міжнародного туризму слід віднести поглиблення інтеграційних процесів, втрату ізольованості національного ринку. Вітчизняний туристичний і пов'язаний з ним ринок готельних послуг характеризуються нерівномірністю розвитку за територіальною ознакою. Посилення конкуренції сприяє поява великих міжнародних готельних мереж і керуючих компаній, які проявляють інтерес, перш за все, до ринку готельних послуг м. Києва та Київської області, Одеси, Львова, Дніпропетровська [1; 3]. До позитивних моментів цього процесу варто віднести впровадження на українському ринку міжнародних стандартів, що сприяють поліпшенню якості послуг підприємств готельної галузі, особливо в високих цінових сегментах ринку (категоріях готелів 4* і 5*). Однак зберігається дефіцит засобів розміщення, який не сприяє якісним змінам в інших сегментах ринку готельних послуг, де співвідношення "ціна — якість" не задовольняє прийнятим міжнародним нормам, що істотно знижує туристичну привабливість України в світі. До негативних факторів варто також віднести існуючий в'їзний режим, наявність адміністративних бар'єрів, слабо розвинену транспортну інфраструктуру, а також існуючий стереотип сприйняття України в очах потенційних зарубіжних туристів, як країни, несприятливої для відпочинку і подорожей (війна на сході, висока загроза терористичних атак).

Туристична привабливість регіонів України істотно залежить від стану готельної інфраструктури. У більшості віддалених регіонів вона представлена застарілим номерним фондом і низькою якістю готельних послуг. Експлуатація готелів характеризується істотними витратами, пов'язаними з існуючими в регіонах високими тарифами на енергоносії, відсутністю підприємств — виробників обладнання та матеріалів для готельної галузі, а також дефіцитом ресурсів як матеріальних, так і кадрових. Ці фактори обумовлюють значне перевищення показників виїзного туризму над показниками в'їзного (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка туристичних потоків в Україні за 2000–2014 рр., осіб

Однак зростання ділової активності в регіонах, яка спостерігається останніми роками, формує високий попит на готельні послуги практично у всіх сегментах ринку. Більшість готелів обслуговує туристів як вітчизняних, так і зарубіжних, які прибувають з діловими цілями. Подальша інтеграція економіки регіонів у систему світогосподарських зв'язків вимагає нових підходів до розвитку підприємств готельного господарства.

Формування стратегії розвитку готельного господарства з метою забезпечення його конкурентної переваги передбачає оцінку внутрішнього і зовнішнього оточення. Суттєве значення має вивчення рушійних сил конкуренції, до яких на ринку готельних послуг слід віднести: суперництво між діючими на ринку готельними підприємствами, загрозу появи потенційних учасників ринку, можливість появи альтернативних засобів колективного розміщення (послуг-субститутів), вплив постачальників і споживачів готельної послуги, діяльність некомерційних об'єднань готельних підприємств (спілок та асоціацій), а також вплив інших суб'єктів туристичної галузі на рівень попиту на готельні послуги.

Під конкурентоспроможністю готельної послуги розуміється володіння властивостями, що створюють переваги для готелю перед іншими суб'єктами ринку, її здатність забезпечити комерційний успіх в умовах конкуренції. Конкурентоспроможність передбачає наявність комплексу споживчих характеристик, що відповідають конкретним запитам потенційних клієнтів у розглянутий період [5].

Оцінка конкурентоспроможності готельного підприємства, передбачає порівняльний аналіз з готелями-конкурентами за наступними показниками: коефіцієнт середнього завантаження номерного фонду, середньої собівартості номерів різних категорій, середньої прибутковості номерів різних категорій, за ціною, за якісними відмінностями, за обсягом та асортиментом додаткових послуг та ін.

Слід зазначити, що для всіх потенційних споживачів істотними факторами є ціна і якість обслуговування. Якість послуги є "сукупність характеристик послуги, які визначають її здатність задовольняти встановлені або передбачувані потреби споживача". Якість передбачає відносну сталість наданих послуг і відповідність їх певним стандартами обслуговування, які можуть служити інструментом ідентифікації якості наданої послуги. Стратегічне управління підприємством готельного господарства, орієнтоване на споживача, передбачає моніторинг його поточних і потенційних потреб. Оцінка відповідності готельної послуги очікуванням клієнта носить суб'єктивний характер, проте саме вона формує лояльність споживача до готелю. Враження від обслуговування в рівній мірі залежить як від рівня професій-

ної компетенції працівників, так і від їх персональних якостей.

Залучення до процесу управління якістю всіх категорій персоналу дає можливість організувати трудовий потенціал. Лояльність працівників означає розуміння і підтримку бізнес-цілей і завдань організації. Керівництво готелю має постійно підвищувати навички корпоративної та командної роботи персоналу, а також приділяти особливу увагу питанням мотивації. Ключова роль у вирішенні завдань, пов'язаних з управлінням якістю готельних послуг, відводиться керівнику готелю, так як саме він забезпечує єдність мети та напрямів діяльності організації [4, с. 260].

Розробка і впровадження заходів щодо поліпшення якості впливає на зростання собівартості готельної послуги, яка за певних умов може бути компенсована зміною цін на готельні послуги.

Підвищення ефективності діяльності готельного підприємства може бути забезпечено розвитком додаткових послуг: громадського харчування, автостоянки, салону-перукарні та ін. Заходами щодо підвищення прибутковості цих центрів прибутку необхідно приділяти увагу при формуванні стратегії розвитку готелю.

Для розвитку готельного бізнесу істотне значення має організаційна структура управління готельним підприємством, що залежить від категорії готелю, функціонального призначення, місткості номерного фонду та інших факторів. Трансформація структури управління часто пов'язана з переходом на наступну стадію життєвого циклу. Залежність системи управління готелем від стадії її життєвого циклу обумовлюється динамікою стратегічних цілей, які залежать від етапу циклу, а також від особливостей менеджменту в ці періоди. Ефективність системи управління готелем можна оцінити через сукупність як економічних, так і "негрошових" показників, таких як лояльність споживачів до даного готелю та ступінь задоволеності персоналу умовами праці.

Для забезпечення гнучкості і адаптивності організації до навколишнього середовища система управління готелем, на наш погляд, повинна включати в себе елементи як механістичної структури (готельні стандарти, операційні процедури, функціональний розподіл праці між структурними підрозділами), так і органічної структури (взаємодія між структурними підрозділами без процедури узгодження з відповідними керівниками, відсутність жорсткої спеціалізації всередині структурного підрозділу, що підвищує рівень взаємозамінності і ін.).

Одним із шляхів забезпечення гнучкості і адаптивності підприємства може бути відмова від жорсткої централізації, яка властива лінійно-функціональним структурам управління готелями, делегування максимально допустимого обсягу повноважень керівникам виробничих підрозділів.

Складність управління підприємством готельного господарства зумовлюється обов'язковою наявністю більшої частини функціональних підрозділів, не залежно від масштабів бізнесу, а також істотною відмінністю виробничих процесів за своїм змістом. Поділ діяльності готелю на основні, допоміжні та обслуговуючі бізнес-процеси і передача не орієнтованих на досягнення ринкових переваг функцій, а також функцій, неспецифічних для готельної сфери, в аутсорсинг може, на наш погляд, підвищити ефективність управління готельним підприємством.

Також слід зазначити про вагомість впливу показника організаційно-економічної ефективності, який

Таблиця 1. Дані для розрахунку показника організаційно-економічної ефективності реалізації послуг готельними підприємствами Київської області за 2010–2014 рр., тис. грн.

Квартал	Рік					Разом	Кз	E
	2010	2011	2012	2013	2014			
I	17122,7	35957,2	19513,7	15329,5	31358,9	119282	24238,38	53,89
II	25944	11273,7	25362	31753,5	36022,8	130356	29071,6	70,8
III	24061	63070,7	14012,5	40043,8	57416,7	198604,7	45100,34	88,1
IV	31360,7	24695,3	34302,5	36806,7	18679,6	145844,8	33570,18	74,6
Разом	98488,4	134996,9	93190,7	123933,5	143478	594087,5	Псер=131980,5	287,39

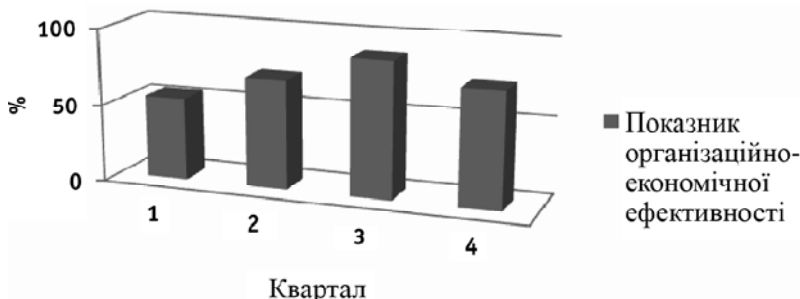

Рис. 3. Динаміка показника організаційно-економічної ефективності реалізації готельних послуг за період 2010–2014 рр.

характерний для готелів України. Отже, при розрахунках прогнозних обсягів реалізованих послуг підприємствами готельного господарства необхідно враховувати коефіцієнт завантаження, який безпосередньо впливає на зазначений показник.

Алгоритм розрахунку показника організаційно-економічної ефективності складається з наступних етапів:

1. Обчислюється середня реалізація послуг за квартал. Цей розрахунок ліквідує вплив випадкових чинників і здійснюється за середньою арифметичною простою Π_i .

2. Визначається середня реалізація послуг $P_{сер}$ за аналогічний період.

3. Обчислюються готельний коефіцієнт завантаження

$$K_z = \frac{\Pi_i}{P_{сер}} * 100 \quad (1).$$

4. Обчислюється показник організаційно-економічної ефективності

$$E = 100\% - K_z \quad (2).$$

Для прикладу в таблиці 1 наведено показники для розрахунку показника організаційно-економічної

ефективності реалізації послуг готельними підприємствами Київської області за 2010–2014 рр., тис. грн.

Показник організаційно-економічної ефективності реалізації готельних послуг за період з 2010 по 2014 роки знайшла своє відображення на рисунку 3. На підставі даних таблиці 1 і рисунка 3 можна зробити висновок про те, що реалізація готельних послуг суттєво не відрізняється впродовж року.

Для прогнозування обсягу реалізації послуг готельними підприємствами Київської області з урахуванням показника організаційно-економічної ефективності у роботі було використано метод аналітичного вирівнювання (табл. 2).

Результати розрахунків прогнозованого обсягу реалізованих послуг підприємствами готельного бізнесу Київської області відображені в табл. 3.

За умови збереження основної тенденції динаміки і з урахуванням показника організаційно-економічної ефективності можна прогнозувати, що у I кварталі 2020 року обсяг реалізованих послуг складе 25103,1 тис. грн., у II кварталі — 34568,6 тис. грн., у III кварталі — 48244,2 тис. грн. і IV кварталі — 43205,9 тис. грн.

При прийнятті управлінських рішень в умовах ризику і невизначеності ресурсні потоки у рамках операційної діяльності формуються на підставі одного з безлічі альтернативних сценаріїв. Оскільки заздалегідь невідомо, який із сценаріїв буде реалізований на практиці, все це значно ускладнює процес оцінки ефективності довгострокового розвитку підприємств готельного бізнесу. Приймаючи рішення про ефективність діяльності готелю в умовах ризику і невизначеності, підприємство вирішує завдання з декількома змінними, тобто йому необхідно визначити прийнятне поєднання двох головних компонент "ризик — прибутковість".

Одним з інструментів, що дозволяють проаналізувати конкурентоспроможність підприємства готельно-

Таблиця 2. Аналітичні дані для обчислення показника організаційно-економічної ефективності

Рік	Квартал	Обсяг реалізованих послуг Π_i , тис. грн.	$P_{сер}$	E, %
2010	I	17122,7	24762,1	80,62
	II	25944	35237,9	112,4
	III	24061	34383,4	100,52
	IV	31360,7	30528,9	91,5
2011	I	35957,2	28674,4	54,17
	II	11273,7	31819,9	99,65
	III	63070,7	49651,4	71,45
	IV	24695,3	41103,9	65,2
2012	I	19513,7	42561,4	47,74
	II	25362	45401,9	89,16
	III	14012,5	45547,4	101,54
	IV	34302,5	40692,9	65,17
2013	I	15329,5	40831,4	51,8
	II	31753,5	48183,9	61,8
	III	40043,8	51249,2	59,67
	IV	36806,7	52674,9	71,78
2014	I	31358,9	53420,1	55,6
	II	36022,8	50565,9	100,25
	III	57416,7	60711,3	59,77
	IV	18679,6	53856,8	69,24
Разом		594087,5	861859	-

го бізнесу є математичне моделювання задачі прийняття рішень в умовах ризику та загроз. При цьому формуються гіпотези поведінки зовнішнього середовища, що дають змогу оцінити кожен альтернативу за допомогою єдиного числового критерію.

Обґрунтування і вибір управлінських рішень, що пов'язані з фінансовими ризиками, ґрунтується на методології і концепції теорії прийняття рішень. Відповідно до цієї теорії, рішенням, що пов'язані з ризиком, властиві елементи невідомості поведінки вихідних параметрів, що обумовлюється неможливістю чіткого визначення значення кінцевих результатів прийняття рішень. У залежності від ступеня невідомості майбутньої поведінки вихідних критеріїв прийняття рішень виділяють умови ризику і умови загроз. В умовах ризику ймовірність настання конкретних подій, які впливають на кінцевий результат, може бути встановлена з певним ступенем точності. Водночас в умовах загроз така ймовірність не може бути детермінована внаслідок відсутності необхідної інформації.

Теорія прийняття рішень в умовах ризику і загроз ґрунтується на наступних вихідних положеннях:

1. Об'єкт прийняття рішення має бути чітко детермінованим і заздалегідь відомі основні види ризику, що можуть вплинути на нього.

2. За об'єктом прийняття рішення обирається показник, який найкраще характеризує ефективність цього управлінського рішення (в якості такого показника обирається, зазвичай, сума чистого доходу або прибутку, рівень рентабельності діяльності тощо).

3. За об'єктом прийняття рішення обирається показник, який характеризує рівень ризику.

4. Існує кінцева кількість альтернативних варіантів прийняття рішення.

5. Відома кінцева кількість ситуацій розвитку події, які знаходяться під впливом зміни чинників ризику. Число ситуацій у процесі прийняття управлінських рішень повинно бути ідентифіковано у діапазоні від вкрай сприятливих (тобто найбільш оптимістична ситуація) до вкрай несприятливих (тобто найбільш песимістична ситуація).

6. За кожним поєднанням альтернатив прийняття рішень і можливих ситуацій розвитку події повинен бути визначений результативний показник ефективності рішення (конкретне значення суми чистого доходу або прибутку, рівня рентабельності діяльності тощо).

7. За кожною з цих ситуацій можлива або неможлива оцінка ймовірності її реалізації. Можливість проведення оцінки ймовірності розділяє систему ризикових рішень на умови їхнього обґрунтування, тобто умови ризику, або умови загрози.

8. Вибір конкретного рішення здійснюється відповідно до найкращої з розглянутих альтернатив.

Таким чином, в умовах ризику та загроз більш конкурентоспроможними порівняно з "поодинокими" готелями і в перспективі найбільш стійкі до життя є оптимально сформовані готельні мережі за рахунок об'єднання ресурсів, зокрема фінансових. Отже, вітчизняна індустрія туризму потребує розробки законодавчих основ їхнього функціонування, формування комплексу менеджменту і маркетингу готельних мереж в умовах невизначеності ринкової ситуації і підприємницького ризику суб'єктів готельного господарства.

ВИСНОВКИ

Доведено, що готельне господарство є чутливим до зростання ризиків і загроз впливу чинників, що обумовлюють стан індустрії туризму. Визначено, що для підприємств готельного господарства характерними є такі види ризиків, а саме: зниження рівня життя потенційних споживачів; коливання ринкової кон'юнктури; брак фінансових ресурсів; відсутність належного інформаційного забезпечення потенційних інвесторів; невідповідність послуг міжнародним стандартам; коливан-

Таблиця 3. Прогнозований обсяг реалізованих послуг підприємствами готельного бізнесу Київської області на кожний квартал 2019–2020 рр.

Рік	Квартал	Прогнозований обсяг E з урахуванням K_3 тис. грн.
2019	I	25498,3
	II	50981,1
	III	87193,1
	IV	51012,6
2020	I	25103,1
	II	34568,6
	III	48244,2
	IV	43205,9

ня вартості послуг; збільшення податкового навантаження; коливання цін на ресурси; демографічна ситуація; зниження результатів виробничого процесу.

Обґрунтовано методичний підхід до оцінки конкурентоспроможності підприємств готельного бізнесу в умовах загроз і ризику, що ґрунтується на засадах ефективності їхньої діяльності і в якості результативного показника досліджено прибутковість готельних підприємств у залежності від показника організаційно-економічної ефективності. У зв'язку з цим, пріоритетними напрямками розвитку сфери готельних послуг Київської області мають стати такі: доведення якості обслуговування до рівня міжнародних стандартів, удосконалення туристичних технологій, впровадження нових видів і форм сервісного забезпечення, що дозволить у більш повному обсязі задовольняти потреби споживачів.

Література:

1. Корнійчук Ю. Готельний ринок України: стан та перспективи [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://realt.avisio.ua/uk/news?id=b0a31638-a89c-47d2-b80a-109234314216>
2. Осецький В. Підприємницькі ризики та їх страхування в економіці / В. Осецький // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. — К.: КНУ ім. Т. Шевченка. — Сер.: Економіка. — 2006. — № 81/82. — С. 34—36.
3. Подлепіна П.О. Конкурентоспроможність як чинник підвищення ефективності функціонування готельних підприємств / П.О. Подлепіна // Вісник Харківського університету імені В. Н. Каразіна. — 2013. — № 1042. — С. 128—131.
4. Полтавська О.В. Сучасний стан кадрового забезпечення підприємств готельного господарства м. Києва / О.В. Полтавська // Економічний простір: зб. наук. пр. — Дніпропетровськ: ПДАБА, 2011. — № 47. — С. 257—267.
5. Ринки туристичних послуг: стан і тенденції розвитку: монографія / За заг. ред. В.Г. Герасименка. — Одеса: Астропринт, 2013. — 304 с.

References:

1. Kornijchuk, Yu. "Hotel market in Ukraine: state and prospects" [Online], available at: <http://realt.avisio.ua/uk/news?id=b0a31638-a89c-47d2-b80a-109234314216>
2. Osets'kyj, V. (2006), "Business risks and their insurance in the economy", Visnyk KNU im. T. Shevchenka, Ser.: Ekonomika, vol. 81/82, pp. 34—36.
3. Podlepina, P. O. (2013), "Competitiveness as a factor in increasing the efficiency of hotel enterprises", Visnyk Kharkivs'koho universytetu imeni V. N. Karazina, vol. 1042, pp. 128—131.
4. Poltav's'ka, O.V. (2011), "The current state of staffing businesses of the hotel industry. Kyiv", Ekonomichnyj prostir: zb. nauk. pr., vol. 47, pp. 257—267.
5. Rynky turystychnykh posluh: stan i tendentsii rozvytku: monohrafiia (2013), [Tourism market: state and development trends], Astroprynt, Odessa, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2016 р.

Ю. Е. Тимофеев,

*к. т. н., доцент кафедри організації та управління будівництвом,
Київський національний університет будівництва і архітектури, м. Київ*

Ю. Б. Чернявська,

*к. е. н., доцент кафедри основ економічної теорії,
Київський національний університет будівництва і архітектури, м. Київ*

ЗМІШАНЕ ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ — ШЛЯХ ДО ЇЇ РОЗВИТКУ

Yu. Timofeev,

*cand.tech.sci., associate professor of the organization and managements of construction
of Kiev national university of construction and architecture, Kyiv*

Y. Chernavska,

*cand. econ. sci., associate professor of basics of economic theory
of Kyiv national university of construction and architecture, Kyiv*

THE MIXED FINANCING THE HIGHEST SHKOLY — PUT TO ITS DEVELOPMENT

У статті досліджувалася проблема фінансування вітчизняної освіти. Визначено традиційні принципи, за якими здійснюється цей процес та з'ясовано основні їх позитивні якості й недоліки. Запропоновано подолання зазначених недоліків на основі змішаної моделі та ваучерно-кредитного алгоритму. Наведено основні фонди, за якими має відбуватися фінансування університету, та визначено джерела їх поповнення. Встановлено та обгрунтовано головні закономірності розрахунку вартості навчання. Проведено класифікацію університетів за критерієм його сприйняття ринком та запропоновано підходи щодо перерозподілу коштів держбюджету (держзамовлення) відповідно до цього.

In this article the author studied the problem of financing education. Defined traditional principles which carried this process and explained the main positive qualities and flaws. Proposed to overcome these disadvantages based on mixed model and vauverno-the credit algorithm. Summarize the main foundations on which funding should take place at the University, and identified the sources of their replenishment. Installed and grounded main regularities of the calculation of the cost of training. Held the classification of universities by the criterion of his perception of the market and the proposed approaches to redistribution of the funds of the State budget (State order) according to this.

Ключові слова: ваучерно-кредитний алгоритм, джерела фінансування, ринкова оцінка університету, університетські фонди, ціна ваучера.

Key words: voucher and credit algorithm, financing sources, market assessment of university, university funds, voucher price.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Однією з головних проблем у вітчизняній вищій освіті є брак коштів. З іншого боку, навіть ті, що є, розподіляються та витрачаються неефективно. Розглянемо цю проблему на прикладі організації навчального процесу. Загалом існує щонайменше два принципи фінансування навчання, а саме:

1. Бюджетний принцип. За цим принципом всі витрати покладаються на державу. Цей спосіб фінансування має такий недолік, що розвиток освіти ставиться в пряму залежність від примх чиновників, відповідальних за розподіл бюджету. Водночас бюджетне фінансування гарантує доступ до вищої освіти усім бажаючим, незалежно від їх рівня достатку.

2. Комерційний принцип. За цим принципом курс навчання повністю фінансується за рахунок того, хто навчається (як варіант за рахунок його сім'ї, спонсорів, того та іншого разом, тощо). Недоліком цього способу фінансування є те, що за ним доступ до вищої освіти мають не всі. Крім того, при цьому (повністю або частково) ігнору-

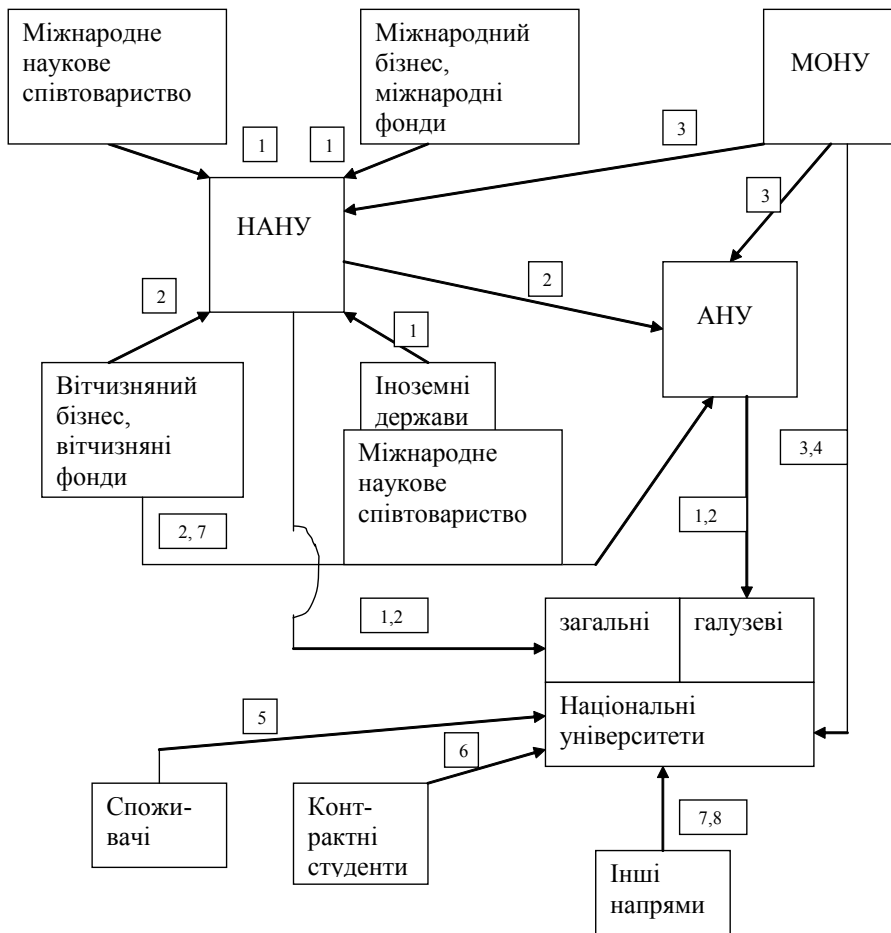
ються потреби державного сектора у відповідних фахівцях. Зазначений факт пов'язаний передусім з тим, що чистий ринок схильний до визначення лише престижних спеціальностей, а це веде до його перенасичення. Очевидно, що приблизно за тим же сценарієм може розглядатися і фінансування інших витрат національного університету. В усіх випадках виключне покриття витрат за рахунок лише одного джерела є недосконалим, оскільки і перший, і другий принципи не є справедливими, а отже, аж ніяк не сприяють оптимальному збалансуванню державних, суспільних, корпоративних та індивідуальних інтересів.

АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРИ

Основою роботи є попередні розробки з проблем оптимізації вищої освіти [1].

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розробити ефективний механізм фінансування вищої освіти за рахунок використання змішаних джерел.

Умовні позначення:

1 — міжнародні гранти; 2 — те ж саме, національні; 3 — пряме бюджетне фінансування; 4 — бюджетне фінансування держзамовлення; 5 — плата за виконані роботи або надані послуги; 6 — плата за навчання; 7 — спонсорський капітал; 8 — інші джерела.

Рис. 1. Модель змішаного фінансування національних університетів України

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Спромогтися побудови більш менш справедливої фінансової системи у вищій освіті можна, на нашу думку, лише поєднавши бюджетний та комерційний принципи в деякий гібрид (рис. 1). Розглянемо його більш детально:

1. Бюджетні кошти університету. Формуються за рахунок міжнародних (1) та національних (2) грантів, а так само коштів Держбюджету України (3, 4). Розподіляються централізовано за рішенням ректорату і витрачаються в основному на технічне переобладнання, розширення або реконструкцію університету, професійну підготовку кадрів, потрібних державі, та наукові програми, замовлені державою або закордонними міждержавними інституціями.

2. Власні кошти університету. Формуються за рахунок плати за виконані роботи або надані послуги (5), плати за навчання (6) та інших джерел, пов'язаних з господарською діяльністю закладу (частково 8). Для більш ефективного їх використання слід залишити до 75% надходжень від контрактів в розпорядженні факультетів (філіалів, коледжів), де ці особи навчаються. Решту коштів потрібно розподілити наступним чином до 15% — у відповідних інститутах університету, до 10% — в самому університеті. Так само доходи від приватних науково-консультаційних послуг слід в основному (до 75%) залишити на відповідних факультетах, у тому числі до 25% — на кафедрах, що здійснювали безпосередньо дослідження.

3. Фонди спонсорської допомоги. Формуються спонсорами та меценатами університету (основна частина

ресурсу 7). Розподіл коштів здійснюється в установленому порядку і зосереджений на фінансуванні просвітницьких програм та підтримці громадського сектору.

4. Індивідуальні кошти молоді, викладачів та навчально-технічного персоналу. Мають суто добровільний та епізодичний характер і спрямовуються на фінансування невеликих за обсягом та різноманітних за змістом робіт (ці кошти частково відносяться до ресурсу 7).

5. Громадські кошти університету. Складаються з власних та отриманих з неуніверситетських джерел коштів громадських організацій закладу (ці кошти частково відносяться до ресурсу 8). Спрямовуються на статутну діяльність зазначених установ.

6. Інші надходження. Формуються з інших незаборонених законом джерел (частково 8), в тому числі за рахунок встановлених в університеті місцевих штрафних санкцій. Використовуються як джерело резервного фінансування.

Розподіл всіх наведених вище джерел усередині університету є індивідуальним. Зрозуміло, що їх кількісне значення буде серйозно варіювати в залежності від того, наскільки престижним є той чи інший заклад. З'ясувати останнє можливе за допомогою, зокрема, ваучерно-кредитного алгоритму фінансування освіти, який ми розглянемо на прикладі формування студентського контингенту.

І. Підготовчий етап. На цьому етапі кожний університет самостійно визначає вартість навчання в цьому закладі по кожній зі спеціальностей, приймаючи при цьому до уваги дефіцитність зазначеної спеціальності на ринку праці, наявність експериментальної бази в університеті та відповідність викладання в ньому сучасним вимогам. Очевидно, що при даних умовах вартість навчання в окремому університеті буде мати вигляд:

$$B_N' = \lambda_1 \lambda_2 \lambda_3 B_0 \quad (1),$$

де B_N' — нормативна вартість навчання, грн.; B_0 — базова вартість навчання, тобто сума всіх витрат пов'язаних з підготовкою фахівців даної спеціальності і потрібної кваліфікації (відповідно до державних стандартів), грн.; λ_1 — коефіцієнт дефіцитності спеціальності на ринку праці, ч.од. (варіює від 0,5 до 2,5); λ_2 — коефіцієнт наявності експериментальної бази університету, ч.од. (варіює від 0,5 до 1,5); λ_3 — коефіцієнт сучасності викладання, ч.од. (варіює від 0,5 до 1,5).

Визначивши за формулою (1) вартість навчання, університет конвертує отримане значення в спеціальні штучні грошові одиниці — освітні фінансові одиниці (далі ОФО), що пов'язано передусім з намаганням забезпечити стабільність розрахунків. Ці одиниці є виключно безготівковим засобом внутрішнього призначення і мають силу виключно усередині системи освіти України.

Очевидно, що формул розрахунку ОФО може бути декілько. Однак найбільш придатною для освітніх цілей, на наш погляд, є така:

$$\begin{cases} B_1 = \frac{qk_{2,1}}{i_1 i_2} B_2 = k_1 B_2 \\ \frac{1}{1 + \varphi} \leq k_{2,1} \leq \frac{1}{1 - \varphi} \end{cases} \quad (2),$$

Таблиця 1. Порядок оцінки університетів ринком

РОБОТОДАВЦІ:			АБІТУРІЄНТИ:		
№	Зміст оцінки	Значення оцінки, ч.од.	№	Зміст оцінки	Значення оцінки, ч.од.
1	Однозначно негативна оцінка ("незадовільно")	0,0	1	Однозначно не буду поступати в цей вуз ("незадовільно")	0,0
2	Скоріше негативна ніж позитивна оцінка ("задовільно")	0,5	2	Скоріше не буду поступати в цей вуз чим буду ("задовільно")	0,5
3	<i>Скоріше позитивна ніж негативна оцінка ("достатньо")</i>	<i>1,0</i>	3	<i>Скоріше буду поступати в цей вуз чим не буду ("достатньо")</i>	<i>1,0</i>
4	Непогана оцінка ("добре")	1,5	4	Буду поступати в цей вуз, але є варіанти ("добре")	1,5
5	Однозначно позитивна оцінка ("відмінно")	2,0	5	Однозначно буду поступати в цей вуз ("відмінно")	2,0

де $B_{1(2)}$ — вартість навчання, ОФО (грн.); $q = k_{2,2} / k_{2,1}$ — коефіцієнт пропорційності; $k_{2,1(2,2)}$ — офіційний (банківський) курс долара; k_1 — курс ОФО, ОФО/ грн.; $i_{1(2)}$ — індекс інфляції в США (Україні), ч.од.; φ — граничне відхилення банківського курсу долара від офіційного в той чи інший бік, встановлене НБУ, ч.од.

Вперше аналогічна формула була розроблена автором цих рядків для іншої штучної одиниці-інвестиційна валюта [2, с. 89]. Тобто можна вважати, що ОФО — це ІВ, пристосований до освітніх цілей.

Завершальною дією підготовчого етапу стає випуск університетом спеціальних цінних паперів — освітніх ваучерів, початкова ціна яких визначається так:

$$p_v^0 = B_N / N_0 \quad (3),$$

де p_v^0 — початкова ціна освітнього ваучера, ОФО/чол; B_N — нормативна вартість навчання, ОФО; N_0 — кількість фахівців, яку університет взмозі підготувати по цій спеціальності, чол. (визначається згідно зі статистикою за минулі роки).

II. Етап ринкового сприйняття університету. На цьому етапі випущені раніше освітні ваучери стають предметом торгів на спеціальному сайті, який, власне кажучи, є чимось на кшталт віртуальної біржі. Усі зареєстровані на даному сайті особи діляться на дві великі (окремі одна від одної) категорії¹ — "Роботодавці" та "Абітурієнти". Після реєстрації кожен із зареєстрованих має право:

1) вивчити усю наявну на сайті інформацію про той чи інший університет, а саме: про його історію, досягнення, спеціалізацію, методики викладання, матеріальну базу, тощо;

2) за таблицею 1 виставити на власний розсуд певну оцінку конкретному університету²;

3) зафіксувати свій результат як остаточний.

Результатом статистичної обробки вищезазначених дій має стати визначення двох наступних показників:

$$p_1 = \delta_1 p_v^0 \quad (4),$$

$$p_2 = \delta_2 p_v^0 \quad (5),$$

де $p_{1(2)}$ — ринкова ціна освітнього ваучера, сформована за результатами електронного голосування в категорії "Роботодавці" ("Абітурієнти"), ОФО/чол; $\delta_{1(2)}$ — оцінка університету в категорії "Роботодавці" ("Абітурієнти"), ч.од. (табл. 1).

Очевидно, що внаслідок виставлених ринком оцінок теоретично можливі три ситуації, а саме:

II. 1. Університет повністю сприйнятий ринком. У цій ситуації:

$$\begin{cases} p_1 \geq p_v^0 \\ p_2 \geq p_v^0 \end{cases} \quad (6),$$

що можливо при одночасному оцінюванні університету роботодавцями та абітурієнтами на рівні не менше достатніх оцінок. Освітні ваучери університетів, які підпадають під ці вимоги, класифікуються як ваучери класу А (див. табл. 2) і вважаються паперами найвищої цінності.

II. 2. Університет частково сприйнятий ринком. При даній ситуації:

$$\begin{cases} p_1 \geq p_v^0 \\ p_2 < p_v^0 \\ p_1 < p_v^0 \\ p_2 \geq p_v^0 \end{cases} \quad (7),$$

що можливо при оцінюванні університету хоча б однією складовою ринку (роботодавцями або абітурієнтами) на рівні не менше достатніх оцінок.

Освітні ваучери університетів, що відповідають зазначеним вимогам, класифікуються як ваучери класу В (табл. 2) і вважаються паперами середньої цінності.

II. 3. Університет не сприйнятий ринком. Як не важко помітити, зазначена ситуація можлива якщо:

$$\begin{cases} p_1 < p_v^0 \\ p_2 < p_v^0 \end{cases} \quad (8),$$

Освітні ваучери університетів, які мають такі ознаки, класифікуються як ваучери класу С (див. табл. 2) і вважаються паперами найнижчої цінності.

Слід розуміти, що встановлений у відповідний спосіб клас ваучера (А, В або С) визначає ринкову ціну цього паперу, а відтак, і ринкову (фактичну) вартість навчання в конкретному університеті. Значення тієї чи іншої величини розраховується наступним чином:

$$\begin{cases} p_v = (\alpha_1 + \alpha_2) \frac{p_1 + p_2}{2} = 0,5\alpha(p_1 + p_2) = B_F / N_0 \\ B_F = p_v N_0 = 0,5\alpha N_0 (p_1 + p_2) \end{cases} \quad (9),$$

де p_v — ринкова ціна освітнього ваучера, сформована за результатами електронного голосування в обох категоріях, ОФО/чол.; $\alpha_{1(2)}$ — цінність класу (підкласу) ваучера, ч.од.; α — сукупна цінність ваучера, тобто сума α_1 та α_2 , ч.од.; B_F — фактична вартість навчання в даному університеті, ОФО.

Який хід дій далі? В залежності від класу ваучера можливий наступний порядок:

1. Клас А або клас В. Університети, які потрапляють в цю категорію, мають певну позитивну історію розвит-

¹ Кожна із зазначених категорій реєструється на окремому розділі сайту, а відтак, має автономний від іншої програмно-апаратний інструментарій формування підсумків. — Прим. авт.

² Задля того, аби на вибір особи не впливав вибір інших осіб, вся інформація про результати електронного голосування є доступною лише для модератора сайту. — Прим. авт.

Таблиця 2. Класи та підкласи ваучерів

Клас ваучера	№	Підклас ваучера	Кваліфікаційна вимога	Цінність ваучера даного	
				класу	підкласу
1	2	3	4	5	6
А	1	A1	$\delta_1 = \delta_2 = 2$	2,0	0,15
	2	A2	$\begin{cases} 0 \leq \delta_1 \leq 0,5 \\ 0 \leq \delta_2 \leq 0,5 \end{cases}$ крім вимог п.п. 1,3		0,10
	3	A3	$\delta_1 = \delta_2 = 1$		0,05
В	4	B1	$\begin{cases} \delta_1 = 1 \\ \delta_2 < 1 \\ \delta_1 < 1 \\ \delta_2 = 1 \end{cases}$	1,5	0,15
	5	B2	$\begin{cases} \delta_1 = 1,5 \\ \delta_2 < 1 \\ \delta_1 < 1 \\ \delta_2 = 1,5 \end{cases}$		0,10
	6	B3	$\begin{cases} \delta_1 = 1 \\ \delta_2 < 1 \\ \delta_1 < 1 \\ \delta_2 = 1 \end{cases}$		0,05
С	7	C1	$\delta_1 = \delta_2 = 0,5$	1,0	0,15
	8	C2	$\begin{cases} 0 \leq \delta_1 \leq 0,5 \\ 0 \leq \delta_2 \leq 0,5 \end{cases}$ крім вимог п.п. 7,9		0,10
	9	C3	$\delta_1 = \delta_2 = 0,0$		0,05

ку та досягнення, а головне вони визнані ринком як заклади з певним рівнем престижності (вищим або середнім відповідно). Наслідком цього стає викуп державою не менше 50% (клас А) або не менше 25% (клас В) усіх випущених цим університетом ваучерів, причому чим вище цінність ваучера, тим вищим є відсоток відповідного державного замовлення. Само собою, що викуп відбувається за ринковою ціною, яка визначена для цього підкласу.

У реальності розподіл державного замовлення між університетами відбувається дещо складніше (через завідому обмеженість відповідних потреб). Очевидно, що в першу чергу держзамовлення розміщуються в закладах класу А і тільки після їх повного вичерпування підключаються вищі класу В³. При цьому, якщо в класі А ще можна повністю дотриматися поставленої вимоги щодо кількості викуплених державою ваучерів, то в класі В — аналогічна вимога виконується не завжди, а якщо і так — то лише для закладів підкласу В 1.

Викупуваючи певну кількість ваучерів, держава тим самим (за принципом один ваучер — одне місце) замовляє відповідну кількість майбутніх спеціалістів, в тому числі фінансує відповідний рівень студентських стипендій для цієї категорії осіб (обсяг зазначених стипендій є складовою базової вартості навчання і може бути в залежності від фактичної ціни ваучера як пропорційно збільшений, так і пропорційно зменшений⁴).

2. Клас С. В цю категорію потрапляють університети, які виникли вперше, та проблемні університети. В обох випадках до університету має застосовуватися комплекс санаційних заходів з метою підвищення класності закладу. У випадку успіху університет переходить до іншого класу, в іншому випадку заклад має бути ліквідований.

³ Ця обставина є додатковим чинником, що пояснює: чому національних університетів (а вони за визначенням є закладами класу А) має бути не більше 4-5 в кожній галузі та не більше 2-3 загального профілю. — Прим.авт.

⁴ Те ж саме стосується і усіх інших статей витрат, вартість яких може коливатися. — Прим.авт.

III. Етап фінансування навчання. На цьому етапі відбувається остаточне формування контингенту студентів. Частина з них навчається за рахунок держзамовлення, а частину замовляє ринок (підприємства, організації, установи).

ВИСНОВКИ

У будь-якому разі, отримуючи кошти за навчання з різних джерел, університет має змогу повністю завантажити свій персонал, зберегти робочі місця, тощо. Частина цих коштів може бути спрямована до спеціального фонду, за рахунок якого стане можливим видавати студентам невеличкі позики на пільгових умовах. У подальшому зазначений фонд міг би поповнюватися не тільки за рахунок плати за навчання, а і з допомогою інших надходжень.

Літератури:

1. Тимофеев Ю.Е., Нікогосян Н.І., Евдоченко О.М. Комплексна навчально виховна парадигма як засіб реформування будівельної галузі в сучасному світі: принципи, модель, рішення // Шляхи підвищення ефективності будівництва в умовах формування ринкових відносин: 3б. наук. пр. — 2013 — Вип. 29. — С. 266—283.

2. Тимофеев Ю.Е. Організаційні структури корпоративних холдингових груп в житловому будівництві в сучасних умовах: дис. к. т. н.: 05.23.08. — К., КНУБА, 2005. — 174 с.

References:

1. Tymofieiev, Yu.E. Nikohosian, N.I. and Evdochenko O.M. (2013), "Kompleksna navchal'no vykhovna paradyhma iak zasib reformuvannia budivel'noi haluzi v suchasnomu sviti: pryntsypy, model', rishennia," Shliakhy pidvyschennia efektyvnosti budivnytstva v umovakh formuvannia rynkovykh vidnosyn: Zb. nauk. pr., vol. 29, pp. 266—283.

2. Tymofieiev, Yu.E. (2005), "Organizational structure of the corporate holding groups in residential construction in modern terms", Abstract of Ph.D. dissertation, Technology and organization of industrial and civil construction, Kyiv national university of construction and architecture, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2016 р.

Н. М. Ступень,
к. е. н., доцент, доцент кафедри кадастру територій,
Національний університет "Львівська політехніка", м. Львів

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДІВ ЕКОЛОГО- ЕКОНОМІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ РЕКРЕАЦІЙНИХ ТЕРИТОРІЙ

N. Stupen,
PhD Candidate of Economic Sciences, Docent, Associate Professor of Territories Cadastre,
"Lviv Polytechnic" National University, Lviv

IMPROVEMENT OF METHODS OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC MANAGEMENT OF THE RECREATIONAL AREAS DEVELOPMENT

Удосконалено методи еколого-економічного управління розвитком рекреаційних територій з метою формування взаємовигідних міжнародних та внутрірегіональних відносин у туристичній сфері, а також задля забезпечення підвищення ефективності управління регіональною економікою, використанням природних, рекреаційно-туристичних, трудових ресурсів та науково-виробничого потенціалу, поліпшення якості життя населення регіонів, досягнення стабільного соціально-економічного зростання. Розвинуто структурно-функціональний і мережевий підходи до еколого-економічного управління розвитком рекреаційних територій. Запропоновано нові стратегічні орієнтири та інструменти розвитку рекреаційних територій. Обґрунтовано формування структурно-логічної схеми управління розвитком рекреаційних територій на базі мережевої методології, що має на меті формування єдиного рекреаційного кластера з ключовими точками і осередками, які виступають своєрідними тактичними напрямками ефективного функціонування відпочинково-туристичної сфери.

This paper deals with improvement of methods of ecological and economic management of the recreational areas development to form mutually beneficial international and inside-regional relations in the tourism sector, as well as to ensure the efficiency of regional economy management, use of natural, recreational and tourism, human resources and scientific and production potential, improving the quality of the regions life, achieving sustainable socio-economic growth. The author has developed structural-functional and network approaches to ecological and economic management of the recreational areas development. The author gives new strategic objectives and tools to develop recreational areas. This paper substantiates formation of structural logic circuit of recreational areas development management based on network methodology, which aims to form a single recreational cluster with a key points and centers, which serve as a kind of tactical directions of the effective functioning of recreational and tourism industry.

Ключові слова: рекреаційні території, еколого-економічне управління, державна підтримка, розвиток, кластер, планування.

Key words: recreational territories, environmental and economic management, state support, development, cluster, planning.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Інтенсивне піднесення еколого-економічних систем на засадах самовдосконалення та ефективного розвитку скероване узгодженістю із напрямками державної політики спонукає до наукового опрацювання проблем удосконалення методів еколого-економічного управ-

ління розвитком рекреаційних територій, багато в чому залежних від мінливих ринкових, у тому числі кон'юнктурних умов. При цьому, ефективне досягнення поставлених цілей передбачає застосування еколого-економічного інструментарію управління рекреаційними територіями в частині оцінювання їх дієвості, функціо-

Таблиця 1. Порівняльна характеристика особливостей мережевого та структурно-функціонального підходів до еколого-економічного управління розвитком рекреаційних територій

Складові	Підходи	
	Структурно-функціональний	Мережевий
Мета	актуалізація обмеженої кількості домінуючих центрів розвитку рекреаційної території	визначення та формування можливостей для отримання диференційованих вигод кожної із зацікавлених сторін
Система управління	зумовлена сформованим поділом праці, за якого кожен учасник виконує жорстко детерміновані закріплені за ним функції	участь є добровільною, кожен зацікавлений учасник пропонує і реалізує свої компетенції, які можуть змінюватися при трансформації зовнішніх і внутрішніх умов
Узгодження інтересів	ієрархічні зв'язки, детерміновані за нормами і правилами функціональних зв'язків по вертикалі	добровільна співпраця із актуалізацією горизонтальних зв'язків
Зв'язки та структура системи управління	здебільшого постійні	здебільшого змінні
Можливості розширення структури управління	відносно обмежені	адаптуються до змінних умов
Учасники	державні структури управління, найбільші суб'єкти господарювання	державні, бізнес-структури, інститути, місцеві спільноти
Особливості взаємодії	обмеженість конкуренції через об'єктивні умови функціонування окремих структурних елементів	державно-приватне партнерство і кооперація
Особливості використовуваних рекреаційних ресурсів	здебільшого відомі, унікальні	«подвійне» використання інфраструктурних ресурсів
Пріоритетність в розвитку	структурно-функціонально визначені об'єкти і території для організації відпочинку, лікування та оздоровлення	соціокультурний аспект у рамках поліфункціонального розвитку території
Перепопи	обмеження для потенційних учасників	значний ступінь свободи
Ресурси	здебільшого індивідуалізовані, але із можливістю спільного використання на паритетних засадах	спільне використання ресурсів всіх учасників, включаючи державні структури
Засади функціонування і розвитку	ефективність	креативність та інноваційність
Просторові особливості	здебільшого моноцентричність	поліцентричність
Особливості розвитку	вузька спеціалізація	диверсифікованість
Підсумок	чітка структурна ієрархія різних рівнів ефективності розвитку: визначення лідерів і відстаючих	диверсифікований розвиток усіх елементів мережі, де кожен спрямований на щонайповніше задоволення потреб у повноцінному відпочинку за умови ефективного ресурсовикористання

Джерело: [1; 2; 4; 5].

нальності та об'єктивності. Тому дослідження у площині розробки та вдосконалення механізмів еколого-економічного управління розвитком рекреаційних територій на сьогодні набувають істотної актуальності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню розвитку рекреаційних територій присвячено досить багато праць вітчизняних і зарубіжних вчених таких, як: Т. Андрієнко, В. Мамотов, О. Амоша, А. Сохнич, А. Третяк, В. Гуляєв, Г. Карпова, К. Купер, Ф. Флетчер та ін. У них досить докладно вивчений рекреаційний потенціал та його роль у соціально-економічному розвитку країни, про зростання ролі державного регулювання рекреаційними територіями, робиться акцент на створення конкурентоспроможного туристичного кластера. Однак проблема врахування критеріїв еколого-економічного управління туристично-рекреаційними територіями й досі залишається відкритою.

Доцільно зазначити, що в науковій літературі не отримали достатнього висвітлення проблеми системного підходу до вдосконалення еколого-економічного механізму розвитку рекреаційних територій. Недостатньо вивчена роль еколого-економічних і фінансових механізмів розвитку рекреаційних територій, існують недоліки у визначенні економічної ефективності управління ними. Окрім того, подальше ефективне формування туристичного бізнесу обов'язковою компонентою має враховувати збалансований розвиток рекреаційних територій. Тобто управління у цій сфері має бути спрямоване на попередження та мінімізацію можливих негативних наслідків туристичної галузі як для людини, так і для довкілля за умови подальшого зростання кількості туристичних об'єктів. Загалом, актуальність дослідження зумовлена зростанням негативних процесів у стані

навколишнього середовища рекреаційних територій та необхідністю вдосконалення еколого-економічного механізму управління рекреаційними територіями.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є удосконалення методів еколого-економічного управління розвитком рекреаційних територій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сьогодні в Україні розвиток рекреаційних територій створює нові можливості для розвитку підприємств та створення робочих місць у різних секторах національної економіки, сприяє залученню інвестицій і підтримці сфери послуг, навіть у досить віддалених територіях, приносить відчутну економічну та соціальну віддачу, стає інструментом для міжкультурного порозуміння. Управління розвитком рекреаційних територій має ґрунтуватися на зведенні до мінімуму негативних наслідків туризму на соціально-економічну сферу і навколишнє середовище, збереженні природної та культурної спадщини і автентичності території, забезпеченні примноження туристичних об'єктів, створенні нових робочих місць. Тобто серед ключових цілей розвитку рекреаційних територій варто виокремити зростання інвестиційних потоків у сферу туристичного бізнесу, що сприятиме наповненню бюджетних фондів, забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів, яке передбачає підвищення рівня життя населення, забезпеченість робочими місцями тощо.

Функціонування механізмів управління розвитком рекреаційних територій забезпечується через врахування низки принципів та особливостей їх реалізації, зок-

Таблиця 2. Аналіз чинників впливу на розвиток рекреаційних територій у розрізі мережевого та структурно-функціонального підходів

Чинник впливу	Підходи	
	Структурно-функціональний	Мережевий
Географічне розташування	важливий чинник при структуризації рекреаційних територій	менш істотне значення, посилюється чинник привабливості території за умови забезпечення транспортної та комунікаційної доступності
Природно-рекреаційні ресурси	зумовлює певну спеціалізацію територій	щонайбільше проявляється диверсифікація природно-рекреаційних ресурсів
Креативність території	обмежена вимогою виконання ієрархічних планів і програм розвитку	є головним чинником і рушійною силою розвитку елементів мережі
Соціальна інфраструктура	індивідуалізована в межах проєктів розвитку; вписується в загальну концепцію розвитку регіону і рекреаційних територій	стає частиною економіки регіону і рекреаційних територій
Інформаційно-комунікаційна інфраструктура	обмежена, споживач не має повної інформації про продукт, і майже не впливає на зміну пропозиції	магістральне значення для забезпечення доступності регіону та участі в міжрегіональних і міжнародних проєктах розвитку рекреаційних територій

Джерело: [1; 2; 5; 8].

рема [1; 2, с. 93—94; 5, с. 10—11]: забезпечення системності та збалансованості; інтеграція та імплементація у напрямі узгодженості з іншими народно господарськими сферами на основі врахування екологічних і соціокультурних ризиків; інноваційне спрямування; сприяння підприємницьким ініціативам у напрямі розвитку туристичної сфери на засадах державно-приватного партнерства задля створення об'єктів рекреаційних територій.

В останні роки поширення отримав мережевий підхід до еколого-економічного управління розвитком рекреаційних територій як доповнення кластерного підходу, розробленого М. Портером, що приходить поступово на зміну структурно-функціональному (Ф. Бродель та І. Валерстайн), в основу якого покладена тверда детермінована ієрархія у відносинах між елементами мікросистеми. У найширшому управлінському сенсі мережа — це простір діяльності, який створюється і підтримується вузлами (центрами) активності і каналами зв'язку — потоками активності між ними [5].

Згідно зі структурно-функціональним підходом рекреаційні території розвиваються із виділенням надто розмежованих ієрархічних рівнів, зокрема з'являються явні регіони-лідери та багато відстаючих територій, здебільшого у провінційних містечках та селах. Економічні механізми розвитку рекреаційних територій при цьому вважалися підсистемою регіональної соціально-економічної системи.

Поряд з тим, мережевий та структурно-функціональний підходи мають істотну відмінність щодо функціонального ресурсокористування. Так, згідно з мережевим підходом наявні інформаційні ресурси в якості основи для існування мереж. Вони відіграють важливу роль для розвитку рекреаційних територій в частині забезпечення доступності регіону та участі в проєктах розвитку різних видів відпочинку різного рівня. При цьому вступ та участь у таких мережах є добровільними, де кожен має змогу на реалізацію своїх потенційних можливостей, та передбачає врахування зовнішніх і внутрішніх трансформацій, залежно від впливу яких зазнає змін і управлінська структура. Крім того, у кожного із учасників є змога вільного вступу і виходу із мережі в будь-який час, а також бути реалізатором безлічі функцій. Зокрема при зростанні попиту на туристичні послуги та вимог до їх якісних і кількісних характеристик збільшуються, відповідно, й обсяги функціональних обов'язків, виконуваних членами мережі. У цьому аспекті простежується орієнтація розвитку рекреаційних територій саме у інноваційному та креативному напрямі. В межах мережевого підходу також є змога переоцінити вплив різного роду чинників на розвиток рекреаційних територій.

За структурно-функціонального підходу ресурсокористування в обмежене із незначним асортиментом

ресурсів. При цьому відсутній вільний доступ до виконуваних функцій, оскільки наявна чітка структура управління, де кожен виконує лише покладені на нього обов'язки, які мають здійснюватися згідно з визначеними правилами. Тобто розвиток рекреаційних територій згідно зі структурно-функціональним підходом відбувається в умовах обмеженої конкуренції в межах самої структури, коли на ринку туристичних послуг з'являються низькоконкурентні продукти. Таким чином, знижується ступінь свободи ринку туристично-рекреаційних послуг [3; 5; 7].

Порівняння особливостей двох розглянутих підходів представлено у таблиці 1.

Таким чином, методологічний підхід еколого-економічного управління розвитком рекреаційних територій на основі структурно-функціонального, проєктно-орієнтованого та кластерного методів спонукує до нерозумного використання управлінських ресурсів та хибного позиціонування на ринку, а тому — до упущеної вигоди, що виражається через недосягнення цільових показників, невисокі темпи зростання ділової активності та якості життя населення [2, с. 94; 3, с. 133; 4, с. 754; 10, с. 634]. Тому, на нашу думку, варто залучити також мережевий підхід, що передбачає врахування зовнішніх та внутрішніх чинників впливу (табл. 2), а також характерних особливостей конкретної рекреаційної території у загальній структурі рекреаційного кластера, сприяючи диверсифікації розвитку кожного елемента мережі, спрямованого на задоволення суспільних потреб на основі збалансованого ресурсокористування та розвитку рекреаційних територій, забезпечуючи тим самим досить істотну ступінь свободи кожного учасника мережі.

Тобто переоцінка щодо планів розвитку рекреаційних територій на основі їх імплементації та інтеграції у всі сфери господарювання сприятиме зростанню конкурентоспроможності цих територій та ефективності розвитку завдяки комплексному застосуванню існуючих засобів і обраного відповідного інструментарію та пріоритетних стратегічних орієнтирів [1; 3; 7; 9]. Або інакше, взаємодоповнення та взаємоузгодження кластерного і мережевого підходів має забезпечувати:

— збалансований соціально-економічний розвиток регіонів, оскільки нині існує невпорядкованість та невідповідність у структурі нормативно-правового й інституційного забезпечення розвитку рекреаційних територій через що вбачається неможливість отримання позитивного економічного результату, а також ефективного освоєння вкладених інвестицій;

— формування пріоритетів, адже, як свідчить світовий досвід, туристична сфера не є визначальною галуззю економіки країни, тому у цьому зв'язку розвиток рекреаційних територій сприятиме залученню робочої сили, а отже, і зростанню податкових відрахувань, над-

ходження яких, своєю чергою, впливатиме на вирішення фінансових аспектів соціально-економічних завдань країни;

— розвиток ключових галузей економіки країни, що сприятиме збільшенню фондів суспільного користування, фінансування яких здійснюється з державного бюджету;

— мотиваційний механізм залучення приватного капіталу у відпочинково-туристичну сферу, позаяк ефективний розвиток рекреаційних територій, перебуваючих в основному на державному забезпеченні, буде тяжіти до збитковості на кшталт решти громадських фондів;

— на основі врахування специфіки та територіально-просторових особливостей, застосування мережевого підходу задля розвитку рекреаційних територій шляхом дисперсійного розміщення центрів (території з істотною об'єктивною інформативністю та привабливістю, а також розвинутою інфраструктурою, і, як наслідок, високою відвідуваністю) та вузловий точок (менш привабливі, але з інфраструктурними точками дотику, в першу чергу транспортними, через які відбувається перерозподіл потоків відпочиваючих) [1, с. 112; 7, с. 73];

— за умови досягнення попередніх етапів, пошук вузлових точок, тобто суміщення відпочинково-туристичної сфери із передовими галузями економіки країни, що сприятиме формуванню раціональних витрат, які будуть істотно менші, аніж при проектуванні території сучасно під туризм і рекреацію;

— державно-приватне партнерство з метою збалансованого розвитку рекреаційних територій.

Взаємоузгоджена взаємодія мережевого та кластерного підходів задля удосконалення системи управління розвитком рекреаційних територій потребує трансформації управлінської ідеології, тобто перехід від ієрархічної до мережевої, де кожен структурний елемент наділений своїми функціями і правами на засадах збалансованості, взаємовигідності, свободи та добровільності. При цьому основним завданням мають виступати трансформаційні перетворення у напрямі збільшення цінності і користності рекреаційних ресурсів за умови розширення спектра послуг та забезпечення задоволення суспільних потреб у якісному відпочинку.

Тобто саме застосування мережевого підходу до еколого-економічного управління розвитком рекреаційних територій надасть змогу швидкої адаптації до мінливих чинників впливу зовнішнього і внутрішнього середовища, сприятиме оперативній реалізації завдань завдяки раціональній структурі витрат, широкому спектру компетенцій та вільному доступу до потрібних ресурсів, адже від їх вибору залежатиме й імплементація мережі в глобальній виробничій ланцюжки та ринок відпочинково-туристичних послуг [4, с. 752; 7, с. 78].

У цей час державна політика в Україні здійснюється переважно відносно одного з основних видів рекреаційної діяльності — туризму — на основі нормативно-правових актів та управлінських документів довгострокового та середньострокового характеру, інших державних рішень.

Аналіз сучасної системи управлінських структур в Україні, які функціонально займаються регулюванням та організацією діяльності різних сфер рекреації, а також необхідністю урахування зростаючої ролі регіонального управління соціально-економічними процесами, вирішення завдань адміністративної реформи вказують на доцільність створення єдиного координаційного органу регулювання розвитку рекреаційних територій на корпоративних засадах. Спеціально створеній регіональній комісії з питань координації рекреаційного розвитку може бути надано вищий рівень регулювання.

Вона мала б займатися узгодженням дій всіх управлінських структур місцевого рівня, у відання яких вхо-

дять питання рекреаційної сфери. Формування запропонованого органу на засадах представництва від місцевої регіональної комісії і підприємств рекреаційного бізнесу, уможливило б узгодження проблем регіонального і відомчого регулювання, з подальшим зміцненням акцентів у бік першого. Основне завдання регіональної комісії — розробка і впровадження відповідної місцевої умов, ресурсам і потребам регіональної рекреаційної політики, яка б враховувала регіональні особливості розвитку рекреації [10].

Розробка програм розвитку рекреаційно-туристичної сфери регіонів надасть необхідні орієнтири, які дозвольть визначити домінуючі тенденції, орієнтовні кількісні параметри соціально-економічного і екологічного розвитку, своє місце в міжрегіональному розподілі праці, намітити і скорегувати системи управління рекреаційним потенціалом регіонів України.

А реалізація зазначених програм розвитку допоможе забезпечувати підвищення ефективності управління регіональною економікою, використанням природних, рекреаційно-туристичних, трудових ресурсів та науково-виробничого потенціалу, поліпшення якості життя населення регіонів, досягнення стабільного соціально-економічного зростання.

За оцінкою Всесвітньої туристичної організації при ООН Україна займає 9-те місце в Європі за кількістю туристів, що її відвідують. Тому основною метою національної державної політики є збільшення кількості туристів, що відвідують країну до 2020 року до 50 млн осіб на рік, а також приділення особливої уваги розвитку внутрішнього туризму. Важливою складовою розвитку туризму в Україні є взаємодія з іншими країнами. Наприклад, розвиток круїзного туризму в акваторії Чорного моря, організація авіасполучення, організація спільних туристичних маршрутів у прикордонних територіях. Вже сьогодні Україною сусіднім державам запропоновано концепцію партнерства щодо розвитку туристичної галузі. Туристична галузь постійно розвивається. І основні завдання органів державного управління в цій сфері — встановлення правового поля на ринку послуг, здійснення контролю щодо їх виконання, надання всебічної допомоги тим підприємствам, що розвивають внутрішній та в'їзний туризм, просування інформації про туристичний продукт у світі [9].

В управлінні рекреаційними територіями соціально-економічний розвиток та охорона навколишнього середовища не можуть розглядатися як протилежні сфери. Уряд має відігравати важливу роль у формуванні системи стимулюючих важелів щодо забезпечення сталого розвитку рекреаційних територій, створюючи агентства розвитку туризму, здійснюючи підтримку неурядових організацій і приватного сектору тощо. У свою чергу, місцеве самоврядування передбачає розширення прав і можливостей місцевих громад у процесі планування та прийняття рішень у управлінні розвитком туризму. Надання громадськості відповідальності за розвиток територій та забезпечення внутрішнього контролю над життєдіяльністю громад — це фундаментальний принцип сталого розвитку. Розширення прав і можливостей громад дає можливість впливати на прийняття рішень і звертати увагу на позицію корінних та традиційних локальних груп. У цьому аспекті основною функцією держави є нормативне забезпечення стійкого розвитку, тобто створення умов для максимального використання переваг і мінімізації негативного впливу туризму на навколишнє середовище рекреаційної території.

В ідеалі детальний моніторинг рекреаційних територій має включати такі об'єкти дослідження: державні відомства та установи, що здійснюють регулювання в сфері туризму, регіональна та місцева влада, сегменти туристичних асоціацій, транспортний сектор, національні парки та інші природоохоронні території, об'єкти культурної спадщини та суб'єкти їх охорони; екологічні організації; громадськість, університети та інші органи,

пов'язані з туристичною освітою та професійною підготовкою, торговельні об'єднання тощо. Систематичний моніторинг дозволяє визначити тенденції та чинники розвитку рекреаційної території.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Таким чином, запропонована нами структурно-логічна схема управління розвитком рекреаційних територій на базі мережевої методології має на меті формування єдиного рекреаційного кластера з ключовими точками і осередками, що виступають своєрідними тактичними напрямками ефективного функціонування відпочинково-туристичної сфери. При цьому задля ефективного функціонування системи управління та взаємоузгодженої співпраці державних органів влади із інвесторами у контексті раціонального ресурсокористування у туристичній сфері потрібно сформувати відокремлені одиниці, які б координували та корегували в одновекторному напрямі інтереси всіх учасників процесу, зокрема доцільним, на нашу думку, є утворення центру координації та моніторингу, а також інформаційно-аналітичного з метою якнайкращого розвитку рекреаційних територій, враховуючи екологічні та економічні складові. Зазначене вимагає акцентуації на регіональному та місцевому рівнях управління із доступністю залучення до туристичної сфери всіх зацікавлених громадян та суб'єктів господарювання на засадах повної автономності.

На нашу думку, мережевий підхід у поєднанні з кластерним за глобалізаційних умов через прояв локальних економічних зв'язків у кластерах рекреаційних територій сприятиме формуванню взаємовигідних міжнародних та внутрірегіональних відносин, що надає перспективи для ефективного розвитку вітчизняного туристичного бізнесу та дозволяє на гідних конкурентних умовах залучатися до глобального ринку туристичних послуг.

Література:

1. Бурова Д.В. Управление развитием рекреационных территорий на основе сетевого подхода (на примере Республики Карелия): дис. ... кандидата экон. наук: 08.00.05 / Бурова Д.В. — Санкт-Петербург, 2015. — 213 с.
2. В'юн В.Г. Теоретичні аспекти управління розвитком та формування рекреаційних територій / В.Г. В'юн, О.М. Гайдаєнко // Економічний вісник НГУ. — 2007. — № 2. — С. 91—97. — (Серія: "Економіка природокористування").
3. Винар Н.В. Врахування критеріїв сталого розвитку в управлінні туристично-рекреаційними територіями Карпатського регіону / Н.В. Винар // Науковий вісник Ужгородського університету. — 2015. — Вип. 2 (46). — С. 132—136. — (Серія: "Економіка").
4. Гайдаєнко О.М. Методичні підходи до еколого-економічної оцінки можливостей використання рекреаційних ресурсів / О.М. Гайдаєнко // Економіка: проблеми теорії та практики. — Дніпропетровськ: ДНУ. — 2008. — Вип. 237. — С. 749—758.
5. Горлачук В.В. Теоретико-методологічні засади управління раціональним використанням рекреаційних територій / В.В. Горлачук, О.М. Гайдаєнко // Наукові праці. — Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили. — 2007. — Т. 72. — Вип. 59. — С. 7—15. — (Серія: "Економічні науки").
6. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / В.М. Гєєць, В.П. Александрова, Т.І. Артёмова, Ю.М. Бажал, О.І. Барановський. — К.: Інститут економічного прогнозування НАН України; Фенікс, 2003. — 1008 с.
7. Кислый В.Н. Методические основы эколого-экономической экспертизы проектов формирования и развития рекреационных территорий / В.Н. Кислый,

И.Н. Петренко // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва. — 2002. — № 3—4. — С. 70—82.

8. Положення про Державне агентство України з туризму та курортів затверджене Указом Президента України від 12 травня року № 444/2011 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/444/2011>

9. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010—2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів / Г.О. Андросчук, І.Б. Жиляєв, Б.Г. Чижевський, М.М. Шевченко. — К.: Парламентське вид-во, 2009. — 632 с.

10. Чичкалюк Т.О. Вдосконалення управління розвитком рекреаційного потенціалу регіону / Т.О. Чичкалюк // Глобальні та національні проблеми економіки. — 2015. — Вип. 3. — С. 633—635.

References:

1. Burova, D.V. (2015), "Managing the development of recreational areas based on a network approach (on the example of the Republic of Karelia)", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy and management of a national economy: the regional economy; recreation and tourism, Saint Petersburg State University of Economics, Saint-Petersburg, Russia.
2. V'yun, V.H. and Hajdaienko, O.M. (2007), "Theoretical aspects of the formation and development of recreational areas", *Ekonomichnyj visnyk NHU*, vol. 2, pp. 91—97.
3. Vynar, N.V. (2015), "Consideration of sustainable development criteria in the management of tourism and recreational areas of the Carpathian region", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho universytetu*, vol. 2, no. 46, pp. 132—136.
4. Hajdaienko, O.M. (2008), "Methodological approaches to environmental and economic assessment of the possibilities of using recreational resources", *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky*, no. 237, pp. 749—758.
5. Horlachuk, V.V. and Hajdaienko, O.M. (2007), "Theoretical and methodological principles of management rational use of recreational areas", *Naukovi pratsi*, vol. 72, no. 59, pp. 7—15.
6. Heiets', V.M. Aleksandrova, V.P. Art'omova, T.I. Bazhal, Yu.M. and Baranov'skyj, O.I. (2003), *Ekonomika Ukrainy: stratehiia i polityka dovhostrokovoho rozvytku*, [Ukraine's economy: strategy and long-term development policy], Feniks, Kyiv, Ukraine.
7. Kislyj, V.N. and Petrenko, I.N. (2002), "Methodical bases of the environmental and economic examination of projects formation and development of recreational areas", *Mehanizm reguljuvannja ekonomiki, ekonomika prirodokoristuvannja, ekonomika pidpriemstva ta organizacija virobnytva*, vol. 3—4, pp. 70—82.
8. President of Ukraine (2011), "Edict of the President of Ukraine "President of Ukraine Regulations on the State Agency of Ukraine for Tourism and Resorts"", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/444/2011> (Accessed 30 August 2016).
9. Androschuk, H.O. Zhyliaiev, I.B. Chyzhevs'kyj, B.H. and Shevchenko, M.M. (2009), *Stratehiia innovatsijnoho rozvytku Ukrainy na 2010—2020 rr. v umovakh hlobalizatsijnykh vyklykiv*, [The strategy of innovative development of Ukraine for 2010—2020 in Conditions of Global Challenges], Parlaments'ke vyd-vo, Kyiv, Ukraine.
10. Chychkaliuk, T.O. (2015), "Improving the management of the development of recreational potential of the region", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 3, pp. 633—635.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2016 р.

*М. М. Бердар,
к. е. н., доцент, доцент кафедри підприємництва,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ*

КОНТРОЛІНГ ЯК СУЧАСНА КОНЦЕПЦІЯ УПРАВЛІННЯ ПРОМИСЛОВИМ ПІДПРИЄМСТВОМ

*M. Berdar,
Ph.D., Associate Professor of Entrepreneurship Taras Shevchenko National University Kyiv, Ukraine*

CONTROLLING AS MODERN CONCEPTION OF MANAGEMENT INDUSTRIAL ENTERPRISE

У статті досліджено питання сутності, методології та організації контролінгу. Проведено аналіз різних підходів до інструментарію і методів контролінгу. Охарактеризовано порівняльну характеристику оперативного і стратегічного контролінгу. Запропоновано методичний і практичний інструментарій до розробки та впровадження системи контролінгу на виробничих підприємствах. Обґрунтовано необхідності використання концепцій контролінгу у системі управління вітчизняних промислових підприємств.

The investigational the question of essence, methodology and organization of controlling. The analysis of different approaches to controlling tools and methods. Described comparative characteristics of operational and strategic controlling. Methodical and practical tools to develop and implement a system for controlling manufacturing plants. Substantiates the need for controlling concepts in the management of domestic enterprises.

Ключові слова: контролінг, концепція, функції та методи управління, стратегія, управлінські процеси.

Key words: controlling, conception, functions and management methods, strategy management processes.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сьогодні в Україні надзвичайно актуальними залишаються питання ефективного управління та забезпечення стійкого розвитку підприємств всіх форм власності. Основною умовою для виживання підприємства у складних умовах ринку є вміння застосувати необхідний інструмент для оптимізації Фінансового результату через максимізацію прибутку, зростання вартості підприємства і цінності капіталу підприємства за гаран-

тованої ліквідності. Концепція контролінгу визначається як сукупність економічних цілей, завдань, інструментів, суб'єктів і організаційних структур підприємства. Контролінг як сучасна концепція ефективного управління промисловим підприємством здатний забезпечити своєчасне інформаційне забезпечення процесів планування, аналізу та контролю (моніторингу) витрат на підприємстві, а також регулювання діяльності підприємства в цілому, його функціональних підрозділів та

здійснення програми заходів та проектів на всіх рівнях управління, в контексті масштабної модернізації виробництва.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблемою теоретичної розробки і практичного впровадження системи контролінгу на підприємствах займалися вітчизняні вчені: С.Ю. Альошин, С.В. Ананькіна, Ю.П. Анискин, Т.А. Говорушко, А.С. Загорова, С.В. Івахненко, Н.В. Кузьминчук, В.І. Одноволик, О.А. Островська, М.С. Пушкар, Г.А. Семенов, Н.Є. Скоробогатова, Я.О. Терещенко та ін. Проаналізовано також публікації таких західних вчених-економістів, як А. Дайле, Р. Манн, Т. Райхман, Х.Й. Фольмут, Д. Хан та ін.

Разом з тим, незважаючи на численні публікації з проблематики контролінгу, залишається недостатньо дослідженим питання щодо визначення необхідності його застосування на вітчизняних підприємствах.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження сучасних підходів до поняття контролінгу, визначення його ролі й значення в системі управління промисловим підприємством, розробка методичних рекомендацій щодо підвищення ефективності діяльності промислового підприємства через впровадження системи контролінгу. Обґрунтування необхідності використання концепцій контролінгу у системі управління вітчизняних промислових підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сьогодні дослідження цієї теми проводиться активно і втілюється у діяльність підприємств в усьому світі. Слід відмітити, що частина дослідників порівнюють значення контролінгу з управлінським обліком, інші — вважають його появу інноваційним, але тісно пов'язаним з управлінським і фінансовим обліком, та направленим на аналіз подій майбутнього [5, с. 82].

На сьогоднішній день у літературі відсутнє однозначне трактування терміна "контролінг" та його методів. Так, А. Дайте [2] визначає контролінг як концепцію управління підприємством, орієнтовану на систему обліку та інформаційну систему підприємства. Р. Манн і Е. Майер [13] називають контролінг системою управління прибутком підприємства. Слід зазначити, що європейська (німецька) облікова школа широко використовує поняття "контролінг" для визначення системи планування та контролю при управлінні підприємством, а американська школа для подібних завдань визначення обліку користується поняттям "управлінський облік". Разом з тим методології управлінського обліку широко використовуються як інструменти [23] при впровадженні систем контролінгу на підприємства [14].

З виникненням контролінгу на початку ХХ ст. у США [6, с. 18] та його подальшим активним впровадженням у європейських країнах із ринковою економікою з'явилися публікації, в яких започатковано дослідження змісту контролінгу. Відмінності в тлумаченні концепцій представниками провідних — американської й німецької — наукових шкіл стосуються здебільшого розуміння призначення системи контролінгу відповідно до менталітету користувачів. Якщо у США переважає прагматичний підхід, коли контролінг розглядається в прикладному аспекті (більше пов'язаний із менеджментом, орієнтований на вимоги ринку та потреби клієнтів), то в Німеччині в 1970-х роках бурхливого розвитку набула теоретична концепція контролінгу, націлена на створення теоретично цілісної системи для розв'язання конкретних аналітичних завдань. Відмітимо, що поряд з німецькою та американською моделями контролінгу виділяють і японську, головною рисою якої є завоювання ринкових сегментів завдяки розробці та

впровадженню нових видів товарів (так звана "інноваційна хвиля") [3].

Однією з перших ґрунтовних наукових праць із філософії й концепції контролінгу треба визнати монографію Е. Майєра, професора контролінгу та обліку Спеціальної вищої школи м. Кельна [12]. Результати дослідження систем планування й контролю, спочатку з точки зору теорії, а потім господарської практики, наведено в праці Д. Хана [24]. Філософію, концепцію та методологію контролінгу в різноманітних сферах діяльності (суспільного управління, охорони здоров'я, торговельній, страховій, банківській, неприбутковій тощо) викладено П. Хорватом і Р. Гляйхом [5]. На перетині ХХ і ХХІ століть у зв'язку з роздержавленням та розвитком ринкових відносин ідеї й методологія контролінгу поширилися й на пострадянському просторі, зокрема в Росії. Як філософію та спосіб мислення, а також орієнтовану на досягнення цілей інтегровану систему інформаційно-аналітичної й методичної підтримки керівників контролінг розглядає С.Г. Фалько [22, с. 6]. У перших спільних публікаціях О.М. Кармінського та С.Г. Фалька [8] розглянуто методичний і практичний інструментарій, подальші дослідження авторів, окрім того, спрямовані на вивчення теоретичних аспектів та виокремлення у визначенні контролінгу філософської, функціональної, організаційної й наукової складової [9, с. 8].

Як інструмент управління підприємством контролінг розглядають О.О. Ананькіна, С.В. Данілочкін, Н.Г. Данілочкіна та ін. [10]. Визначення місця планування в діях контролінгових служб, ролі контролінгу в передбаченні комерційної ситуації, а також філософії контролінгу в превентивній діяльності з вивчення поточних і перспективних шансів підприємства містяться в праці Ю.П. Аніскіна, А.М. Павлової [1]. Одними з перших українських науковців, котрі дослідили сучасну концепцію управління бізнесом підприємства з акцентом на проблемах оперативного контролінгу, стали Л.А. Сухарева та С.Н. Петренко [21]. Вони дійшли інноваційного на той час висновку, що "контролінгова інформація прямого відношення до системи рахунків бухгалтерського обліку... не має" [21, с. 4]. Управлінську інформацію науковці розуміють як фінансову інформацію, опрацьовану та сформовану з метою управління, доповнену даними нефінансового характеру [21, с. 9]. Подальшого розвитку теоретичні й практичні аспекти контролінгу набули в працях М.С. Пушкаря [16; 17]. Ним визначено превентивний аспект контролінгу, метою якого є "діагностування фактичного техніко-економічного і фінансового стану, порівняння його з прогнозованим, виявлення тенденцій і закономірностей розвитку економіки підприємств відповідно до головної мети, попередження негативного впливу внутрішніх та зовнішніх факторів на фінансовий результат і положення на ринку" [16, с. 32].

Контролінг [15, с. 105] має бути інформаційним супутником менеджменту вищого ієрархічного рівня в розв'язанні завдань фінансового управління, котре з моменту створення підприємства визначається нами як антикризове й превентивне. Іншими словами, контролінг виконує функції постачальника та інтерпретатора інформації для керівництва, а також координатора оперативної діяльності підприємства. Метою контролінгу вважаємо отримання даних, їх оброблення й трансформування в інформацію для управління та прийняття рішень щодо запобігання розвиткові кризових явищ і забезпечення стійкого функціонування в майбутньому. Погоджуємося з М.С. Пушкарем, що запровадження контролінгу на вітчизняних підприємствах є одним із елементів інноваційної політики з удосконалення управління й діяльності [16, с. 10]. На думку авторів, контролінг — це інтегрована система управління підприємством, яка через інформаційно-аналітичну підтримку процесів прийняття та реалізації управлінських рішень забезпечує ефективне функціонування підприємства в довго-

строковій перспективі та досягнення поставлених цілей на різних ієрархічних рівнях (стратегічному, оперативному) [11, с. 22]. Враховуючи динамізм ринкового середовища, підвищилися вимоги й до самого процесу управління. Контролінг, виступаючи своєрідним механізмом саморегулювання на підприємстві, не замінює одну з функцій менеджменту — управління, а лише доповнює її, тобто визначає, як і коли необхідно планувати [2, с. 7].

Аналізуючи наведені трактування категорії "контролінг", можна зазначити, що основне призначення контролінгу — це управління, проте кожен з науковців акцентує увагу на окремому аспекті: фінансово-економічний стан підприємства, витрати, прибуток тощо.

У нашому розумінні найбільш ґрунтовним визначенням контролінгу як сучасної концепції управління, метою якої є координація систем планування, контролю та інформаційного забезпечення для збільшення вартості компанії. Тому, що основним інтересом власника компанії є збільшення її вартості, а витрати, прибуток, фінансово-економічні показники — лише інструменти для вирішення даного завдання.

Відповідно до міжнародної практики, методичними рекомендаціями щодо організації та реалізації контролінгу на підприємствах виступають [18, с. 170]:

- система оціночних та порівняльних показників діяльності;
- система обліку та управління витратами;
- система планування операційної, фінансової та інвестиційної діяльності, бюджетування;
- система управлінської звітності.

Виходячи з сучасної концепції контролінгу, виділяють наступні специфічні функції контролінгу [24, с. 170]:

- попереднє планування цілей та засобів;
- розробка варіантів вирішення, зокрема, аналіз альтернатив, передумов та наслідків управлінських рішень;
- облік та інтерпретація даних контролю (наприклад, у формі відхилень від бюджету, сигналів раннього повідомлення тощо);
- впровадження результатів, отриманих в процесі контролю, у наступний процес планування (наприклад, форми пропозицій щодо корегування напрямку розвитку підприємства).

Для прийняття ефективних управлінських рішень потрібно систематизувати значний обсяг інформації з обліку, контролю та аналізу. Завдання контролінгу відповідно полягає у тому, що шляхом підготовки та надання необхідної управлінської інформації орієнтувати керівництво на прийняття оптимальних рішень і необхідних дій. Саме контролінг як процес здатний поєднати функції обліку, контролю і аналізу для здійснення ефективного управління економічною інформацією підприємства. Отже, головна функція контролінгу — підтримка та координація управлінських дій керівництва.

Для того, щоб зрозуміти місце контролінгу в системі управління, важливо врахувати, що підприємство має за мету формування й організацію всього виробничо-господарського і фінансово-економічного процесу, а також координацію і регулювання різних елементів такої системи. Сутність системи управління підприємством полягає у визначенні її політики на тривалу перспективу, координації підрозділів і служб, стратегічній політиці персоналу, вирішенні основних завдань ведення бізнесу. При цьому окремі стадії управлінського процесу являють собою логічні зв'язки й утворюють комплекс постійно повторюваного управлінського циклу, для якого характерні прямий і зворотний зв'язки. Серед фахівців, що займаються проблемами контролінгу, немає єдиної думки також відносно функцій контролінгу. В основному ці погляди розглядають лише

три основні функції контролінгу — управлінську, контрольну та інформаційну. Окремі спеціалісти вважають за доцільне виділяти планову, контрольну, регулюючу та інформаційну функції. Разом з цим, функції контролінгу більш ширші ніж наведені; і з точки зору контролінгу як процесу, здатного поєднати функції обліку, контролю і аналізу для здійснення ефективного управління економічною інформацією підприємства. В межах управління стійким розвитком промислового підприємства контролінг виконує наступні функції: методичну (пов'язану з розробкою системи показників оцінки діяльності підприємства, методологією планування і обліку, з участю в розробці облікової політики, з формуванням управлінської звітності); функцію планування (бюджетування), яка використовується як база при визначенні основних стратегічних завдань у діяльності підприємства. Метою цієї функції є обробка інформації для складання і координації планів і бюджетів різного призначення; аналітичну (пов'язану з аналізом відхилень, виявленням причин, виробленням рекомендацій керівництву); комунікаційну (відповідає за підготовку та розподіл інформації залежно від її користувачів); контрольну (полягає в забезпеченні достовірності облікових даних за допомогою своєчасного моніторингу досягнутих показників, цілей і завдань); управлінську функцію (полягає в забезпеченні керівництва інформацією, необхідною для прийняття управлінських рішень, в виробленні альтернативних варіантів управлінських рішень, кожен із яких розраховується і обґрунтовується, при цьому підвищуючи ефективність управління за рахунок ухвалення саме оптимального з них).

Виходячи з сучасної концепції контролінгу реалізація функцій контролінгу пов'язана з використанням його методів (інструментів). Для забезпечення поставлених цілей управління стійким розвитком на відповідних ієрархічних рівнях доцільно використовувати такі методи контролінгу: стратегічний рівень — SWOT-аналіз, PEST-аналіз, функціонально-вартісний аналіз, аналіз конкурентних переваг, портфельний аналіз, аналіз стратегічного позиціонування, аналіз сценаріїв; оперативний рівень — GAP-аналіз, портфоліо-аналіз, система збалансованих показників, бюджетування, ABC-аналіз та ін.

Функції та методи є невід'ємною складовою методичного інструментарію контролінгу, який, окрім названих елементів, містить функціональні підсистеми контролінгу (планування, облік, аналіз, контроль та інформаційне забезпечення), концепції (науковий базис) та принципи контролінгу (адаптивності, самоорганізації, цілеспрямованості, синергетичності, стратегічної орієнтації, економічності, випереджувальної дії, перспективності та ін.).

Контролінг як цілісна система (певний механізм), складається з двох важливих частин: стратегічного контролінгу та оперативного контролінгу. На практиці існує тісний взаємозв'язок оперативного та стратегічного контролінгу [19, с. 154].

Сутність стратегічного та оперативного контролінгу дуже лаконічно визначили Кармінський А.М., Оленев Н.І., Примак А.Г. та Фалько С.Г.:

— "Робити правильну справу" — стратегічний контролінг;

— "Робити справу правильно" — оперативний контролінг [8, с. 19].

Кожен з цих видів контролінгу має свої цілі, а також методи і інструменти для їх досягнення. Стратегічний контролінг повинен забезпечити виживання підприємства, відстежувати намічені цілі розвитку і досягнення довгострокової стійкої переваги перед конкурентами. Відповідно, об'єктами контролю є такі показники, як цілі, стратегії, сильні і слабкі сторони

фірми, шанси і ризики в бізнесі. Зокрема, інструментами стратегічного управління, які використовує стратегічний контролінг, є: "власне виробництво — постачання з боку"; аналіз конкуренції; логістика; "портфельний аналіз"; аналіз потенціалу; "стратегічні розриви"; розробка "сценаріїв". Оперативний контролінг орієнтований на короткострокові цілі і контролює такі основні економічні показники фірми, як рентабельність, ліквідність і продуктивність. Завдання, в основному, включають виробничий облік, оперативне планування і бюджетування, аналіз стандартів продуктивності і відношень, формування звітів, порівняння результатів з цілями, параметричний аналіз, формування звітів [4].

Загалом ефективність використання контролінгу залежить, насамперед, від реальної готовності підприємства до нього ще до початку самого впровадження.

Система контролінгу повинна бути адаптована до специфічних факторів підприємства, зокрема: оточуюче середовище (вимоги законодавства, політика, ринки постачання та збуту тощо) та внутрішнє середовище (виробнича програма, технологія виробництва продукту, розмір та організація підприємства, стиль керівництва, який виражається у задачах та інструментарії контролера тощо). Також слід відзначити, що при організації контролінгу задачі, пов'язані з обліком, формулюються залежно від того, яка концепція контролінгу (німецька чи американська) покладені в основу. За американською концепцією до контролінгу відносяться також задачі зовнішнього (фінансового) обліку. В центрі німецької концепції контролінгу стоїть внутрішній облік у різних формах: плановий, документальний, контрольний; фінансовий облік у сферу контролінгу не входить. Як свідчить практика діяльності сучасних підприємств [20], функції контролінгу виділяються в окремий підрозділ, оскільки не має сенсу дублювати функції звичайної бухгалтерії підприємства, а з іншого боку, ускладнювати та загроможувати процес управління підприємством. У межах контролінгу формуються не тільки фінансові показники, але й показники фактичної та прогнозованої оцінки економічних результатів діяльності підприємства в цілому та всіх його структур. На основі такої інформації можуть прийматися управлінські рішення стосовно найширшого кола проблем та напрямків: ціноутворення, нарощування чи скорочення виробничих потужностей, удосконалення процесів управління витратами, контроль виконання планів тощо. Завдання та відповідальність контролера сформульовані у місії контролера, розробленої Міжнародною групою контролінгу (International Group of Controlling) у 2002 р., відповідно до якої контролери: організують та супроводжують процес постановки цілей, планування та управління, несучи тим самим сумісну відповідальність за досягнення цілей; забезпечують прозорість результатів, фінансів, процесів та стратегій, сприяючи досягненню більш високої ефективності; координують підцілі та підплани у межах єдиного цілого та організують систему внутрішньої фірмової звітності; будують процес постановки цілей, планування та управління для орієнтації співробітників, приймаючих рішення, на цілі компанії; забезпечують збір необхідних даних та інформації; створюють та обслуговують контролінгові системи [7, с. 19].

На нашу думку, для створення ефективної роботи підприємства доцільно створювати службу контролінгу, яка б підпорядковувалася безпосередньо керівнику, або фінансовому директору підприємства і давала б поради вищому керівництву із специфічних проблемних ситуацій та розробляла проекти рішень, визначала напрями майбутнього розвитку підприємства.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження було узагальнено теоретичні й практичні результати досліджень зарубіжних і вітчизняних авторів, присвячених проблемі контролінгу, можна зробити висновок, що всі вони свідчать про необхідність розвитку контролінгу і його впровадження в діяльність вітчизняних підприємств. Запропоноване визначення контролінгу як сучасної концепції забезпечення ефективного управління, інструменти (функції та методи), що виконуються системою контролінгу, а також запропоновано рекомендації, які дозволять удосконалити систему контролінгу на промислових підприємствах.

Для забезпечення поставлених цілей в рамках контролінгу запропоновано виділяти стратегічний та оперативний контролінг. Стратегічний контролінг виконує функцію реалізації стратегії — від стратегічного планування до стратегічного управління. Основні завдання при цьому — координація стратегічного планування та контролю, а також надання інформації, вагомої для прийняття стратегічних рішень. Оперативний контролінг сприяє поточному плануванню, при цьому основна увага має приділятися короткостроковим трендам, інформації про які виражена у вигляді доходів та витрат. Уваги оперативного контролінгу зосереджена на внутрішньому середовищі підприємства (не на оточенні) та сконцентрована на поточній його господарській діяльності.

Таким чином, основне призначення контролінгу пов'язане з орієнтацією системи управління підприємством на досягнення поставлених цілей. Він є складною системою, економічна сутність якої полягає в динамічному процесі перетворення та інтеграції наявних інструментів в єдину систему одержання, опрацювання інформації для прийняття на його основі управлінських рішень, орієнтованих на досягнення всіх завдань, що стоять перед підприємством.

Література:

1. Анискин Ю.П. Планирование и контроллинг: учебник / Ю.П. Анискин, А.М. Павлова. — 3-е изд., стер. — М., 2007. — 280 с.
2. Говорушко Т.А. Теоретичні аспекти сутності контролінгу і різних його моделей / Т.А. Говорушко // Формування ринкових відносин в Україні. — 2011. — № 1. — С. 7—10.
3. Дайле А. Практика контроллинга. — М.: Финансы и статистика, 2001. — 336 с.
4. Журавель Т.М. Контролінг як метод забезпечення конкурентних переваг на підприємстві [Електронний ресурс] / Т.М. Журавель, Я.О. Терещенко. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fkd/2011_2/part1/18.pdf
5. Заговора А.С. Місце і роль контролінгу в ефективному управлінні підприємством / А.С. Заговора // Вісник СНАУ. — Вип. 5/1. — 2010. — С. 81—84.
6. Івахненко С.В. Фінансовий контролінг: методи та інформаційні технології: монографія / С.В. Івахненко, О.В. Мелих. — К.: Знання, 2009. — 319 с.
7. Концепция контроллинга: управленческий учет, система отчетности, бюджетирование / Horvath & Partners; пер. с нем. — 4-е изд. — М.: Альпина Паблишерз, 2009. — 269 с.
8. Контроллинг в бизнесе. Методологические и практические основы построения контроллинга в организациях / А.М. Карминский, Н.И. Оленев, А.Г. Примак, С.Г. Фалько. — 2-е изд. — М.: Финансы и статистика, 2003. — 256 с.
9. Контроллинг: учебник / А.М. Карминский, С.Г. Фалько, А.А. Жевага, Н.Ю. Иванова; под ред. А.М. Карминского, С.Г. Фалько. — 2-е изд., дораб. — М.: Финансы и статистика: ИНФРА-М, 2009. — 336 с.

10. Контроллинг как инструмент управления предприятием / Е.А. Ананькина, С.В. Данилочкин, Н.Г. Данилочкина и др. // Под ред. Н.Г. Данилочкиной. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. — 279 с.

11. Кузьминчук Н.В., Альошин С.Ю. Прогнозування інноваційного розвитку промислових підприємств в контексті контролінгового забезпечення / Н.В. Кузьминчук С.Ю. Альошин // Економіка і регіон. — №6 (49). — 2014. — ПолтНТУ). — С. 21—27.

12. Майер Э. Контроллинг как система мышления и управления / Э. Майер; под ред. С.А. Николаевой; пер. с нем. — М.: Финансы и статистика, 1993. — 96 с.

13. Манн Р., Майер Э. Контроллинг для начинающих / Пер. с нем. — М.: Финансы и статистика, 1992. — 208 с.

14. Одноволик В.І. Контролінг — сучасна концепція забезпечення стабільного розвитку підприємства / В.І. Одноволик // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 6. — С. 127—130.

15. Островська О.А. Інноваційний ресурс контролінгу в антикризовому управлінні фінансами підприємств / О.А. Островська // Фінанси України. — 2014. — № 3. — С. 100—113.

16. Пушкар М.С. Контролінг — інформаційна підсистема стратегічного менеджменту: монографія / М.С. Пушкар, Р.М. Пушкар. — Т.: Карт-бланш, 2004. — 370 с.

17. Пушкар М.С. Створення інтелектуальної системи обліку: монографія / М.С. Пушкар. — Т.: Карт-бланш, 2007. — 152 с.

18. Скоробогатова Н.Є. Особливості контролінгу в сучасних умовах господарювання [Електронний ресурс] / Н.Є. Скоробогатова, — 2015. — Режим доступу: ev.fmm.kpi.ua/article/view/45628

19. Семенов Г.А. Контролінг, як база обґрунтування й прийняття управлінських рішень / Г.А. Семенов, Н.В. Таран // Вісник економічної науки України. — 2010. — № 1. — С. 154—159.

20. Семенов А. Стратегическая модель развития на 3—5 лет позволяет вырваться из привычных рамок годового бюджета / А. Семенов // Материалы третьей ежегодной конференции "Корпоративное бюджетирование", Москва, 24—26 сентября 2014 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.cforussia.ru/stati/index.php?article=9465>

21. Сухарева Л.А. Контроллинг — основа управления бизнесом / Л.А. Сухарева, С.Н. Петренко. — К.: Эльга: Ника-Центр, 2002. — 208 с.

22. Фалько С. Г. Контроллинг: национальные особенности — российский и американский опыт / С.Г. Фалько, К.А. Рассел, Л.Ф. Левин // Контроллинг в России. — 2002. — № 1. — С. 5—8.

23. Фольмут Х.Й. Инструменты контроллинга от А до Я / Пер. с нем. — М.: Финансы и статистика, 2003. — 287 с.

24. Хан Д. Планирование и контроль: концепция контроллинга: Пер. с нем. / Под ред. и с предисл. А.А. Турчака, А.Г. Головача, М.Л. Лукашевича. — М.: "Финансы и статистика", 1997. — 758 с.

References:

1. Anyskyn, Y.P. (2007), *Planirovanie i kontrolling* [Planning and controlling], 3rd ed, Moscow, Russia.

2. Novorushko, T. A. (2011), "Theoretical aspects of essence of controlling and his different models", *Forming of market relations in Ukraine*, vol. 1 pp. 7—10.

3. Dayle, A. (2001), *Praktika kontrollinga* [Practice of controlling], Finances and statistics, Moscow, Russia.

4. Zhuravel, T.M. (2011), "Controlling as a method of providing of competitive edges on the enterprise" available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fkd/2011_2/part1/18.pdf. (Accessed 10 October 2016).

5. Zahovora, A. S. (2010), "A place and role of controlling are in an effective management an enterprise", *Announcer*, vol. 5/1, pp. 81—84.

6. Ivakhnenkov, S.V. (2009), *Finansovij kontrolling: metodi ta informacijni tehnologii* [Financial controlling: methods and information technologies], publishing house "Knowledge", Kyiv, Ukraine.

7. Horvath & Partners (2009), *Koncepcija kontrollinga: upravlencheskij uchet, sistema otchetnosti, bjudzhetirovanie* [Conception of controlling : administrative account, system of accounting, budgeting], 3rd ed, Alpina Pabylsherz, Moscow, Russia.

8. Karmynskyy, A.M. Olenev, N.I. Primak, S.G. and Falco, S.G. (2003), *Kontrolling v biznese. Metodologicheskie i prakticheskie osnovy postroenija kontrollinga v organizacijah* [Controlling in business. Methodological and practical bases of construction controlling are in organizations], 2nd ed, Finances and statistics, Moscow, Russia.

9. Karmynskyy, A.M and Falco, S.G. (2009), *Kontrolling* [Controlling], 2nd ed, Finances and statistics, Moscow, Russia.

10. Danylochkin, N.G. (2003), *Kontrolling kak instrument upravlenija predprijatiem* [Controlling as a management instrument by an enterprise], Yniti-Dana, Moscow, Russia.

11. Kuzmynchuk, N. V. and Aleshin, S.Y. (2014), "Prognostication of innovative development of industrial enterprises is in the context of the controlling providing", *Economy and region*, vol.6 (49), pp. 21—27.

12. Mayer, E. (1993), *Kontrolling kak sistema myshlenija i upravlenija* [Controlling as a system of thinking and management], Finances and statistics, Moscow, Russia.

13. Mann, R. and Mayer, E. (1992), *Kontrolling dlja nachinajushhih* [Controlling for beginners], Finances and statistics, Moscow, Russia.

14. Odnovolyk, V.I. (2009), "Controlling is modern conception of providing of stable development of enterprise", *Issues of the day of economy* vol. 6, pp. 127—130.

15. Ostrowska, O.A. (2014), "Innovative resource of controlling in the crisis financial management of enterprises", *Finances of Ukraine*, vol. 3, pp. 100—113.

16. Pushkar, M.S. (2004), *Kontrolling - informacijna pidsistema strategichnogo menedzhmentu* [Controlling is an informative subsystem of strategic management], Cart-blanche, Ternopil, Ukraine.

17. Pushkar, M.S. (2007), *Stvorennja intelektual'noї sistemi obliku* [Creation of the intellectual system of account], Cart-blanche, Ternopil, Ukraine.

18. Skorobogatova, N.E. (2015), "Features of controlling are in the modern terms of menage", available at: ev.fmm.kpi.ua/article/view/45628 (Accessed 05 November 2016).

19. Semenov, G.A. (2010), "Controlling as a base of ground and acceptance of administrative decisions", *Announcer of economic science of Ukraine*, vol. 1 pp. 154—159.

20. Semenov, A. (2014), "The strategic model of development on 3-5 allows to break from the usual scopes of annual budget", *Materiyaly tret'ej ezhegodnoj konferencii "Korporativnoe bjudzhetirovanie"* [Materials of the third annual conference the "Corporate budgeting"], 24-26 September, Moscow, Russia, available at: <http://www.cforussia.ru/stati/index.php?article=9465>. (Accessed 07 November 2016).

21. Sukharev, L.A. (2002), *Kontrolling — osnova upravlenija biznesom* [Controlling is a government base by business], Elga Nika-center, Kyiv, Ukraine.

22. Falco, S.G. (2002), "Controlling: national features are Russian and American experience", *Controlling in Russia*, vol. 1 pp. 5—8.

23. Folmut, H.Y. (2003), *Instrumenty kontrollinga ot A do Ja* [Tools of controlling from A to Z], Finances and statistics, Moscow, Russia.

24. Han, D. (1997), *Planirovanie i kontrol': koncepcija kontrollinga* [Planning and control: the concept of controlling], Finance and Statistics, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 09.11.2016 р.

В. П. Звонар,
к. е. н., с. н. с. старший науковий співробітник,
Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи
Національної академії наук України, м. Київ

СІЛЬСЬКА ГРОМАДА В УКРАЇНІ ЯК СУБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ: АКТИВІЗАЦІЯ ЧЕРЕЗ САМООРГАНІЗАЦІЮ ТА ПАРТНЕРСТВО

V. Zvonar,
PhD in Economics, senior researcher, senior staff scientist,
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies,
National Academy of Sciences of Ukraine, Kiev

A RURAL COMMUNITY IN UKRAINE AS AN ACTOR OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT:
STRENGTHENING THROUGH SELF-ORGANIZATION AND PARTNERSHIP

У статті визначено стратегічні напрями зміцнення суб'єктності сільської громади в Україні у питанні забезпечення власного соціально-економічного добробуту — з використанням можливостей самоорганізації та з акцентом на співробітництво широкого спектру зацікавлених сторін. Кроки з посилення організаційної життєздатності та соціально-економічного потенціалу сільських громад запропоновано диференціювати відповідно до характеру діяльності основних соціально-економічних суб'єктів на місцях — громадського активу, бізнесу, органів місцевого самоврядування. Обґрунтовано, що розвиток самоорганізації на селі для цілей забезпечення місцевого соціально-економічного добробуту має ґрунтуватися на розбудові мережі громадсько-активних шкіл, на поширенні моделі соціального підприємництва, а також на покращенні місцевих умов для функціонування органів самоорганізації населення. Зроблено наголос на важливості та сформульовано організаційні засади фасилітативної участі центральної влади у цих процесах.

The paper argues the strategic directions of the strengthening of the social and economic potency of rural communities in Ukraine exploiting the principles of the self-organization and inner-community stakeholders' cooperation. It is suggested that the possible measures to revive and secure rural community socio-economic capability are to be differentiated in accordance with the organizational and operational specifics of the given inner-community institutions, such as the local civil society, the local business and the local public authorities. The paper reasons that the self-organization and the vast cooperation of the institutions considered could promote the rural socio-economic welfare through the establishment of a network of community schools, through deployment of community-based social entrepreneurship, and through the maintenance of the specific public bodies of self-organization of local population. The importance of the central powers' facilitation to these initiatives must also not be neglected. The paper sets the possible ways and means of that facilitation as well.

Ключові слова: громада, сільська територія, розвиток, самоорганізація, співробітництво, громадська участь.

Key words: community, rural area, development, self-organization, partnership, community involvement.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В Україні започатковано реформу децентралізації владних повноважень, підсумком якої має стати зростання кількості інституційно та фінансово самодос-

татніх територіальних громад. Базовим інструментом забезпечення цього процесу визначено добровільне об'єднання існуючих громад у крупніші територіальні соціально-господарські утворення, які, ймовірно, бу-

дуть ефективнішими. Основний масив утворених нині таких об'єднаних громад складається, переважно, із сільських населених пунктів (сіл і селищ). Отже, новітні процеси децентралізації влади безпосередньо перехресуються з проблематикою соціально-економічної ефективності сільського розвитку. Водночас указані процеси відбуваються не без проблем. Далеко не всюди місцеве населення виявляється готовим до змін. Результативність децентралізаційної реформи — як і реалізація стратегічного завдання забезпечення сталості соціально-економічного розвитку сільських територій в її контексті — значною мірою залежить від успіху освоєння громадами новітніх механізмів самоорганізації та співробітництва у своїх межах.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Соціально-економічні аспекти розвитку сільських територій в Україні досліджують О. Булавко, Т. Заяць, М. Орлатий, І. Прокопа. Проблематику децентралізації владних повноважень в контексті потреб регіонів і сіл вивчають М. Карлін, П. Кулинич, М. Махсма, М. Чорнобай. Науковий дискурс про самоорганізацію сільського населення ведуть Є. Глухачов, Ю. Губені, Н. Котько, А. Тереняко. Засади політики розвитку вітчизняних територіальних громад, в основі якої — партисипативне управління, сформулював Ю. Пертушенко. Разом з тим, недостатньо висвітленими у фаховій літературі залишаються аспекти самозабезпечення соціально-економічного добробуту сільських територій в Україні з використанням переваг громадської участі та доцільного співробітництва основних стейкхолдерів у цьому процесі.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — формування напрямів використання можливостей самоорганізації у сільських громадах в Україні для потреб соціально-економічного розвитку з акцентом на залученні широкого кола зацікавлених сторін.

ВИКЛАД МАТЕРІАЛУ

На нашу думку, зміцнення суб'єктності сільських громад у питанні забезпечення їхнього ж соціально-економічного розвитку має спиратися на співробітництво між такими основними "гравцями": громадським активом, місцевим бізнесом, органами місцевого самоврядування. Необхідні зусилля і кроки слід диференціювати відповідно до особливостей діяльності цих суб'єктів. За умови стійкої інституційної взаємодії між ними із визначенням сфери відповідальності кожного суб'єкта найгостріше питання життєдіяльності сільських поселень можуть вирішуватися ефективно і своєчасно. З урахуванням цього автор пропонує напрями, за якими може відбуватися активізація сільських громад як суб'єктів соціально-економічного розвитку, заснована на самоорганізації і партнерстві. Так, сферою докладання зусиль громадського активу може стати розбудова мережі громадсько-активних шкіл для інтенсифікації громадського руху у сільській місцевості. Бізнес має звернути увагу на переваги соціального підприємництва як способу узгодження соціальних та економічних цілей сільського розвитку. Інституції місцевого самоврядування можуть активніше долучитися до створення/покращення місцевих умов для функціонування органів самоорганізації населення. Безумовно, слід урахувати і важливість фасилітативної участі центральної влади у цих процесах.

Основною перешкодою для розвитку партнерства на рівні територіальних громад в Україні була і залишається неорганізованість громадського руху на селі. Якість цього руху прямо залежить від загально-соціально-економічного стану території. Оскільки

ки великі міста й урбанізовані регіони завжди відзначалися кращими загальними соціально-економічними умовами, громадський сектор найбільш динамічно розвивався і розвивається саме там. Нерозвиненість громадської участі у малих і сільських громадах стала особливо відчутною, коли багато з них опинилися перед проблемою прийому переселенців зі сходу України та Криму: великий тягар пов'язаних із цим зусиль ліг переважно на органи місцевого самоврядування, котрі часто не готові до цього ні фінансово, ні ментально, ні організаційно.

Тому особливу увагу в Україні слід приділити саме зміцненню ролі громадського активу у питанні життєдіяльності сільських громад. Сформувані цей актив допоможе організація діяльності громадсько-активних шкіл (ГАШ) як форми партнерства між школою, громадою та ключовими місцевими інституціями. Громадсько-активні школи — це заклади, які відкриті після завершення традиційного шкільного дня для надання освітніх, розважальних, оздоровчих, соціальних послуг та для організації програм професійної підготовки людям усіх вікових категорій. Модель ГАШ реалізується в різних країнах світу вже майже сімдесят років за такими основними компонентами: 1) безперервність навчання, що передбачає формальну і неформальну освіту в різні періоди життя, а також міжпоколінську взаємодію; 2) згуртування громади з акцентом на підвищенні соціальної відповідальності місцевого населення, вихованні лідерів, залученні всіх мешканців до життя громади; 3) максимальне і раціональне використання місцевих ресурсів (і ресурсів школи) для вирішення локальних проблем, а також координація дій різних інституцій у громаді для попередження дублювання функцій [1]. ГАШ розглядає громаду як ресурс власного розвитку і себе як ресурс розвитку громади. Крім того, вона спирається на волонтерську працю та на широке співробітництво у громаді.

Примітно, що в Україні ініціаторами співробітництва між школами та місцевими громадами стали саме організації громадянського суспільства. Підсумком їх роботи стало формування з 2003 р. мережі ГАШ, яка налічує близько 170 закладів у 14 областях України [2]. Як приклад причетності ГАШ до розвитку сільської громади, можна згадати заклад, що функціонує на базі загальноосвітньої школи І—ІІІ ступенів с. Гірка Полонка Луцького району Волинської області [3]. У ній значна увага приділяється оздоровчим послугам, зміцненню родинних відносин та добросусідських взаємин між мешканцями громади, розвитку молодіжних ініціатив.

Цей та інші приклади ГАШ свідчать про те, що подібні інституції в умовах скорочення мережі соціальної інфраструктури могли б стати осередком у громаді, який би інтегрував функції різних видів соціальних установ: школи, будинку культури, бібліотеки, районного управління у справах молоді і спорту тощо. Крім того, функціонування ГАШ дозволило б забезпечити необхідним волонтерським ресурсом інші спеціалізовані соціальні заклади — лікарні, ФАП, територіальні центри із соціального обслуговування і т.д.

З метою поширення функціонування ГАШ у сільських громадах доцільно здійснити комплекс відповідних заходів. На рівні громад активістам необхідно: 1) ґрунтовно вивчити та узагальнити вітчизняний і зарубіжний досвід створення ГАШ; 2) здійснити інвентаризацію місцевих ресурсів (людських, інфраструктурних, фінансових тощо), необхідних для впровадження моделі ГАШ у конкретній громаді; 3) виявити потенційні проблеми і перешкоди, пов'язані зі створенням ГАШ у громаді; 4) визначити спектр необхідних залучених ресурсів; 5) налагодити комунікативні майданчики для спілкування з іншими суб'єктами з метою подолання перешкод; 6) популяризувати ідеї ГАШ серед населення.

На рівні державного управління корисно: 1) організувати обмін досвідом реалізації проектів ГАШ з різних областей України; 2) створити та запровадити тематичні курси для керівників загальноосвітніх закладів і забезпечити їх знаннями, необхідними для реалізації проектів (наприклад, на базі інститутів післядипломної педагогічної освіти); 3) сприяти на всіх рівнях публічного менеджменту розвитку волонтерського руху в Україні.

Бізнес як учасник процесу зміцнення суб'єктності сільської громади також має відігравати визначену роль. Вочевидь, соціальна проблематика розвитку села за нинішньої кризової ситуації повинна превалювати у всіх відношеннях. Тому бізнес має зважати на соціальні потреби сільської місцевості. З цією метою бізнес у партнерстві з громадськими активістами та місцевою владою може ініціювати або підтримувати створення та розвиток соціальних підприємств. Проект Закону України "Про соціальні підприємства" (№ 10610 від 14.06.2012) таким підприємством визначає суб'єкт господарювання, утворений юридичними та/або фізичними особами, пріоритетом діяльності якого є досягнення соціальних результатів у сфері охорони здоров'я, освіти, науки, культури, захисту навколишнього середовища, надання соціальних послуг тощо. Попри відсутність чинного рамкового закону соціальні підприємства в Україні сьогодні активно створюються і працюють, в т.ч. у селах. Потенціал для розвитку сільської громади демонструє, наприклад, соціальне підприємство "еАлада" із с. Червоний Промінь Снігурівського району Миколаївської області. Підприємство спеціалізується на вирощуванні городини, а також на наданні сільгоспослуг населенню. Воно поєднує комерційну діяльність (культивування екологічної продукції рослинництва і надання послуг з обробітку земельних ділянок) із соціальними цілями (покращення якості і зниження вартості харчування дітей у школі, дитячому садку, навчання дорослих і дітей садівництву, надання окремих верствам продуктів і послуг безоплатно або за цінами, нижчими за ринкові) [4].

З метою поширення практики соціального підприємництва у сільських громадах необхідно виконати комплекс певних кроків. На рівні громад бізнесу та активістам слід: 1) активно долучитися до популяризації соціального підприємництва — через публічні й індивідуальні бесіди з підприємцями; здійснювати такі зустрічі має саме підприємницький авангард, який розуміє суть соціального підприємництва [5]; 2) вивчити доцільні сфери реалізації соціального підприємництва у конкретній громаді — сільське господарство, екотуризм, транспортні послуги ("сільський Uber") тощо; 3) налагодити комунікацію із такими підприємствами з інших громад для обміну досвідом; 4) заручитися підтримкою місцевої влади (зокрема, районної); 5) приділити належну увагу маркетинговим і фінансово-інвестиційним планам функціонування майбутніх підприємств.

На рівні державного управління важливі такі послідовні кроки: 1) подальша дерегуляція підприємницької діяльності, створення умов для появи нових підприємств; 2) передача значної частини повноважень органів державної влади у сфері ліцензування видів господарської діяльності до органів місцевого самоврядування (туроператорська діяльність, перевезення вантажів тощо) [6]; 3) прийняття рамкового закону про соціальні підприємства; 4) вироблення національної стратегії розвитку соціального підприємництва, яка дозволила б скоординувати зусилля підприємців, громадських організацій, донорських структур і держави; 5) створення інформаційних, навчальних і консалтингових осередків на рівні областей, що розвиватимуть напрям соціального підприємництва в регіонах; 6) розроблення дієвих механізмів пошуку партнерів і фінансування соціальних підприємств із залученням приватних компаній, кредитних установ, міжнародних фондів тощо; 7) забезпечення фінансової підтримки соціальних підприємств

із державного бюджету (наприклад, у формі цільових кредитів, наданих на конкурсній основі); 8) встановлення податкових пільг для соціальних підприємств відповідно до вироблених задалегідь державних пріоритетів; 9) забезпечення підготовки фахівців у сфері соціального підприємництва шляхом запровадження відповідних спецкурсів у межах підготовки спеціалістів економічного й управлінського напрямів; 10) підтримка науково-дослідних робіт із тематики соціального підприємництва.

У сфері відповідальності держави мають перебувати також інституційно-організаційні заходи підтримки соціального підприємництва, зокрема, через такі інфраструктурні елементи, як агентства місцевого розвитку, бізнес-інкубатори, фонди розвитку громади тощо. Цілеспрямована державна політика щодо розбудови інфраструктури місцевого економічного розвитку (в т.ч. в аспекті функціонування соціальних підприємств) в Україні поки що відсутня. Разом з тим функціонує низка недержавних організацій, котрі ідентифікують себе як агенції регіонального й/або місцевого розвитку. Але співпраця зазначених агенцій, з одного боку, і державних органів, з другого — залишається не виправдано слабкою [7].

Як приклад ефективних дій щодо економічного розвитку сільської місцевості (і соціального підприємництва, зокрема) можна навести діяльність "Подільської агенції регіонального розвитку", заснованої громадськими організаціями Вінниччини. Із 2007 р. Агенція розвиває практику соціального підприємництва. Зокрема вона долучилася до створення у Северинівській територіальній громаді сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів "Северин" та "Токарі". У 2012 р. у партнерстві з іншими громадськими активістами області було реалізовано проект, спрямований на створення нових робочих місць (у т.ч. на селі), на підтримку реалізації бізнес-планів підприємств-початківців у громадах Вінниччини [8].

Розвиток органів самоорганізації населення (ОСН) — напрям і сфера відповідальності інституцій місцевого самоврядування на селі. Сьогодні ОСН створюються та функціонують в різних громадах України. Вони поєднують риси і місцевого органу влади, і локальної громадської організації. Із владними органами їх пов'язують повноваження здійснювати місцеве самоврядування на визначеній території — власні та делеговані місцевими радами. Водночас як громадські організації ці органи працюють на громадських засадах.

Для демонстрації можливостей ОСН у контексті розвитку сільських поселень доцільно звернути увагу на приклад ОСН "Варин" селища Варва на Чернігівщині, що функціонує з 2012 р. За ініціатииви цього ОСН та за підтримки селищної ради територію селища було розділено на умовні сектори. У кожному такому секторі мешканці та працівники місцевих підприємств щотижня здійснюють заходи благоустрою (щонайменше, прибирання вулиць і громадських місць). За наполяганням ОСН у поселенні запроваджено посаду спеціального інспектора, який щоденно об'їздить територію селища та виявляє недоліки благоустрою. Зусиллями ОСН також завершено встановлення енергоефективних вікон у дитячому садочку, модернізовано систему вуличного освітлення. Крім того, ОСН залучене до ремонту дорожнього покриття на вулицях селища, як і до розширення мережі водогону [9].

Для розбудови сільської мережі ОСН на рівні громад інституціям місцевого самоврядування слід, насамперед, активізувати роботу із розроблення та прийняття статутів, яких в Україні у більшості територіальних утворень (в т.ч. у сільських) немає. За загальним експертним переконанням, статут у громаді сприятиме її адміністративній та юридичній самодостатності, що є важливими передумовами самоорганізації сільських мешканців. Відсутність статутів сьогодні стала проблемою і

в контексті реформи децентралізації влади в Україні. Прийняття статутів гальмується не стільки недосконалістю правової бази, скільки байдужістю значної частини місцевого населення і місцевої влади. З метою поширення практики затвердження статутів у вітчизняних громадах низкою фахівців пропонується уніфікований "модельний статут" [10]. Проте — через поширене незрозуміння на місцях доцільності статутів узагалі — використання готового рішення у вигляді шаблонного статуту, ймовірно, зводитиме реалізацію його положень до формальних декларацій. На нашу думку, ефективнішою у цьому разі може стати масштабна просвітницька робота у громаді, зокрема і через заходи громадсько-активних шкіл.

Іншим важливим кроком з боку місцевої влади можна запропонувати розроблення специфічного комплексного електронного інтерактивного веб-ресурсу "Електронний робочий стіл архітектора громади" (за прикладом "Робочого стола громадського експерта", доступного онлайн [11]). Такий крок видається реалістичним та корисним з огляду на можливість, які надає сучасна електронна комунікація, а також на задовільну забезпеченість електронними носіями і пристроями мультимедійного зв'язку сільського населення хоча б на побутовому рівні (домашні ПК або ПК у сільських школах, мобільний зв'язок тощо). Зазначений веб-ресурс може містити: 1) методичні матеріали (в т.ч. методики самооцінки організаційної спроможності, здатності залучати активістів, волонтерів-професіоналів; 2) базу кращих практик самоорганізації громади, описаних за єдиним зразком і класифікованих визначеним чином (за проблемою, за галуззю тощо); 3) сторінку зі специфікою конкретних сільських (селищних) громад; 4) форум для спілкування (в т.ч. майданчик для комунікації між західноукраїнськими та східноукраїнськими громадами); 5) майданчик для краудфандингу (пошуку однодумців з матеріально-фінансовими, людськими, адміністративними ресурсами тощо); 6) постійно діючий web-круглий стіл з обміну досвідом. До розробки цього ресурсу доцільно долучити провідні громадські та волонтерські організації районного і обласного рівня. Подібний веб-ресурс для потреб розвитку громад уже діє [12], але його функціонал обмежено можливостями спілкуванням (соціальна мережа). Крім того, він слабо враховує специфіку саме сільського розвитку.

На рівні державного управління важливим є вирішення проблеми недосконалого законодавства у сфері самоорганізації населення. За поширеним експертним свідченням, чинному законодавству не вдалося належним чином унормувати правовий статус ОСН, а також інституціоналізувати гарантії для забезпечення їх ефективної діяльності. Нормативні прогалини ставлять під загрозу функціонування сектору ОСН загалом, не кажучи про адекватні можливості для мешканців сіл і селищ спільно вирішувати актуальні проблеми у громадах.

Експерти єдині щодо необхідних принципових змін у царині законодавчого регулювання діяльності ОСН, до яких слід віднести: 1) уточнення понятійного апарату шляхом визначення понять "мікрогромада", "територія діяльності ОСН" тощо; 2) законодавчу фіксацію неприбуткового статусу ОСН; 3) запровадження територіальних рівнів ОСН і договірного принципу розподілу повноважень між ОСН різних рівнів; 4) спрощення процедури створення ОСН і скорочення терміну легалізації ОСН; 5) надання ОСН права на об'єднання в асоціації з метою захисту своїх прав і розвитку контактів (у тому числі міжнародних); 6) закріплення за ОСН права на заснування підприємств для здійснення господарської діяльності. Більшість із цих новацій передбачені законопроектом № 2466 "Про органи самоорганізації населення" [13]. Однак Парламент вже тривалий час відкладає його прийняття.

Варто наголосити на абсолютній необхідності включення проблематики ОСН до контексту децентраліза-

ційної реформи. Без ОСН об'єднання сільських громад неминуче набуватиме добровільно-примусового характеру, не враховуватиме інтересів місцевих мешканців і не сприятиметься ні місцевою владою, ні населенням як необхідність. Зі свого боку, ОСН можуть запобігти порушенню прав мешканців в селах, що входять до складу об'єднаних громад. Вони стануть джерелом додаткових ресурсів для подолання місцевих проблем. Уможливаючи організований вплив місцевих жителів на органи влади, ОСН здатні запобігти надмірній концентрації владних і ресурсних повноважень у місцевих рад [14]. Ці повноваження, як відомо в ході децентралізації, суттєво розширюються.

З метою врахування проблем функціонування ОСН у децентралізаційній реформі, державі варто не тільки активізувати роботу над прийняттям згаданого вище законопроекту, а й над просуванням іншої розробки — законопроекту № 2467 "Про загальні збори (конференції) членів територіальних громад за місцем проживання". Адже нині взагалі немає ясної процедури проведення загальних зборів мешканців, що погіршує життєздатність ОСН. Зазначений законопроект, серед іншого, дає можливість проводити збори адекватним чином навіть за умови великої — об'єднаної — громади, забезпечуючи легітимне представництво інтересів усіх місцевих мешканців [15]. На жаль, надання йому чинності теж затягується.

Обов'язковим зусиллям з боку центральної влади має також стати всестороннє (законодавче, фінансове, організаційне) сприяння визначенню або уточненню територіальних меж громад і встановленню меж територій громад поза населеними пунктами. Відомо, що ці межі ні юридично, ні фактично ніколи не встановлювалися [16]. А це лише утруднює самоорганізацію населення, "розмиваючи" її територіальну основу. З метою вирішення комплексу пов'язаних з цим проблем, державі, серед іншого, необхідно запровадити моніторинг проблемних громад.

Державі доцільно звернути увагу і на потребу у консультантах-спеціалістах із розвитку громад. Самоорганізація в громаді та її розвиток загалом нині в Україні часто відбувається "манівцями". Очевидною є нестача кваліфікованих кадрів із відповідними знаннями та досвідом [17]. Тому треба посилити відповідні акценти у процесі кваліфікаційної підготовки осіб, що навчаються за економічним та управлінським напрямом у вітчизняних вузах.

ВИСНОВОК

Самоорганізація та партнерство для цілей соціально-економічного розвитку сільських поселень залишається актуальним та перспективним завданням для місцевих громад. Зусилля щодо зміцнення потенціалу сільських громад доцільно диференціювати відповідно до характеру діяльності основних соціально-економічних суб'єктів на місцях — громадського активу, бізнесу, органів місцевого самоврядування. Сферою відповідальності громадського активу може стати розбудова мережі громадсько-активних шкіл для потреб активізації громадського руху у сільській місцевості. Сферою відповідальності бізнесу треба визначити соціальне підприємництво як дієвий інструмент консолідації соціальних та економічних цілей сільського розвитку. Сферою відповідальності місцевої влади пропонується вважати створення/покращення локальних умов для функціонування органів самоорганізації населення. З метою необхідного сприяння цим ініціативам центральним органам публічного управління слід приділити належну увагу відповідним фасилітативним регуляторним, фіскальним, організаційним заходам. Подальші дослідження пропонується присвятити розробленню комплексної методики оцінювання ефективності самоорганізації та партнерських ініціатив у сільських громадах з метою постійного моніторингу та доцільного коригування

спільних місцевих зусиль і відповідної державної політики.

Література:

1. Decker L.E. Community Schools: Linking Home, School, and Community / Larry E. Decker, Mary R. Boo / National Community Education Association. — Fairfax, VA, 1996. — P. 13.
2. Громадсько-активні школи в Україні: кроки до дій: посібник зі створення та управління громадсько-активною школою / Всеукраїнський фонд "Крок за кроком". — 2-ге видання. — К.: СПД-ФО Парашин, 2008. — С. 164.
3. Он-лайн база даних общественно-активних шкіл [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://gash.ussf.kiev.ua/ru/ukraine>
4. Каталог соціальних підприємств України 2013 / Всеукр. ресурсн. центр розв. соц. підприємництва "Соціальні ініціативи". — К.: ВД "КМА", 2013. — 80 с.
5. Загайкало О. Соціальне підприємництво — не оцінена необхідність / О. Загайкало // Дзеркало тижня. — 2015. — № 9. — С. 6.
6. Джабраїлов Р.А. Перспективні напрями децентралізації повноважень у сфері ліцензування господарської діяльності / Р.А. Джабраїлов, В.С. Новікова // Самоорганізація в громаді. — 2015. — 16 грудня. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://samoorg-old.com.ua/blog/2015/12/16/perspektivni-napryami-detsentralizatsiyi-povnovazhen-u-sferi-litsenzuvannya-gospodarskoyi-diyalnosti/#more-12335>
7. Гапак Н.М. Економічний розвиток громади: інституційний підхід / Н.М. Гапак // Глобальні та національні проблеми економіки. — 2015. — Вип. 8. — С. 738—743.
8. Подільська агенція регіонального розвитку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://pard.org.ua/projects.html>
9. Самоорганізація населення в громадах. Історії успіху / за ред. А.С. Крупника. — Одеса: Євродрук, 2016. — 54 с.
10. Типовий статут територіальної громади для міста та села [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://samoorg.com.ua/uk/blog/2015/10/19/tipoviy-statut-teritorialnoyi-gromadi-dlya-mista-ta-sela-mozhna-zavantazhiti-tut/>
11. Електронний робочий стіл громадського експерта [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://civicexpert.in.ua/korisni_materiali
12. Пілотна версія соціальної мережі "Катапульта" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kata.ua/>
13. Відкритий лист Верховній Раді України. Підтримайте законопроекти щодо самоорганізації в громадах [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://samoorg.com.ua/uk/blog/2015/11/24/vidkritiy-list-verhovniy-radi-ukrayini-pidtrimayte-zakonoproekti-shhodo-samoorganizatsiyi-v-gromadah-2466-2467/>
14. Крупник А. Децентралізація починається з кожного // Українська правда. — 2015. — 27 листопада [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2015/11/27/7090278/>
15. Реформа децентралізації влади: залучення представників громад / Міжнародний фонд "Відродження" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.irf.ua/knowledgebase/news/reforma_detsentralizatsii_vladi_zaluchennya_predstavnikov_gromad/
16. Кулинич П. Право сільської громади на землю в контексті адміністративно-територіальної реформи / П. Кулинич // Віче. — 2015. — 14. — С. 24—28.
17. Дзюпин М. Україні необхідні спеціалісти із розвитку громад / М. Дзюпин // Самоорганізація в громаді. — 2015. — 4 вересня [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://samoorg-old.com.ua/blog/2015/09/04/ukrayini-neobhidni-spetsialisti-iz-rozvitku-gromad-profesor/>

References:

1. Decker, L.E. and Boo, M.R. (1996), Community Schools: Linking Home, School and Community, National Community Education Association, Fairfax, USA.
2. Hromads'ko-aktyvni shkoly v Ukraini: kroky do dij. Posibnyk zi stvorennia ta upravlinnia hromads'ko-aktyvnoiu shkoloiu (2008), [Community schools in Ukraine: actions to be taken. Arrangement and management guide], 2nd ed, "Krok za krokom" Foundation, Kyiv, Ukraine.
3. Online database of community schools in Ukraine (2016), available at: <http://gash.ussf.kiev.ua/ru/ukraine> (Accessed 9 November 2016).
4. Katalog sotsial'nykh pidpriemstv Ukrainy (2013), [The catalogue of social enterprises in Ukraine 2013], Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv, Ukraine.
5. Zahajkalo, O. (2015), "Social entrepreneurship as an unappreciated necessity", Dzerkalo tyzhnia, vol. 9, p. 6.
6. Dzhabrailov, R.A. and Novikova, V.S. (2015), "Perspective directions of decentralization of powers in the field of licensing of economic activities", Samoorhanizatsiia v hromadi, [Online], 16 December Iss., available at: Режим доступу: <http://samoorg-old.com.ua/blog/2015/12/16/perspektivni-napryami-detsentralizatsiyi-povnovazhen-u-sferi-litsenzuvannya-gospodarskoyi-diyalnosti/#more-12335> (Accessed 9 November 2016).
7. Napak, N.M. (2015), "Institutional approach to community economic development", Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky, vol. 8, pp. 738—743.
8. The official site of Podillya Regional Development Agency (2016), available at: <http://pard.org.ua/projects.html> (Accessed 9 November 2016).
9. Samoorhanizatsiia naseleння v hromadakh. Istoriia uspihу (2016), [Self-organization in communities. Successful cases], ed. Krupnik, A.S., Odesa, Ukraine.
10. The model charter for urban and rural communities (2015), available at: <http://samoorg.com.ua/uk/blog/2015/10/19/tipoviy-statut-teritorialnoyi-gromadi-dlya-mista-ta-sela-mozhna-zavantazhiti-tut/> (Accessed 9 November 2016).
11. The online desktop of a civil expert (2016), available at: http://civicexpert.in.ua/korisni_materiali (Accessed 9 November 2016).
12. The pilot project of social network "Catapulta" (2016), available at: <http://kata.ua/> (Accessed 9 November 2016).
13. The open letter to Verhovna Rada of Ukraine (2015). Vote for community self-organization bills, available at: <http://samoorg.com.ua/uk/blog/2015/11/24/vidkritiy-list-verhovniy-radi-ukrayini-pidtrimayte-zakonoproekti-shhodo-samoorganizatsiyi-v-gromadah-2466-2467/> (Accessed 9 November 2016).
14. Krupnik, A. (2015), "Decentralization begins with each of us", Ukrain's'ka pravda, [Online], 27 November Iss., available at: <http://www.pravda.com.ua/columns/2015/11/27/7090278/> (Accessed 9 November 2016).
15. The official site of International Renaissance Foundation (2015), "Decentralization reform: involvement of community", available at: http://www.irf.ua/knowledgebase/news/reforma_detsentralizatsii_vladi_zaluchennya_predstavnikov_gromad/ (Accessed 9 November 2016).
16. Kulynych, P. (2015), "Rural communities' land claims within the context of the administrative and territorial reform", Viche, [Online], vol. 14, pp. 24—28.
17. Dziupyn, M. (2015), "Ukraine needs experts in community development", Samoorhanizatsiia v hromadi, [Online], 4 September Iss., available at: Режим доступу: <http://samoorg-old.com.ua/blog/2015/09/04/ukrayini-neobhidni-spetsialisti-iz-rozvitku-gromad-profesor/> (Accessed 9 November 2016).

Стаття надійшла до редакції 10.11.2016 р.

УДК 631.152.2

М. М. Гусейнов,
д. ф. э. н., доцент, Азербайджанский Университет Кооперации

РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНА В КОНТЕКСТЕ ЕГО ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ

M. Guseynov,
PhD of economics, associated professor, Azerbaijan Cooperation University

THE PROBLEM RESOLUTION OF FOOD SECURITY OF AZERBAIJAN IN THE CONTEXT OF ITS INNOVATIVE DEVELOPMENT

В статье исследуются пути повышения продовольственной безопасности Азербайджана на основе экономической эффективности инновационного развития сельского хозяйства. Даются обоснованные предложения по увеличению экономической эффективности с применением инноваций в сельском хозяйстве. Обосновывается вложение инвестиций в сельское хозяйство как важный фактор инновационного развития и обеспечения продовольственной безопасности страны. Здесь рассматриваются также основные угрозы продовольственной безопасности, которые по мнению автора можно преодолеть за счет ускоренного развития аграрного сектора экономики. Автор подчеркивает необходимость решения таких вопросов, как стимулирование инновационных разработок в сельскохозяйственном производстве, угроза хронического дефицита продовольствия, эффективное финансовое обеспечение фундаментальных исследований в сфере агроинноваций и т.д. В заключении автор приводит собственные обобщенные научные выводы по исследуемой проблеме.

In article it is researched ways of increase in food security of Azerbaijan on the basis of cost efficiency of innovative development of agricultural industry. Reasonable offers on increase in cost efficiency using innovations in agricultural industry are given. The investment of investments into agricultural industry as an important factor of innovative development and ensuring food security of the country is proved. Here also main threats of food security which according to the author can be overcome due to the accelerated development of agrarian sector of economy are considered. The author emphasizes need of the solution of such questions as stimulation of innovative developments in agricultural production, threat of chronic deficit of food, effective financial provision of basic researches in the sphere of agroinnovations, etc. The author provides own generalized scientific conclusions on the researched problem in the conclusion.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, аграрный сектор, сельскохозяйственное производство, инновации, инновационная система.

Key words: food security, agrarian sector, agricultural production, innovations, innovative system.

Как показывает мировой опыт, для обеспечения продовольственной безопасности и успешного интенсивного развития аграрного сектора необходимо применение инноваций. Инновации можно внедрять различными методами. Для применения каждого метода необходимо знать характер технологии, имеющийся потенциал, рынок конечного продукта, экономический климат и самое главное информацию о компетенции руководства. Все это взаимосвязано с устранением препятствий в достижении успеха. Поэтому чтобы достичь успех, нужна инновационная инициатива, в том числе без больших затрат на социальные, организационные, человеческие и производственные факторы. Применение инноваций в сельском хозяйстве очень актуально в данный момент. Здесь необходимо учитывать особенности сельского хозяйства как объекта материального производства. Основная отличительная особенность состоит

в том, что главным средством производства здесь есть земля и биологические факторы — растения и животные. Производственный процесс здесь отличается сезонностью, и это тесно переплетается с биологическими факторами. На результаты сельскохозяйственного производства существенное влияние оказывают природно-климатические условия. Земля главное средство в сельском хозяйстве — это незаменимое средство аграрного производства. Люди используют и в состоянии восстановить только ее плодородие, т.е. способность обеспечивать растения питательными веществами, необходимыми для их роста. Следующая отличительная особенность: производство большого ассортимента продукции растениеводства и животноводства, с использованием технологических процессов, которые различаются продолжительностью по времени, меняются от нескольких недель до нескольких месяцев, и это в

Таблица 1. Инвестиции, вложенные в основной капитал по экономическим отраслям в 2000–2015 г.г.

Годы	Всего	В том числе (млн ман)					
		Промышленность	Сельское хозяйство. Лесное хозяйство и рыболовство	Строительство	Транспортные и складские хозяйства	Информация и связь	Другие отрасли
2000	967,8	670,1	6,5	3,4	44,1	45,3	198,4
2005	5769,9	4176,0	40,7	46,1	517,2	158,0	831,9
2011	9905,7	4276,2	431,0	113,8	2449,1	212,0	2423,6
2012	12799,1	5369,8	437,3	225,9	2515,7	310,8	3939,6
2013	15407,3	6039,9	648,8	499,0	2621,1	329,5	5269,0
2015	17850,8	7499,6	574,3	707,8	3750,0	200,7	5298,4

Источник: Государственный Комитет Статистики Азербайджанской республики [6].

свою очередь негативно отражается на процессе ее воспроизводства из-за того, что затраты на производство осуществляются сейчас, а доход получают через несколько месяцев, а по озимым культурам даже через год. Третья особенность: основные средства рабочий и продуктивный скот и многолетние насаждения воспроизводятся в сельском хозяйстве. А машины и оборудование, здания, сооружения и передаточные устройства производятся только на промышленных предприятиях. К оборотным средствам относятся исходное сырье, материалы, минеральные удобрения, различные ядохимикаты, энергоносители их так же можно приобретать в различных промышленных предприятиях. Их можно расходовать и восполнять за счет выручки в процессе производства. Тем не менее, существенная часть оборотных средств, в том числе семена возделываемых культур, корма, животные, птица воспроизводятся в сельском хозяйстве в тех объемах, которые обеспечивают непрерывное воспроизводство материальных благ (конечного продукта) для населения и сырья для перерабатывающей промышленности.

Из вышеизложенного следует, что в аграрном секторе денежный капитал инвестируется в производственные ресурсы (производительный капитал) и происходит оценка количества произведенной продукции, полученной выручки и отдачи вложенного капитала. Процессы воспроизводства в аграрном секторе различаются с помощью производительного капитала. Оценку использования его эффективности можно определить следующими показателями: производство видов продукции в натуральном выражении и оценка как авансированного, так и использованного капитала через выручку от реализации произведенной продукции, прибыль и рентабельность производства и производительного капитала. Возможно ли с помощью инноваций увеличить экономическую эффективность производства? Каковы основные особенности тенденции их развития в растениеводстве и животноводстве? Самое главное, то что инновационный путь развития — это работа с самой современной техникой и высокопродуктивными сортами: аграрный сектор должен развиваться за счет прибылей, а не государственных дотаций. Поэтому здесь инновации необходимы. Самое главное замена машинно-тракторного парка страны. В этом случае возможно в три-пять раз увеличить производительность отрасли растениеводства. Применяя инновации в сельском хозяйстве отечественные предприниматели, будут в одном ряду с европейскими сельхоз товаропроизводителями; риск разорения их хозяйств будет сведен к минимуму, а рентабельность возрастет к максимуму.

В Азербайджане "Агролизинг" за время своей деятельности с 2005 года ввез и передал в пользование производителям сельхозпродукции 745 зерноуборочных комбайнов, 2250 тракторов, 132 экскаватора, 5690 сельскохозяйственных машин и прицепов различного назначения, 7 молочных заводов, 13 холодильных камер, 7 заводов комбикормов, 294 тонн пестицидов 7 наименований, 237 тыс. тонн минеральных удобрений, 770 голов племенного скота, 7189 тонн репродуктивных семян пшеницы. Распоряжением президента Азербайджанс-

кой республики закуплено 770 голов племенного скота знаменитых пород на 3 млн манатов, которые проданы скотоводам в 31 районе страны по льготным ценам [5]. При проведении селекционных работ мы получаем инновации: это гибриды сельхозкультур, работа с которыми позволяет получать высокие урожаи в любых условиях. Поэтому, чтобы сельское хозяйство страны стало на новые рельсы развития, необходимо решить следующие вопросы: использование только прогрессивных технологий возделывания, мелиорация земель. В условиях меняющегося климата это позволит сельхоз товаропроизводителям уйти от многих природных рисков. Необходимо задуматься об увеличении площади орошаемых земель. И часть ответственности за это должно взять на себя государство, хотя бы в плане финансирования установки водозаборов, магистральных водоканалов. Инновации в сельском хозяйстве необходимы в первую очередь для развития села. Структура его населения такова: 50% — пенсионеры, 10% — работники социальной сферы, 10% — люди без определенных занятий и всего 5–6% — дети (а должно быть 14%). Оставшаяся часть — те, кто может работать на земле.

И последнее, что необходимо для развития инноваций, — это инвестиции в инновации. Их невозможно привлекать, не имея четких земельных отношений. Если аграрий собственник земли, он будет вкладывать в нее средства. В противном случае перспектив развития нет.

Как видно из таблицы в 2015 году по сравнению 2000 годом объем инвестиций в сельское хозяйство увеличился в 88,3 раза. Но по сравнению с другими отраслями уровень инвестиций в сельское хозяйство низкий. Учитывая то что, сельское хозяйство играет важную роль в динамичном развитии социальных отраслей, в экономической безопасности страны, в обеспечении продовольственной безопасности объем вложенных инвестиций в этот сектор не может считаться удовлетворительным. Для привлечения инвестиций в эту отрасль следует увеличить механизм государственной поддержки.

Инновационная деятельность — когда основываясь на научные результаты создается принципиально новый продукт, новая услуга, т.е появляется новое раньше не существовавшее. Основной признак инновационной деятельности в сельском хозяйстве выход конкурентоспособного продукта на рынок. Когда соединяются эти два понятия, это и есть инновационная деятельность. Уязвимым местом при формировании эффективного инновационного развития аграрного сектора является изучение спроса на инновации. Во время стремительного развития рыночных отношений, маркетинг не является неотъемлемым элементом формирования заказов на научные исследования и разработки в сельском хозяйстве. В сельском хозяйстве когда отбираются проекты не проводится их глубокая экономическая экспертиза, не оцениваются показатели эффективности и рисков, не отработываются схемы продвижения полученных результатов в производстве. Все это в конечном итоге приводит к тому что, большая часть инновационных разработок не становится инновационным продуктом [2, с. 19].

На данном этапе инновационного развития аграрного сектора существенно возрастает роль информа-

Таблица 2. Динамика распределения занятого населения в Азербайджане по отраслям экономической активности в 2011–2015 годах (тыс. чел.)

	2011	2012	2013	2014	2015
Всего	4062,3	4215,5	4271,7	4329,1	4375,2
В том числе:					
Сельское хозяйство, лесное хозяйство и рыболовство	1573,6	1611,3	1628,6	1655,0	1657,4
Рудобывающая промышленность	42,3	44,2	42,7	41,5	41,2
Перерабатывающая промышленность	198,4	211,4	214,2	208,9	210,3
Электроэнергия, производство газа и пара, распределение и снабжение	27,9	34,9	30,0	30,6	30,8
Водоснабжение: удаление и обработка отходов	23,9	27,5	25,3	25,2	24,6
Строительство	211,9	226,0	229,0	287,5	308,9
Торговля: ремонт транспортных средств	634,8	670,0	678,9	626,7	635,4
Транспортировка и складские хозяйства	174,6	181,2	183,6	179,1	181,8
Распределение туристов и общественное питание	25,1	26,0	26,3	46,9	48,1
Информация и связь	32,3	33,5	34,0	55,8	58,0
Финансовая и страховая деятельность	18,1	21,5	21,8	24,4	26,3
Операции с недвижимостью	82,1	85,2	86,3	69,6	71,2
Профессиональные, научные и технические услуги	43,4	45,0	45,6	45,6	46,7
Области административного и вспомогательного обслуживания	38,7	33,8	38,7	46,5	47,4
Государственное управление и оборона; социальное обеспечение	256,6	266,3	269,8	279,1	281,0
Образование	345,1	355,2	361,0	349,8	349,9
Предоставление социальных услуг и здравоохранение	188,8	192,4	201,9	170,3	165,2
Искусство развлечения и отдых	52,4	54,3	56,9	59,6	60,3
Предоставление прочих видов услуг	92,3	95,8	97,1	127,0	130,7

Источник: Государственный Комитет Статистики Азербайджанской республики [6].

ционно-консультативной службы, деятельность которой требует совершенствования, нужны кадры. Это необходимо, потому что сейчас очень низкая восприимчивость сельхозпроизводителей к научным достижениям, что связано, прежде всего, с низкими экономическими возможностями предприятий.

Таким образом, во всех отраслях аграрного сектора постоянно необходимо внедрять инновации. Это обуславливается в основном объективными внутренними и внешними проблемами: ростом численности населения и увеличением его потребностей, развитием науки и техники, ростом конкуренции и воспроизводства. В мировом масштабе непрерывный рост производства влияет на рост удельного веса затрат на подготовку и продажу продукции. При росте масштаба производства растет объем рынка, отсюда следует, что растет потребность в продукте (услуге). Масштабное производство приводит к исчерпыванию богатых природных запасов. За счет роста затрат на добычу запасов из трудно добываемых месторождений увеличиваются цены на топливо и энергоносители, увеличиваются затраты на охрану окружающей среды. Вместе с тем растет потребность в качестве произведенного продукта, усиливается конкуренция между производителями продукции.

В настоящее время существенно увеличивается роль инновационной деятельности, в основе которой лежат нововведения и инновации, гарантирующие переход потенциального научно-технического прогресса в реальный, отраженный в новых технологиях, продуктах и усовершенствованиях организационно-производственных систем.

Основной целью научно-технической деятельности в отраслях национальной экономики, в том числе и в аграрном производстве, является постоянное технико-технологическое, социально-экономическое обновление на основе достижений, науки, новой техники и прогрессивных технологий, формирование условий для научно-технического прогресса, с целью повышения эффективности производства.

Относительно разных отраслей национальной экономики суть научно-технического развития на базе инновационного подхода, в том числе к аграрным отраслям не имеет принципиальных различий.

Реформирование хозяйственной системы аграрного сектора Азербайджана и отдельных ее отраслей предъявляет определенные требования к процессу инновационного развития, так как процедуры возникновения новой технологии или продукта в условиях прежней централизованной системы и современной рыночной экономики существенно различаются, и, следовательно, должны быть изменены при переходе от одного образа жизни к другому.

Наблюдается изменение значимости факторов, формирующих в товаре ценность в глазах потребителей, от количественных (цена, технология, объем производства) к качественным (эмоциональная потребность в брэнде, его эмоциональное обоснование, симпатия, общественное признание, принципиальная необходимость).

И если в прошлые десятилетия приоритетными видами инновационной деятельности на предприятии выступали: проведение научно-исследовательских и конструкторских работ по формированию идеи новшества, осуществлению лабораторных исследований, выработке лабораторных образцов новой продукции, образцов новой техники, конструкций и изделий; поставка требуемых видов сырья и материалов для производства новых видов продукции; осуществление технологического процесса производства новой продукции; проектирование, производство, испытание и серийный выпуск образцов новой техники.

Инновационный процесс — это процесс преобразования научного знания в инновацию. Инновационный процесс, на наш взгляд, состоит из следующих стадий: "наука — техника (технология) — производство — потребление". В агропромышленном комплексе (АПК) инновационный процесс представляет собой постоянный процесс научных исследований и разработок, переходящих в новые или улучшенные продукты, новые

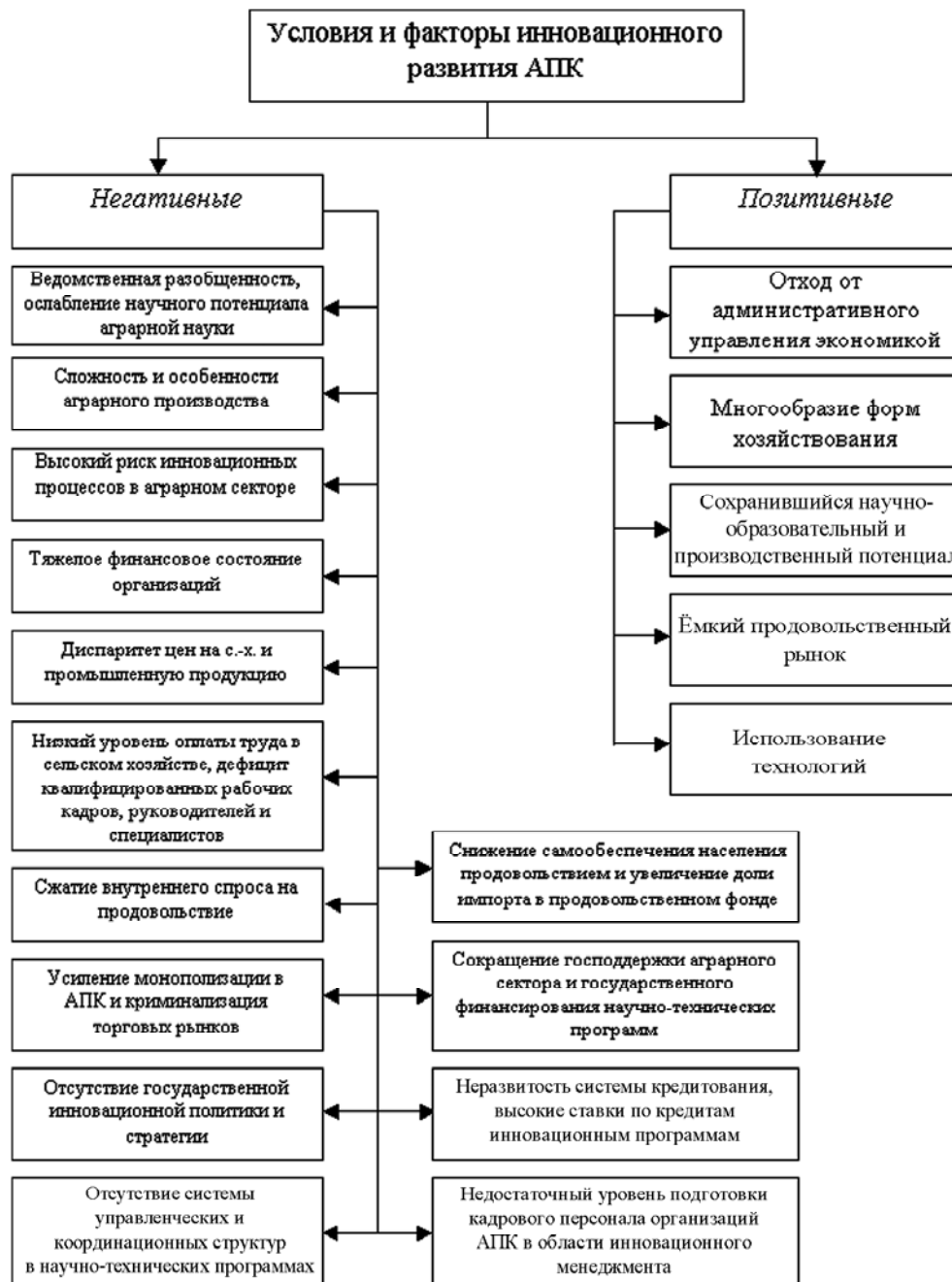

Рис. 1. Условия и факторы, влияющие на инновационное развитие АПК

технологии, материалы, инновационные формы организации и управления и доведение их до потребления в производстве с целью получения эффекта.

Выход аграрной экономики из кризисного состояния, устойчивая деятельность в сельском хозяйстве, а также других сфер АПК, создание условий для конкурентоспособности национального продовольствия напрямую связано с активизацией инновационных процессов.

Анализ социально-экономической ситуации в сельском хозяйстве последних лет, в течение которых проводилась аграрная реформа в нашей стране, свидетельствует, что здесь применяются устаревшие технологии, породы скота и сорта растений, старые, неэффективные методы и формы организации производства и управления. Не применяются отработанные механизмы деятельности по внедрению научных разработок, система научно-технической информации, соответствующая развивающимся рыночным отношениям, нет апробированной эффективной схемы взаимодействия научных учреждений со структурами по внедрению. Очень

низкая активность инновационной деятельности в аграрном секторе Азербайджана также связана с несовершенством управленческого и экономического механизма освоения инноваций. Это ускоряет деградацию АПК, ведет к росту себестоимости и низкой конкурентоспособности продукции, сдерживает социально-экономическое развитие аграрных территорий, резко сокращает качество жизни на селе.

Следует отметить, что инновационные процессы в АПК имеют свою специфику. Они имеют множество отраслевых, региональных, функциональных, организационных и технологических особенностей. Оценка факторов и условий, влияющих на инновационное развитие АПК, позволяет подразделить их на отрицательные (тормозящие инновационное развитие) и положительные (ускоряющие инновационные процессы). Факторами и условиями, обеспечивающими инновационное развитие АПК, выступают переход к рыночной деятельности, наличие природных ресурсов, научно-образовательный потенциал, широкий национальный продовольственный рынок, возможность производить

экологічно безпечні, натуральні продукти харчування.

В формі негативних умов факторів, необхідно відзначити внутрішню розбіжність і зниження наукового потенціалу аграрної науки. Для національної аграрної науки нашої країни характерні наступні аспекти: надмірна складність управлінсько-організаційної структури; низький рівень розвитку різних форм науково-технічної та інноваційної діяльності; тривала, продовжувальність дослідження деяких проблем, пов'язаних з виробничим циклом в аграрному секторі. Дані спеціфіка формує певні труднощі в управлінні аграрними науково-дослідницькими організаціями та аграрною наукою в цілому [4, с. 3].

Одні з особливостей аграрного сектору складає в тому, що поруч з промисловими засобами виробництва активну участь в виробничому циклі приймають живі організми — тварини та рослини. Їх ріст і розвиток підпорядкований дією природних факторів, як клімат, погода, тепло, волога, світло та їжа. В.Р. Вільямс писав: "Рослини вимагають для свого цвітіння неперервної присутності або безперервного притоку чотирьох груп факторів — світла, тепла, води та поживних речовин при неперервних умовах одночасної та спільної присутності всіх чотирьох факторів в оптимальних кількостях при безумовній рівності та незалежності їх" [1, с. 9].

Розширене виробництво в аграрному секторі здійснюється за взаємодії з економічними та природними біологічними процесами. По тому при організації інноваційного процесу вимагається звертати увагу на вимоги не тільки економічних законів, але і законів самої природи: законів мінімуму, максимуму та рівності незалежності, та сукупності життєвих факторів. Діяння закону незалежності факторів виробництва проявляється в тому, що, наприклад, селекцією не можна замінити добрива, сортом неможливо замінити проміжки агротехніки, племінним делом не можна замінити корма. В відповідності з законом про мінімум, виробничий ріст підтримується фактором, що знаходиться в мінімумі. Наприклад, рівень продуктивності сільськогосподарських тварин визначається тим речовиною, якої більше всього міститься в кормовій раціоні; на основі закону максимуму перевищення якого-будь одного поживного речовини понад потреби тварини не сприяє зростанню її продуктивності. Комплексний характер інноваційного процесу в АПК вимагає специфічних вимог до механізму інноваційного розвитку (організації та управління, інноваційного маркетингу, нормативно-правової бази інноваційного розвитку, розвитку інноваційної структури).

В сільському господарстві навіть найменше упущення чревато небажаними наслідками. В своє час класик аграрної науки К.А. Тимирязев вказував: "Нигде, бути може, ні в якій іншій діяльності не вимагається зважувати стільки різних умов успіху, нигде не вимагається таких багатобічних свідчень, нигде увлечення односторонньою точкою зору не може привести до такої невдачі, як в земледеллі" [3].

Складний характер виробництва та особливості його функціонування передбачають своєрідність підходів та методів управління інноваційним процесом, поєднання різних типів інновацій, посилення ролі державства в стимулюванні інновацій.

Слід відзначити, що особливості та складність аграрного виробництва характеризуються високим рівнем ризиків інноваційних процесів в сільському господарстві. Ризик тимчасового розриву між витратами та результатами, ризик інвестування в науково-виробничі результати, нестабільність попиту на інноваційну продукцію не привабливають приватних інвесторів для вкладування капіталу в розвиток сільського господарства.

Важливо забезпечити умови для розширеного виробництва в аграрній сфері, перш за все покращити фінансовий стан організацій. Більшість сільськогосподарських підприємств Азербайджанської Республіки за останні роки реформ вийшли з стабільного фінансового стану, однак їм не вистачає для стабільного інноваційного розвитку, крім того, для нових технологій вони не можуть брати нові кредити, що паралелізує нормальний процес виробництва. Так, за період з 2008 по 2012 рр. сільське господарство Азербайджану мав середньорічний рівень рентабельності випущеної продукції рівний 16,78% [7].

В умовах та факторах, що гальмують освоєння інновацій в АПК, відносяться також зменшення внутрішнього попиту на продовольство, скорочення державної підтримки аграрного сектору та державного фінансування науково-технічних програм, незрілість системи кредитування, високі ставки по кредитах, відсутність інноваційної та відповідної правової інфраструктури, недостатній рівень підготовки кадрового персоналу організацій АПК в області інноваційного менеджменту.

Література:

1. Волюнкін М.В. Правова сутність терміна "інновація" // Інновації. — 2006. — № 1. — С. 5—18.
2. Гулгусейн Ахмедов Направлення застосування інновацій в сільському господарстві. — 2001.
3. Тимирязев К.А. Земледілля та фізіологія рослин // Збір. лекції та виступи. — М.: Сельхозгиз, 1957. — С. 40.
4. Ушачев І.Г. Проблеми формування систем управління інноваційною діяльністю в АПК // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Інноваційна діяльність в АПК: досвід та проблеми". — М., 2005. — С. 3—8.
5. <http://agrolizing.gov.az>
6. http://www.stat.gov.az/source/food_balances
7. <http://www.stat.gov.az/source/agriculture/az/1.39.xls>

References:

1. Volynkina, M.V. (2006), "Legal nature of the term "innovation", Innovacii, vol.1, pp. 5—18.
2. Gulgusejn Axmedov (2001), Napravleniya primeneniya innovacij v selskom xozyajstve [Areas of application of innovations in agriculture], Jel'm, Baku, Azerbaijan.
3. Timiryazev, K.A. (1957), Zemledelie i fiziologiya rastenij [Agriculture and Plant Physiology], Selxozgiz, Moscow, Russia.
4. Ushachev, I.G. (2005), "Problems of formation of innovative activity in agribusiness management systems", materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii "innovacionnaya deyatel'nost' v apk: opyt i problemy" [Proceedings of the international scientific-practical conference "Innovative activity in the AIC: experience and problems"], Moscow, Russia, pp. 3—8.
5. Agrolizing (2016), available at: <http://agrolizing.gov.az> (Accessed 20 Oct 2016).
6. The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan (2016), "Food balances", available at: http://www.stat.gov.az/source/food_balances (Accessed 20 Oct 2016).
7. The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan (2016), "The structure of categories of livestock", available at: <http://www.stat.gov.az/source/agriculture/az/1.39.xls> (Accessed 20 Oct 2016).

Стаття надійшла до редакції 14.11.2016 р.

Ю. А. Никитюк,

к. с.-г. н., с. н. с., Інститут агроекології і природокористування НААН, м. Київ

Ю. О. Солозуб,

аспірант, Інститут агроекології і природокористування НААН, м. Київ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО РИНКУ ЛІКАРСЬКОЇ РОСЛИННОЇ СИРОВИНИ В УКРАЇНІ

Y. Nykytyuk,

PhD Candidate of Agricultural Sciences, Senior Researcher,

Institute of Agroecology and Environmental Management of NAAS, Kyiv

Yu. Solohub,

postgraduate, Institute of Agroecology and Environmental Management of NAAS, Kyiv

CONCEPTUAL DEVELOPMENT BASES OF THE MODERN MARKET OF MEDICINAL PLANT MATERIAL IN UKRAINE

Проведено економічний аналіз розвитку ринку лікарської рослинної сировини в Україні, відмічені його основні тенденції, засади та передумови, виявлено ряд стримуючих факторів розвитку. Досліджено еколого-економічні, нормативно-правові особливості функціонування цієї галузі. Визначено шляхи розвитку сучасного ринку лікарської рослинної сировини, серед яких — удосконалення процесів розробки та впровадження заходів зі забезпечення національного виробництва медичних препаратів з якісної рослинної сировини, збалансоване використання природних фіторесурсів та їх відтворення; а також запропоновано заходи щодо покращення розвитку вітчизняного лікарського рослинництва на основі врахування сучасних вимог господарювання та різноманітних технологій, зокрема: узгодження та імплементація вітчизняного і зарубіжного нормативно-правового забезпечення, запровадження гармонізованих із міжнародними стандартами національних правил належного культивування і збору лікарських рослин, розширення їх асортименту та виробничих і насінницьких площ лікарських рослин у всіх ґрунтово-кліматичних умовах країни.

This paper deals with economic analysis of the medicinal plant material market in Ukraine. The author highlights its main trends, principles and background as well as reveals a number of development restraining factors. The author investigates ecological economic, regulatory and legal functioning features of this industry. This paper gives a definition for ways of development of the modern market of medicinal plant material, among them — improving the development and implementation of measures for domestic production of medicines of quality plant raw material, sustainable use of natural phytoresources and its reproduction. Also the author suggests measures to improve the development of domestic medicinal plant cultivation based on consideration of modern requirements of management and diversified technologies, including: concordance and implementation of domestic and foreign regulatory support, introduction of harmonized with international standards national rules of proper cultivation and collection of medicinal plants, expanding their range and production and seed areas of medicinal plants in all soil and climatic conditions throughout the country.

Ключові слова: лікарське рослинництво, державна підтримка, інвестування, сертифікація, ринкова інфраструктура, ринок лікарської рослинної сировини, сучасні технології.

Key words: medicinal plant cultivation, state support, investment, certification, market infrastructure, medicinal plant material market, modern technology.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Культивування лікарського рослинництва та використання власної сировини з метою виробництва на їх основі лікувально-профілактичних, косметологічних засобів, БАДів та ін. є одним із основних передумов здорового функціонування людини. Так, понад 45% лікарських препаратів в Україні виготовляють з рослинної сировини [1]. Тому важливу роль відіграє розвиток ринку лікарської рослинної сировини (ЛРС), який великою мірою залежить від наявності чіткої злагодженої системи взаємодії, функціонування та координування підприємств з культивування, переробки та реалізації виробленої якісної продукції. Наявний постійно зростаючий попит, сприятливі еколого-економічні умови вирощування лікарських рослин позитивно впливають на формування та розвиток ринку ЛРС в Україні.

В умовах сьогодення важливо визначити місце лікарського рослинництва в економічному розвитку країни та організувати новітнє вискоєфективне виробництво цієї продукції. При цьому варто відзначити, що

така сировина повинна формуватись на екологічно-безпечних передумовах з урахуванням радіаційного навантаження, ураження рослин патогенами різних таксономічних груп, хімічного забруднення та ін.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню стану, проблем та перспектив розвитку лікарського рослинництва, присвячені наукові праці таких вчених, як В. Биков, Л. Балабанова, О. Азарян, О. Березін, Н. Карпенко та ін. Організаційні та соціально-економічні аспекти лікарського рослинництва вивчали В. Рак, Т. Мірзоева, Б. Семак, А. Швець та інші науковці. Проте питання щодо регулювання цієї галузі та розвитку ринку лікарської рослинної сировини в Україні потребує більш детального вивчення, що є, на нашу думку, важливою складовою державної економічної політики.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою нашого дослідження є аналіз сучасного стану та проблем ринку ЛРС, а також пошук шляхів їх ви-

Таблиця 1. Ціни на продукцію з ЛРС на українському та закордонному ринках

Українська продукція з лікарської рослинної сировини	Ціна на продукцію, грн		Перевищення, раз
	Українська	Закордонна	
Насіння розторопші, 100 г	11–14	60–78	5,5
Олія розторопші, 100 мл	20–23	255–265	11,8
Екстракт шавлії у капсулах, 30 мл	42–53	310–325	6,7
Валеріани настій, 30 мл	40–55	75–80	1,6
Квітки нагідок, 50 г	15–19	130	7,6
Квітки нагідок (органічні), 50 г	25	180–190	7,4
М'ята перцева, листя, 50 г	11–15	104	8
Ефірна олія м'яти перцевої, 10 мл	30–40	75–88	2,3
Масло шишок хмелю, 30 мл	40–57	180	3,5

рішення з метою поліпшення та розвитку даного сектору, враховуючи взаємозв'язок нормативно-правових, організаційно-економічних, соціальних та екологічних його особливостей.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вітчизняний фармацевтичний ринок характеризується значним різноманіттям терапевтичних, лікувально-профілактичних, косметологічних засобів. Завдяки широкому спектру дії, екологічній ніші, великою мірою він заповнений препаратами рослинного походження. Так, для лікування серцево-судинних захворювань, вони складають дві третіх лікарських засобів (ЛЗ) [2]. Проте ринок лікарської рослинної сировини в Україні заповнений низьковартісною продукцією із малим вмістом біологічно-активних речовин з Китаю, Азії, Польщі та інших країн. Часто така сировина не має відповідної документації про її якість за технологічними та епідеміологічними критеріями [3].

Варто зазначити, що природно-кліматичні умови України є сприятливими для вирощування більшості лікарських рослин, сировина з яких імпортується. Завдяки дотриманню певних вимог культивування, збору та переробки ЛРС, можна забезпечити вітчизняні підприємства харчової, фармакологічної, парфумерно-косметологічної промисловості якісною сировиною. За нашими розрахунками, культивування лікарських рослин дозволяє отримати з одного гектара від 30 до 65 тис. грн., чистого прибутку, що є хорошим стимулюючим фактором розвитку ринку лікарської сировини та продукції з неї.

Проведені дослідження свідчать про те, що останні роки характеризуються зниженням економічних показників багатьох галузей господарювання. Так, за даними Державної Служби Статистики за 2014–2015 рр. ВВП знизився на 6,6 і 9,9% порівняно з попередніми роками, що відображається на доходах населення. Рівень інфляції у 2014 році становив 24,9%, а в 2015 р — 43,3%. Також збільшилась і державна заборгованість, яка станом на 01.01.2016 р склала 1571,8 млрд грн, що відповідає 80% ВВП. Погіршення економічної ситуації і доходів населення відображається і на фармацевтичному ринку, оскільки він на 85% фінансується населенням. Разом з тим, у 2014–2015 рр. ринок лікарських засобів продемонстрував приріст у грошовому вираженні на 11 та 40% відповідно, в порівнянні з попередніми роками. Ринок лікарських засобів за 1 півріччя 2016 року характеризується збільшенням обсягів продажів на 17,2% в грошовому та на 2,5% у натуральному вираженні, і склав 23,4 млрд грн. за 495,9 млн упаковок [4]. Отже, навіть в умовах нестабільної економічної ситуації в Україні, фармацевтичні компанії продовжують виводити на ринок нові препарати рослинного походження із вітчизняної якісної сировини [5].

Оскільки девальвація гривні призвела до значного здорожчання закордонних препаратів, це разом зі зни-

женням доходів населення примушує споживача купувати аналоги українського виробництва. Так, за даними аналітичної системи досліджень "PharmXplorer", за підсумками 2015 року, середньозважена вартість 1 упаковки лікарських засобів іноземного виробництва підвищилася і становила 107,8 грн., для українських препаратів аналогічний показник складає 22,7 грн. [6]. Завдяки цьому вітчизняні компанії отримали додатковий ресурс і стали вести більш агресивну маркетингову політику, з метою витіснення закордонних конкурентів. Для порівняння, проаналізуємо вартість продукції з ЛРС в Україні та за кордоном (табл. 1). Наприклад, якщо в середньому ціна олії розторопші (100 мл) вітчизняного виробництва 22 грн., то німецького або англійського — 260 грн., екстракт шавлії у капсулах — 46 грн. та 320 грн. відповідно.

Така диференціація цін (табл. 1) підтверджує доцільність розвитку лікарського рослинництва з орієнтацією його не лише на внутрішній ринок, а й в перспективі на експорт [7]. Нашими дослідженнями встановлено, що суттєву частку світового фармацевтичного ринку сьогодні займають препарати рослинного походження, їх частка становить 30–50%. За оцінками міжнародних експертів БІКІ (Бюлетень іноземної комерційної інформації) потенціал фармацевтичного ринку України на сьогодні оцінюється в 1–2 млрд дол. США на рік, а частка вітчизняних фітопрепаратів оцінюється в 225 млн дол. США [8].

На українському ринку фітопрепаратів сьогодні працює більше 40 вітчизняних компаній та підприємств, які нарощують обсяги виробництва і розширюють асортимент продукції. Вони конкурують із зарубіжними фірмами і компаніями, які представлені на українському ринку та спеціалізуються на виготовленні препаратів на основі лікарської рослинної сировини. Так, на сьогодні, окрім сільськогосподарських підприємств та науково-дослідних установ, вирощування лікарських рослин займаються наступні основні товаровиробники: ТОВ "Ліктрави", ТЗОВ "Лікарські трави Херсонщини", ПП "Жовківський трави" та ін. Окрім вирощування лікарських рослин, а і їх подальшою переробкою в лікарські препарати займаються окремі фармацевтичні компанії: ПАТ "Галичфарм", АТ "Віола", ТОВ "Фармацевтична компанія "Здоров'я", ТОВ "Житомирська фармацевтична фабрика", ТОВ "Тернофарм", ПАТ "Фітофарм", ВАТ "Лубнифарм" [9].

За даними ДУ "Державний експертний центр" МОЗ України [10], станом на 10.10.2016 р., зареєстровано 12858 ЛЗ. Значну частку з них складають фітопрепарати, які виготовляють із сировини 124 видів лікарських рослин, що занесені до Державної фармакопеї України, з них 45% є дикорослими, 30% культивуються, з яких 5% видів вводяться в культуру, 10% — відносяться до культурних (овочевих, зернових, технічних та кормових рослин), 15% — до експортних тропічних і субтропічних видів і ввозяться в Україну або вирощуються в закритому ґрунті (рис. 1).

Серед лікарських рослин для виробництва фітопрепаратів найбільшим попитом користується сировина

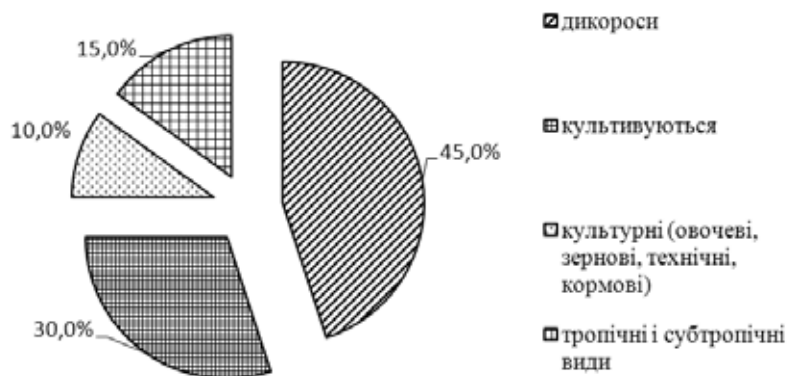

Рис. 1. Структура асортименту лікарської рослинної сировини, що реалізується на ринку України

таких культивованих видів, як валеріани лікарської, яка входить до складу 35 вітчизняних препаратів, собачої кропиви п'ятилопатевої — 22 препарати, понад 20 препаратів вміщують субстанції ромашки лікарської, м'яти перцевої, шавлії лікарської, нагідок лікарських, розторопші плямистої, ехінацеї пурпурової, алтеї лікарської, хмелю та інші.

Таким чином, ринок лікарської рослинної сировини в Україні розвивається нестабільними темпами, та значною мірою залежить від попиту на продукцію внутрішнього споживача, а отже, і від доходів населення. Тому врегулювання стійкого розвитку даної сфери значною мірою залежить від державної підтримки, а також взаємодії приватних та державних структур з культивування лікарських рослин та виготовлення лікарської сировини та продукції з неї.

На основі проведеного нами аналізу сучасного стану ринку ЛРС в Україні, слід виділити ряд стримуючих факторів його розвитку:

- дефіцит лікарської рослинної сировини з відповідними сертифікатами якості і відповідності її для використання у фармацевтичній промисловості;
- низький рівень конкурентоспроможності вітчизняних виробників різних видів продукції з лікарської рослинної сировини на внутрішньому і зовнішньому ринках;
- зношеність технологічного обладнання, дефіцит виробничих потужностей для деяких видів переробки лікарської рослинної сировини;
- нерозвинена інфраструктура зберігання, транспортування та логістики товароруку продукції, виробленої з лікарської сировини;
- недостатнє дотримання екологічних та санітарних вимог у промислових зонах організацій, що переробляють лікарську сировину;
- відсутність у виробництві технологій отримання якісної сировини на основі сучасних біотехнологій (трансформованому середовищі фітотропів, кліно-статів, умовах *in vitro* та інші).

Однією з основних умов успішної реалізації продукції лікарського рослинництва на міжнародному ринку є відповідність міжнародним стандартам якості. Слід відмітити, що з 2013 року, Україна стала членом Європейської фармакопеї, чим підтвердила прагнення брати участь у розвитку європейських стандартів якості медикаментів зміцнюючи співпрацю з європейськими країнами у галузі фармацевтики, в тому числі і стандартів на сировину лікарських рослин. Адаже будь-які лікарські засоби, що виробляються і продаються в Україні та більшості країн світу підлягають суворому контролю на предмет їх відповідності національним та міжнародним стандартам якості, ефективності і безпеки.

Також розроблені та прийняті Всесвітньою організацією здоров'я керівні принципи з належної практики культивування і збору лікарських рослин (GACP) у вигляді настанов та посібників. Аналогічні посібники розроблені для фармацевтичного виробництва (GMP), лабораторної практики, клінічних досліджень тощо.

Слід зазначити, що в Україні також діють нормативні документи, що сприяють розвитку ринку продукції з ЛРС, а також спрощують умови її експорту (табл. 2).

Проте, окрім нормативно-організаційних, існує ряд технічних проблем, що гальмують розвиток галузі, а саме: відсутність безпечних добрив, біопрепаратів, дозволених до використання засобів захисту лікарських рослин, застаріла техніка та ін. Тому існує не-

обхідність пошуку альтернативних підходів, зокрема застосування сидеральних добрив, поживних решток, сприятливих попередників тощо, що забезпечить відповідний фітосанітарний стан посівів та рівень надходження елементів живлення та накопичення біологічно-активних речовин у рослині. Виникає альтернативний, високорівневий проте затратний вихід — органічне лікарське рослинництво, що передбачає застосування нових технологій, безпечних та дозволених добрив та інших допоміжних речовин, що можуть використовуватися з метою захисту рослин, їх живлення тощо. Кінцева мета такого виробництва — отримання більш якісної, вартісної сертифікованої продукції. Так, серед потенційних експортно орієнтованих лікарських рослин, станом на 2015 р., в Україні на ринку сертифікованої лікарської органічної продукції зареєстровано такі культури: валеріана лікарська, розторопша плямиста, собача кропива, бузина, горобина, чорниця, глід, подорожник, плоди терену, череда, плоди шипшини, ехінацея пурпурова, меліса лікарська, нагідки лікарські, ромашка лікарська, шавлія лікарська, м'ята перцева, шавлія мускатна [11].

Варто зазначити, що нарощення нових технологічних розробок для малодосліджених лікарських культур та їх реалізація призвели б до виробництва і просування нових високоефективних препаратів на ринку України.

Тому, якщо розглядати ці питання у комплексі, а саме: вирощування, переробка ЛРС та виготовлення з неї препаратів, засоби реклами і реалізації, можна створити гідну конкуренцію іноземним фармацевтичним виробникам. У випадку ігнорування елементів цього ланцюга, виникає розбалансування системи і, як наслідок, нестабільність ринку.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Внаслідок нестійкої економічної політики, впливу екологічних чинників на умови виробництва, відсутності скоординованих дій між виробниками та підприємствами-переробниками лікарської рослинної сировини призводить до ускладнень функціонування даної галузі. Основними факторами її розвитку є удосконалення процесів розробки та впровадження заходів по забезпеченню національного виробництва медичних препаратів з якісної рослинної сировини, збалансованого використання природних фіторесурсів, а також їх відтворення. Спостерігається чітка залежність розвитку ринку від економічних передумов, стимулів, інвестицій, ризиків, що взаємопов'язані з екологічними аспектами виробництва.

Насамперед слід відновити функціонування реального сектору національної економіки, вжити необхід-

Таблиця 2. Нормативно-правові документи, що регламентують експортно-імпорتنі операції продукції з ЛРС

Нормативно-правовий документ	Основні положення
Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України №1493 «Про прийняття європейських і міжнародних нормативних документів як національних стандартів України, змін до національних стандартів України та скасування національних стандартів України» від 30.12.2014 року	З 1 січня 2016 року європейські та міжнародні стандарти діятимуть на території України замість національних стандартів
Закон України «Про податок на додану вартість» № 168/97-ВР	ПДВ на ввіз фармацевтичної продукції становить 20 %
Закон України «Про митний тариф» № 2371	Товар що експортується, відноситься до групи № 30 (фармацевтичні товари) код 3004 (лікарські засоби, що складаються із змішаних або не змішаних продуктів для терапевтичного та терапевтичного застосування) і класифікуватися за повним кодом 3004 40 10 00. До таких товарів застосовується ставка мита 0%.
Постанова Кабінету Міністрів України про «Питання здійснення державного контролю якості лікарських засобів»	Суб'єкт господарювання при здійсненні діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами повинен дотримуватись вимог Законів України, постанов Кабінету Міністрів України, наказів Міністерства охорони здоров'я України, Держкінінспекції інших нормативно-правових актів, що регулюють діяльність, пов'язану з обігом лікарських засобів

них заходів для підвищення його фінансової стійкості та забезпечення збалансованого розвитку внутрішнього ринку лікарської рослинної сировини. Для цього необхідно вирішити ряд основних завдань:

— привести у відповідність нормативну базу до правової на всі види продукції лікарського рослинництва та гармонізувати вітчизняну нормативну базу до відповідних нормативних актів та регуляторних стандартів Європейського Союзу;

— запровадити на практиці розроблені національні правила належного культивування і збору лікарських рослин гармонізовані з міжнародними стандартами;

— розширити асортимент культивованих лікарських рослин шляхом виведення власних і районування кращих вітчизняних сортів;

— розширити виробничі та насінницькі площі лікарських рослин у всіх ґрунтово-кліматичних умовах держави.

Отже, попри складну економічну ситуацію в країні, виробництво лікувально-профілактичних препаратів, БАДів, фіточаїв, косметологічних засобів продовжує нарощувати свої обсяги. Окрім того, українські виробники інтенсивно розробляють нові препарати та впевнено виводять їх на ринок. Це свідчить про постійний попит українського споживача у такій продукції, про освоєння виробником належних практик з отримання якісної продукції, та нових технологій виробництва, розвитку наукової бази, маркетингової та логістичної діяльності підприємств, а отже, і про необхідність збільшення обсягів виробництва і асортименту культивованих лікарських видів.

Література:

- Обзор рынка лекарственных растительного сырья Украины 2014: аналитический сборник / Маркетинговая компания Синергия, 2015. — 37 с.
- Семак Б.Б. Вітчизняний ринок лікарської рослинної сировини: проблеми і рішення / Б.Б. Семак, М.Ю. Барна, А.І. Демкевич // Науковий вісник НАТУ України. — 2011. — Вип. 21.1. — С. 264—268.
- Хмель звичайний (*Humulus lupulus L.*) від клітини до рослини *Hop (Humulus lupulus L.): from cell to plant.* ATLAS / М.Д. Мельничук, А.А. Бойко, І.П. Григорюк [та ін.]. — Київ: НУБіП України, 2014. — 172 с.
- Офіційний інтернет-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Бойко А.А. Экология вирусом растений. — К.: Вища школа, 1990. — С. 167.
- Analytical dashboard applications for pharmaceutical market players "Pharm Explorer" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pharmstandart.com.ua>
- Никитюк Ю.А. Фінансово-економічні аспекти розвитку органічного лікарського рослинництва в Ук-

раїні / Ю.А. Никитюк, Ю.О. Сологуб // Збалансоване природокористування. — 2016. — № 2. — С. 23—28.

8. Бюлетень іноземної комерційної інформації (БИКИ). — 2013. — № 29. — С. 12—14.

9. Іващенко О.О. Зелені сусіди / О.О. Іващенко. — К.: Фенікс, 2013. — 479 с.

10. Офіційний інтернет-сайт Державної служби України з лікарських засобів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.diklz.gov.ua/>

11. FIBL and IFOAM. The World of Organic Agriculture Statistics and Emerging Trends 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: orgprints.org/22349/7/fibl-ifoam-2013-regions-2011.pdf

References.

- Marketing company Synergy (2015), "Obzor rynku lekarstvennogo rastitel'nogo syr'ja Ukrainy 2014. Analiticheskij sbornik" [Market Overview medicinal plants in Ukraine 2014. Analytical collection], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.
- Semak, B.B. Barna, M.Yu. and Demkevych, L.I. (2011), "The domestic market of medicinal plants: Problems and solutions", *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 21.1, pp. 264—268.
- Mel'nychuk, M.D. Bojko, A.L. and Hryhoriuk, I.P. (2014), *Khmil' zvyčajnyj (Humulus lupulus L.) vid klityny do roslyny Hop (Humulus lupulus L.): from cell to plant.* ATLAS [Hops ordinary (*Humulus lupulus L.*) plants from cell to Hop (*Humulus lupulus L.*): from cell to plant. ATLAS], NUBiP Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
- The official website of the State Statistics Service of Ukraine (2015), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>, (Accessed 4 August 2016).
- Bojko, A.L. (1990), *Jekologija virusov rastenij [Ecology of plant viruses]*, Vishha shkola, Kyiv, Ukraine.
- Analytical dashboard applications for pharmaceutical market players "Pharm Explorer" (2016), available at: <http://www.pharmstandart.com.ua> (Accessed 27 January 2016).
- Nykytiuk, Yu.A. and Solohub, Yu.O. (2016), "Financial and economic aspects of organic medicinal plant growing in Ukraine", *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, vol. 2, pp. 23—28.
- Bulletin of Foreign Commercial Information (Bulls) (2013), *Biuletyn' inozemnoi komertsijnoi informatsii (BYKY)*, vol. 29, pp. 12—14.
- Ivaschenko, O.O. (2013), *Zeleni susydy [Green neighbors]*, Feniks, Kyiv, Ukraine.
- The official website of the State Service of Ukraine on drugs (2015), available at: <http://www.diklz.gov.ua/>, (Accessed 11 May 2016).
- FIBL and IFOAM. The World of Organic Agriculture Statistics and Emerging Trends 2013 (2014), available at: orgprints.org/22349/7/fibl-ifoam-2013-regions-2011.pdf (Accessed 7 July 2016).

Стаття надійшла до редакції 08.11.2016 р.

А. Ю. Панкова,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту,
Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя
Т. В. Лагутін,
магістрант, Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВПРОВАДЖЕННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ У ВІДПОВІДНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

A. Pankova,
Professor Assistant in Economic Sciences, Associate Professor the Department of Management,
Zaporizhzhya national technical university
T. Lagutin,
Master student, Department of Management, Zaporizhzhya national technical university

"THE EFFECTIVENESS OF IMPLEMENTING REGIONAL DEVELOPMENT STRATEGY UNDER THE STATE DEVELOPMENT STRATEGY AND THE EUROPEAN INTEGRATION PROCESS"

У статті розглядається ефективність впровадження стратегії розвитку регіону у відповідності державної стратегії розвитку та Євроінтеграційних процесів шляхом зіставлення відносин у стратегічній політиці між державою та регіонами, які повинні складатися із взаємоналагоджених механізмів співпраці на договірній основі щодо регіонального розвитку та програм подолання депресивного стану територій відповідно до чинного законодавства України. Також, з огляду на євроінтеграційні прагнення нашої держави, на цьому етапі основоположним документом повинна стати Стратегія сталого розвитку ЄС. Стратегія має на меті визначити та запровадити заходи, за допомогою яких країни Євросоюзу будуть здатні досягти постійного довгострокового поліпшення якості життя шляхом утворення сталих спільнот, здатних управляти і ефективно використовувати природні ресурси, підвищувати екологічний та соціальний, інноваційний потенціал економіки, охорону довкілля та єдність суспільства.

In the article the efficiency of the regional development strategy in accordance with the state development strategy and the European integration process by comparing the relationship in the strategic policy of the State-Regions, which should consist of mutually established cooperation mechanisms on contractual basis for regional development and programs to overcome the doldrums territories under applicable legislation of Ukraine. Also, given the European aspirations of our country at this stage should be the basic document Strategy for sustainable development. The strategy aims to identify and implement measures in which EU countries will be able to achieve constant long-term quality of life through the creation of sustainable communities able to manage and efficiently use natural resources, improve the ecological and social, innovative potential of the economy and prosperity, environmental protection and unity of society.

*Ключові слова: стратегія, розвиток, регіон, Євроінтеграційні процеси.
Key words: strategy development, region, European integration process.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Активізація розвитку економіки регіонів, посилення процесів міжрегіональної конкуренції та інтеграції

на основі використання внутрішніх ресурсів зростання, зумовили формування нових поглядів на особливості використання просторового стратегічного ресурсу. Від просторового виміру та регулювання особливостей територіально-структурних процесів залежить потенціал

регіону, який в сою чергу залежить від потужності, напрямів, інтенсивності територіально-структурних процесів. Тому вивчення територіально-структурних процесів актуалізується й у зв'язку з необхідністю удосконалення державної регіональної політики у контексті стратегії розвитку територій, підвищенні якості життя населення, забезпечення процесів євроінтеграції та переходу до інноваційного етапу розвитку економіки держави.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню методологічних підходів до визначення сутності економічного простору та його властивостей, інтеграційних засад серед вітчизняних вчених слід зазначити праці Ю. Білоконя, І. Бистряков, В. Геєць, Б. Данилишин, М. Долішній, В. Захарченко, С. Іщук, В. Кравців, Н. Павліха, М. Паламарчук, М. Пістун, С. Рудницького, С. Сосько, О. Топчієв, Д. Стеченко, М. Чумаченко, О. Хомра, А. Чухно, О. Шаблій, Г. Швєбс, Л. Шевчук, С. Шульц та інші.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою дослідження є встановлення факторів, які впливають на ефективність впровадження стратегії розвитку регіону у відповідності державної стратегії розвитку та Євроінтеграційних процесів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНІХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Стратегічний розвиток будь-якого регіону вимагає враховувати специфіку структури природно-антропогенних систем, рівень розвитку продуктивних сил і характер виробничо-екологічної взаємодії в межах конкретної території. Регіонально система показників регіонального розвитку має ґрунтуватись на специфіці соціально-економічного розвитку конкретної території, враховувати концепції пріоритетного розвитку галузей національної економічної системи. В умовах сучасних глобальних та локальних соціально-економічних трансформацій, нерівномірності економічного розвитку територій і соціальної диференціації, розробникам та провідникам регіональної політики необхідно визначити новий зміст методології управління стратегічним розвитком регіонального економічного простору.

Традиційно індустріальні регіони України стикаються з проблемою моноспеціалізації, індустріально-аграрні втрачають промисловий потенціал, а аграрні, з огляду на значний перелік проблем, перетворюються на депресивні території. Ускладнює ситуацію використання в сфері регулювання регіонального розвитку практики перерозподілу ресурсів і капіталу на користь одних і тих самих регіонів, що не дозволяє забезпечити прозорість та правомірність управлінських рішень [1, с. 156].

Сукупність існуючих проблем поряд із новими викликами, що диктуються сучасними реформами в країні, доводять необхідність кардинальних змін у практиці управління ресурсами як на рівні держави, так і регіонів, територіальних громад, перегляду форм і механізмів забезпечення виконання функцій органами місцевого самоврядування, удосконалення існуючої моделі фінансового забезпечення повноважень органів місцевого самоврядування в напрямі посилення оптимальності її фіскального та стимулюючого ефектів і відповідності як реаліям сьогодення, так і потребам збалансування інтересів центру та регіонів, усунення диспропорцій фінансової забезпеченості окремих територій, зниження напруги у міжбюджетних відносинах. У реалізації задекларованих завдань вагома роль належить чіткому окресленню пріоритетів та формуванню концепції розвитку територіальних громад в Україні, та співвідношення стратегії розвитку регіону та державної стратегії розвитку.

У сучасних умовах розвитку особливого значення набуває можливість формування й реалізації ефективної регіональної політики на основі аналізу структурних характеристик регіону. Дослідження особливостей просторових змін у галузево-територіальній структурі промисловості регіону дозволить адекватно реагувати на наслідки світової фінансової кризи, яка відобразилася загостреннями процесів поляризації соціально-економічного простору. Це дасть змогу враховувати особливості окремих територій при розробці просторової політики: підтримка "поліосів розвитку", посилення конкурентних переваг тощо [1, с. 45].

Намагання визначити перспективи регіонального розвитку за допомогою використання інструментарію стратегічного планування, безумовно, є прогресивним кроком, однак відсутність узгодження стратегічних пріоритетів розвитку регіонів із загальнонаціональними, секторальними та галузевими не забезпечили ефективність реалізації національної та регіональних стратегій. Через велику кількість визначених цілей втрачається їх пріоритетність, виникає "конфліктність" між різними цілями, розпорошуються ресурси, необхідні для їх досягнення, виявляється непродуктивною діяльність управлінських структур через неузгодженість дій. За таких умов очевидно є необхідність чіткої ієрархічної структуризації цілей регіонального розвитку, що мають установлюватись виходячи з реалій сьогодення та з урахуванням зміни пріоритетів у рамках усього світового співтовариства, а не застосування усталених виробничих підходів, що використовувались протягом попередніх десятиліть [2, с. 649—663].

Ускладнює стратегічний вибір і те, що регіон є поліструктурним утворенням, до складу якого входять різноманітні об'єкти — економічні райони, адміністративно-територіальні одиниці, особливі просторові утворення — вільні економічні зони, території пріоритетного розвитку, різні види транскордонних об'єднань, що мають індивідуальні особливості. Важливим кроком на шляху модернізації державної регіональної політики стало затвердження постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385 Державної стратегії регіонального розвитку до 2020 р. До позитивних сторін документа слід віднести: застосування інтегрованого підходу при формуванні цілей і пріоритетів державної регіональної політики, що передбачатиме поєднання секторального, територіального та управлінського підходів; визначення інституційних партнерів реалізації Стратегії; створення системи індикаторів результатів реалізації Стратегії. При цьому у новій Стратегії регіонального розвитку не зроблено необхідний акцент на проблемі децентралізації влади в Україні, а сьогодення ситуація в країні вимагатиме врахування її особливостей.

У процесі розробки та впровадження державної регіональної політики в Україні й досі відсутнє єдине бачення шляхів, механізмів та інструментів узгодження трьох взаємопов'язаних і взаємозалежних складових комплексного виміру регіонального розвитку: секторального (галузево-секторального, що забезпечує стабільне функціонування регіональних економічних комплексів і їх стійке соціально-економічне зростання), територіально-просторового (з урахуванням досягнення збалансованого просторового розвитку, у т. ч. на рівні: міста — приміські території — сільські території; вирішення системних проблем периферійних, депресивних територій, міських агломерацій і прилеглих до них "зелених зон" тощо); управлінського (у т. ч. створення єдиної системи стратегічного планування та прогнозування розвитку держави та регіонів, оптимізація системи територіальної організації влади, розвиток місцевого самоврядування тощо). Усвідомлення необхідності триєдиного підходу до формування нової регіональної політики — запорука підвищення конкурентоспроможності регіонів, досягнення збалансованого територіаль-

ного розвитку, успішного здійснення комплексу започаткованих реформ, що впроваджуються на місцевому і регіональному рівнях і у межах України загалом [3, с. 3].

Підсумовуючи наведене, зазначимо, що основною особливістю сучасного етапу формування регіональної політики в Україні залишається її акцент на децентралізацію влади, необхідність забезпечення дієвого самоврядування та ефективного розвитку місцевих громад. У цьому контексті уряд країни активно напрацьовує інституційно-правовий інструментарій цих реформ. Однак на шляху визнання місцевого розвитку як окремої і специфічної ланки регіонального розвитку та розбудови реальної децентралізації влади в Україні ще дуже багато треба зробити. Насамперед йдеться про необхідність забезпечення чіткої та узгодженої законодавчої бази як у сфері реалізації регіональної політики загалом, так і щодо вирішення окремих питань, зокрема щодо регулювання відносин між радами громад, що входять в одну адміністративно-територіальну одиницю, де постійно виникають правові колізії, особливо з питань бюджету, власності й земельних відносин. Це нерідко породжує порушення законів на місцях, стримує соціально-економічний розвиток регіонів як єдиної території [4, с. 84].

Наявність конкретних цілей, аналіз та моніторинг ефективності механізмів державного управління все це впливає на стратегію розвитку регіонів. Сама система стратегічних відносин між державою та регіонами повинна складатися з внутрішніх структурних та узгоджених операцій, мати концептуальну ясність, логічність і простоту формулювання нових цілей. Простота формулювання нових цілей не повинна завдавати шкоди цілісності системи та заважати виконанню завдань стратегії, програми і проекти в межах державних завдань повинні бути простими і зрозумілими, що значно зменшить час на їх виконання, допоможе організувати та вдосконалити процес управління ними не тільки під час розробки стратегій.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, стратегія та відносини в стратегічній політиці між державою та регіонами повинні складатися із взаємонагоджених механізмів співпраці на договірній основі щодо регіонального розвитку та програм подолання депресивного стану територій відповідно до чинного законодавства України [5, с. 38].

Література:

1. Просторовий розвиток регіону: соціально-економічні можливості, ризики і перспективи: монографія / НАН України. Інститут регіональних досліджень; За ред. д. е. н., проф. Л.Т. Шевчук. — Львів, 2011. — 256 с.
2. Тищенко О.П. Шляхи удосконалення механізму реалізації державної регіональної політики в Україні / О.П. Тищенко // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. — К.: Київський національний економічний університет, 2009. — № 21. — С. 649—653.
3. Регіональний вимір соціально-економічного розвитку і засади нової регіональної політики / С.О. Біла та ін. / Національний інститут стратегічних досліджень. — К., 2013. — 82 с.
4. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: монографія / За ред. З.С. Варналія; Національний інститут стратегічних досліджень. — К., 2007. — 820 с.
5. Лендєл М. Моніторинг та оцінювання стратегій і програм регіонального розвитку в Україні: підручник / М. Лендєл, Б. Винницький, Ю. Ратеїчак. — К.: К.І.С., 2007. — 120 с.

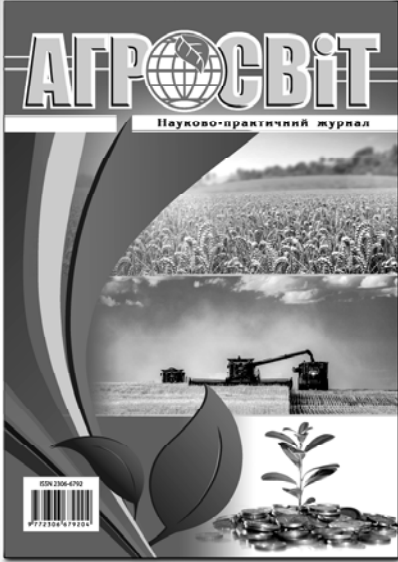
References:

1. Shevchuk, L.T. (2011), *Prostorovyj rozvytok rehionu: sotsial'no-ekonomichni mozhlyvosti, ryzyky i perspektyvy: monohrafiia* [Spatial development of the region: the socio-economic opportunities, risks and prospects], NAN Ukrainy. Instytut rehional'nykh doslidzhen', L'viv, Ukraine.
2. Tyshchenko, O. P. (2009), "Ways of improving the mechanism for implementation of state regional policy in Ukraine", *Formuvannya rynkovoyi ekonomiky*, Vol. 21, pp. 649—653.
3. Bila, S. O. (2013), *Rehionalnyy vymir sotsialno-ekonomichnoho rozvytku i zasady novoyi rehionalnoyi polityky* [Regional dimension of socio-economic development and principles of the new regional policy], National Institute of Strategic Studies, Kyiv, Ukraine.
4. Varnaliy, Z. S. (2007), *Derzhavna rehionalna polityka Ukrayiny: osoblyvosti ta stratehichni priorytety* [State regional policy in Ukraine: characteristics and strategic priorities], National Institute of Strategic Studies, Kyiv, Ukraine.
5. Lendel, M. Vynnytskyi, B. and Rateichak, Yu. (2007), *Monitorynh ta otsiniuvannya stratehii i proham rehionalnoho rozvytku v Ukraini* [Monitoring and evaluation of strategies and programs of regional development in Ukraine], K.I.S., Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2016 р.

www.agrosvit.info
Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ

УДК 336.1:352

О. М. Клименко,

к. держ. упр., доцент кафедри "Фінанси, банківська справа та страхування",
Академія муніципального управління, м. Київ

Н. В. Кальчук,

магістрант, Академія муніципального управління, м. Київ

СУЧАСНИЙ СТАН ДОХІДНОЇ ЧАСТИНИ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ

О. Кlymenko,

Ph.D in State Government, Academy of municipal administration, Kyiv

N. Kalchuk,

master student, Academy of municipal administration, Kyiv

THE CURRENT STATE REVENUES OF LOCAL UKRAINIAN'S BUDGETS

У статті досліджено формування дохідної частини місцевих бюджетів України. Виявлено, що основним джерелом, за рахунок якого відбувається наповнення місцевого бюджету є податкові надходження. Важливим джерелом доходів місцевих бюджетів є трансферти. В Україні понад 90% усіх бюджетів є дотаційними. З'ясовано, що частка місцевих бюджетів у Зведеному бюджеті України не перевищує 26%, що засвідчує низький ступінь участі місцевого самоврядування в розв'язанні проблем розвитку регіонів. Проаналізовано рівень податкових надходжень по регіонах України та виявлено, що рівень надходжень у розрахунку на одну особу менше середнього значення по країні спостерігається у 13 регіонах. Удосконалення процесів формування доходів місцевих бюджетів сприятиме підвищенню рівня їх фінансової забезпеченості та зменшенню частки міжбюджетних трансфертів. Головним у розв'язанні проблеми зміцнення фінансової незалежності місцевого самоврядування України є бюджетна децентралізація.

The article has explored the formation of revenues of local Ukrainian's budgets. Detected that the main source for which local account budget is filled with tax revenues. An important source of local budget revenues are transfers. Over 90% of the budget is subsidized in Ukraine. It was found that the share of local budgets in the Consolidated Budget of Ukraine does not exceed 26%, confirming the low level of participation of local governments in addressing the problems of regional development. Analyzed level of tax revenues in the regions of Ukraine and found that the level of income in per capita less than the mean in the country observed in 13 regions. Improvement of the formation of local budget revenues will increase their level of financial security and reduce the share of intergovernmental transfers. Main in solving the problem of strengthening the financial independence of local government in Ukraine is budgetary decentralization.

*Ключові слова: доходи місцевих бюджетів, податкові надходження, міжбюджетні трансферти.
Key words: revenues of local budgets, tax revenues, intergovernmental transfers.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ І ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Основою місцевих фінансових ресурсів є місцеві бюджети, тому в сучасних умовах надзвичайно важливого значення набуває обсяг і склад їх дохідної частини. Саме бюджет і його дохідна частина характеризують рівень економічного розвитку країни і регіонів, а завдяки правильному здійсненню бюджетного процесу забезпечується економічна і соціальна стабільність та належний життєвий рівень населення. Структура доходів місцевих бюджетів має відображати баланс самодостатності органів місцевої влади та фінансової залежності від держави. Практика свідчить про недостатність дохідної бази місцевих бюджетів для забезпечення виконання функцій, покладених на місцеве самоврядування, тому проблеми формування доходів місцевих бюджетів підтверджують актуальність цієї роботи.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ, У ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Особливої уваги заслуговують сучасні підходи щодо формування та використання доходів місцевих бю-

джетів праці відомих вітчизняних та зарубіжних науковців та практиків: Н.І. Власюк, О.О. Сунцова, Ю.В. Пасічник, О.І. Кремень та В.М. Кремень, С.І. Юрій та В.М. Федосова, К.М. Владимиров, Н.Г. Чуйко та О.Ф. Рогольський, М.В. Романовський, О.В. Врублевська, Б.М. Сабанті та інші.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є проведення аналізу ефективності бюджетної політики на місцевому рівні, зокрема дохідної частини місцевих бюджетів України та визначити перспективні напрямки, що можуть позитивно вплинути на процес збільшення доходів місцевих бюджетів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Місцеві бюджети є важливим інструментом макроекономічного регулювання. Поряд з державним бюджетом, місцеві бюджети забезпечують процес розширеного відтворення. За допомогою певних важелів місцевими органами влади, відповідно до їх компетенції, забирається частина коштів у виробничих, інших структур,

Таблиця 1. Обсяг надходжень місцевих бюджетів України (без урахування міжбюджетних трансфертів) за 2013–2015 роки (млн грн.)

Фонди	Роки					
	2013		2014		2015	
	Факт	Виконання, %	Факт	Виконання, %	Факт	Виконання, %
Загальний фонд	84892,1	92,6	80230,1	91,2	101574,7	113,6
Спеціальний фонд	20279,0	97,5	20857,5	89,7	18887,0	209,3
Загалом	105171,1	93,5	101087,6	90,9	120461,7	122,4

Джерело: складено автором на основі [2].

населення у вигляді податків, зборів, платежів та акумулюються у місцевих бюджетах. З іншого боку, ресурси місцевих бюджетів спрямовуються на утримання установ соціально-культурної сфери та охорони здоров'я, підприємств ЖКГ, виплати соціальних допомог, тобто місцеві фінанси відіграють основну роль у забезпеченні потреби населення у соціальних послугах. Відбувається процес накопичення фінансових ресурсів місцевих бюджетів та їх розподілу і використання на різні сфери діяльності. Отже, в місцевих бюджетах зосереджуються не лише фінансові ресурси цього регіону. Місцеві органи влади та органи місцевого самоврядування можуть отримувати до місцевого бюджету відповідного рівня грошові засоби з бюджетів іншого рівня (державного або місцевих) або передавати грошові засоби цього бюджету до інших ланок бюджетної системи.

Непростими для України є останні роки, протягом яких в країні поступово спостерігався соціально-економічний спад. Цей процес супроводжувався уповільненням економічної динаміки та ділової активності, зниженням цін на українську продукцію, зростанням безробіття тощо. На розвиток вітчизняної економіки протягом останніх років мали суттєвий вплив як сформовані у попередніх роках зовнішні та внутрішні дисбаланси, так і несприятлива цінова кон'юнктура на зовнішніх ринках, військовий конфлікт на сході України, анексія Автономної Республіки Крим і м. Севастополя та торговельні обмеження з боку Російської Федерації.

Доходи місцевих бюджетів формуються за рахунок власних визначених законом джерел та встановлених законом загальнодержавних податків, зборів та інших обов'язкових платежів. До регулюючих відносять загальнодержавні податки, які згідно з нормативами відрахувань розподіляються між різними рівнями бюджетної системи. Розміри відрахувань визначаються Верховною Радою України, виходячи з відповідних соціально-економічних нормативів бюджетної забезпеченості населення і стану місцевих джерел надходжень.

До власних доходів зараховують місцеві податки і збори, платежі, що встановлюються місцевими органами влади, доходи комунальних підприємств, доходи від майна, що належить органам влади. Важливим джерелом доходів місцевих бюджетів є трансферти.

Виконання дохідної частини місцевих бюджетів характеризують дані наведені у таблиці 1.

Без урахування міжбюджетних трансфертів до місцевих бюджетів України надійшло у 2013 році 105171,1 млн грн., у 2014 — 101087,6 млн грн., у 2015 —

120461,7 млн грн., що цілком об'єктивно. Річний план доходів, затверджений місцевими радами, у 2015 році виконано на 122,4%. Натомість за два попередні періоди показники виконання значно менші (у 2014 — 90,9%, у 2013 — 93,5%) [2]. Тобто можна стверджувати, що ситуація покращилася, особливо що стосується спеціального фонду.

Заслугове на увагу аналіз частки місцевих бюджетів у доходах Зведеного бюджету України (табл. 2).

Як бачимо, протягом 2009–2015 рр. частка місцевих бюджетів у Зведеному бюджеті України не перевищує 26%, що засвідчує низьку ступінь участі місцевого самоврядування в розв'язанні проблем розвитку регіонів.

Важливим напрямом розв'язання проблем фінансового забезпечення місцевих бюджетів є посилення зв'язку між соціально-економічним і бюджетним плануванням адміністративно-територіальних одиниць. На формування доходів місцевих бюджетів має впливати соціально-економічна ситуація на території місцевого самоврядування та виконання програм розвитку адміністративно-територіальних одиниць.

Водночас в Україні понад 90% усіх бюджетів дотаційні й лише 8% — це бюджети, які є донорами в умовах чинної системи бюджетного регулювання. Удосконалення процесів формування доходів місцевих бюджетів сприятиме підвищенню рівня їх фінансової забезпеченості та зменшенню частки міжбюджетних трансфертів, що, у свою чергу, сприятиме зведенню до мінімуму кількості дотаційних бюджетів [4].

Існує також проблема значної диференціації податкових надходжень місцевих бюджетів (без міжбюджетних трансфертів) у розрізі регіонів України у розрахунку на одну особу наявного населення (табл. 3).

Так, розрив між мінімальними та максимальними рівнями надходжень по доходах на одну особу склав у 2015 році — 7,8 раза (м. Київ та Луганська область).

Рівень надходжень у розрахунку на одну особу менше середнього значення по країні спостерігається у 13 регіонах. Найнижчі показники мають Луганська, Закарпатська, Донецька, Тернопільська, Чернівецька, Івано-Франківська, Рівненська, Волинська, Херсонська, Житомирська, Хмельницька, Чернігівська та Вінницька області [6].

Однією із ключових трансформацій, запущених владою ще в 2014 році, стала реформа місцевого самоврядування. В її рамках передбачається переглянути напрями, механізми, строки формування територіальної організації влади, підвищити якість та доступність публічних послуг, перебудувати бюджетно-фінансові відносини держави та територіальних громад.

Реформою місцевого самоврядування передбачено передачу значної частини повноважень центрального уряду на територіальні рівні. Щоб забезпечити місцеві громади та органи влади достатніми фінансами для виконання розширених повноважень, до Бюджетного кодексу України було внесено низку змін та доповнень [1].

Разом із бюджетною децентралізацією реформою також передбачено створення Державного фонду ре-

Таблиця 2. Частка місцевих бюджетів у доходах Зведеного бюджету України, %

Рік	Доходи Зведеного бюджету України, млрд грн.	Доходи місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів), млрд грн.	Частка місцевих бюджетів у Зведеному бюджеті України, %
2009	273,1	71,2	26,0
2010	314,5	80,5	25,6
2011	398,6	86,7	21,8
2012	445,4	100,8	22,6
2013	442,8	105,2	23,8
2014	455,9	101,1	22,2
2015	652,0	120,5	18,5

Джерело: складено автором на основі [4].

гіонального розвитку. До його повноважень віднесено фінансування інвестиційних проектів розвитку територіальних громад, що мають на меті розвиток регіонів, створення інфраструктури індустріальних та інноваційних парків і відповідають пріоритетам, визначеним у Державній стратегії регіонального розвитку та відповідних стратегіях розвитку регіонів [3].

Порівнюючи суми коштів, що надійшли до бюджетів різних рівнів у 2015 році проти 2014 року, слід відзначити такі тенденції (рис. 1):

— доходи місцевих бюджетів без міжбюджетних трансфертів від уряду зросли на 19%;

— доходи місцевих бюджетів разом із міжбюджетними трансфертами від уряду зросли на 27%;

— доходи державного бюджету, яким розпоряджається уряд, зросли на 59%.

Проте до уваги слід взяти інфляційні процеси, що спостерігалися в економіці України протягом 2015 року. Як відомо, зростання цін за минулий рік сягнуло 43,3%. Доходи бюджетів всіх рівнів підвищувалися в першу чергу за рахунок збільшення кількості грошей, що перебувають в обігу. Інфляційні процеси виявилися настільки бурхливими, що перекрили втрати бюджетів від падіння виробництва в країні.

Factcheck (неполітичний інформаційно-аналітичний проект) здійснив переоцінку надходжень до бюджетів різних рівнів з урахуванням інфляції. Доходи, зібрані до них у 2015 році, було порохано в цінах 2014 року (табл. 2.4). Виявилося що:

— реальні доходи місцевих бюджетів без міжбюджетних трансфертів від уряду упали на 17%;

— реальні доходи місцевих бюджетів разом із міжбюджетними трансфертами від уряду скоротилися на 11%;

— доходи державного бюджету, яким розпоряджається уряд, зросли на 11%.

Наведені цифри означають, що хоча власні кошти у розпорядженні місцевої влади зросли за 2015 рік на 19%, проте обсяг товарів і послуг, які на них можна купити на 17% нижчий, ніж у 2014 році. Таким чином, грошей у територіальній владі для інвестицій та розвитку насправді менше, ніж потрібно.

На 2016 рік до проекту Державного бюджету України закладено [7]:

— зростання власних доходів місцевих бюджетів на 21%;

— зростання доходів місцевих бюджетів з урахуванням міжбюджетних трансфертів — на 10%;

— зростання доходів державного бюджету, якими розпоряджається уряд, — на 8%;

Таблиця 3. Податкові надходження до місцевих бюджетів у розрізі регіонів України

Регіон	Надходження до місцевих бюджетів (без трансфертів) на одну особу, грн.		Темп зростання, %
	2014 рік	2015 рік	
Вінницька область	1616,0	2359,0	146,0
Волинська область	1257,2	2118,2	168,5
Дніпропетровська область	3103,4	4041,9	130,2
Донецька область	2070,3	1656,3	80,0
Житомирська область	1624,4	2208,5	136,0
Закарпатська область	1085,2	1644,4	151,5
Запорізька область	2368,2	3182,5	134,4
Івано-Франківська область	1280,0	1859,8	145,3
Київська область	2453,6	3549,1	144,6
Кіровоградська область	1870,5	2475,5	132,3
Луганська область	1351,6	977,5	72,3
Львівська область	1690,4	2528,1	149,6
Миколаївська область	1855,3	2533,5	136,6
Одеська область	1989,9	2899,3	145,7
Полтавська область	2432,7	3335,5	137,1
Рівненська область	1404,1	1901,4	135,4
Сумська область	1761,0	2429,8	138,0
Тернопільська область	1122,0	1742,4	155,3
Харківська область	2147,1	2888,6	134,5
Херсонська область	1392,4	2133,4	153,2
Хмельницька область	1522,0	2259,7	148,5
Черкаська область	1821,8	2559,2	140,5
Чернівецька область	1116,8	1819,8	163,0
Чернігівська область	1640,1	2316,0	141,2
м. Київ	4080,8	7754,6	187,6

Джерело: складено автором на основі [4].

— інфляцію на рівні 12%.

Однак є підстави очікувати, що за підсумками року фактичне зростання цін виявиться вищим за заплановане.

Головним у розв'язанні проблеми зміцнення фінансової незалежності місцевого самоврядування України є бюджетна децентралізація, високий рівень якої свідчить про демократизацію суспільства та ефективне використання коштів у загальнодержавному масштабі [8]. Сьогодні місцеві органи влади попри низку позитивних змін ще не отримали достатньої автономії в ухваленні рішень. У сучасних умовах удосконалення системи ефективності формування доходів бюджету кожного регіону має проводитись за такими напрямками:

— надання більшої управлінської свободи місцевій владі, а саме органам місцевого самоврядування (громадам);

— створення дієвих механізмів перевірки якості надання місцевих послуг, через які центральний рівень міг би пересвідчуватись, що в делегованих функціях досяг-

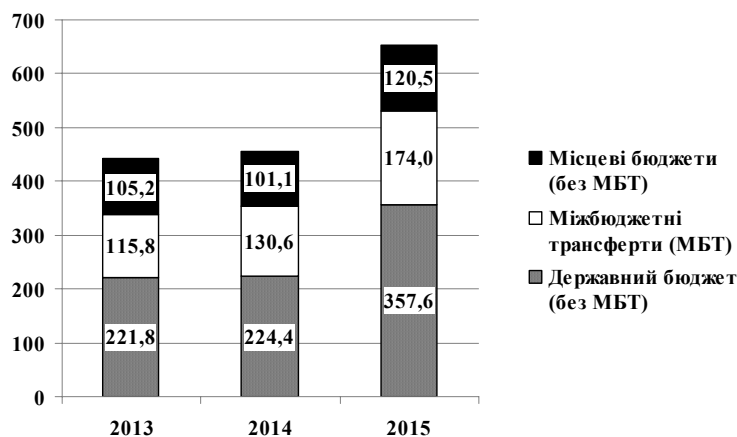

Рис. 1. Надходження до державного та місцевих бюджетів і міжбюджетні трансферти в 2013–2015 рр., млрд грн.

Джерело: [5].

Таблиця 4. Номінальне та реальне зростання доходів місцевих бюджетів у 2015 році

Рівні бюджетів	Номінальне зростання доходів у 2015 році, включаючи інфляцію, %	Реальне зростання доходів у 2015 році, без інфляції, %	Заплановане номінальне зростання доходів у 2016 році, включаючи інфляцію
Власні кошти місцевих бюджетів	+19	-17	+21
Фінансова допомога уряду місцевим бюджетам	+27	-11	+10
Бюджет у розпорядженні уряду	+59	+11	+8

Джерело: складено автором на основі [7].

нито очікуваних показників успішності та дотримано національних стандартів якості;

— здійснення моніторингу доходів місцевих бюджетів на усіх стадіях бюджетного процесу із застосуванням аналізу, аудиту й проведення постійного контролю за справлянням податків, зборів і обов'язкових платежів та мобілізацією доходів відповідно до визначених планових показників на бюджетний рік;

— своєчасне реагування на стан виконання дохідної частини бюджету, її формування у поточному році дасть можливість підготувати ефективну, ґрунтовну базу для планування показників податків, зборів і обов'язкових платежів на наступний рік і не допустити недоліків минулих років у наступних бюджетних процесах;

— запровадження планування місцевих бюджетів на середньострокову перспективу;

— посилення інвестиційної складової місцевих бюджетів [9].

Проводячи бюджетну політику місцеві органи влади і держава повинні оптимально поєднувати інтереси суспільства, окремих територій, підприємств і громадян. Визначальним має бути збалансований розвиток приватних і державних інтересів у бюджетній політиці.

Отже, від того, наскільки ефективними та досконалими будуть механізми формування та використання доходів місцевих бюджетів, залежить реальність виконання програм регіонального розвитку.

ВИСНОВКИ

Формування дохідної частини місцевих бюджетів відбувається у достатньо складних умовах. Незабезпечення фінансової автономії місцевого самоврядування, а саме: нестача фінансових ресурсів і нестабільність у них дохідних джерел стали актуальною і гострою проблемою. Існують різні джерела формування фінансових ресурсів, використовуючи які, органи місцевого самоврядування мають можливість поповнювати ними місцевий бюджет та виконувати покладені на них функції. Основним джерелом, за рахунок якого відбувається наповнення місцевого бюджету, є податкові надходження. Інші джерела мають другорядне значення. Пріоритетами формування потужної фінансової бази регіонів мають стати подальший розподіл повноважень між центральними органами влади й органами місцевого самоврядування, пошук додаткових джерел формування доходів місцевих бюджетів, розширення дохідної бази місцевих бюджетів, а також удосконалення перерозподільних процесів у бюджетній системі.

Література:

1. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2015 рік [Зубенко В.В., Самчинська І.В., Рудик А.Ю. та ін.]; ІБСЕД, Проект "Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-II) впровадження", USAID. — К., 2016. — 80 с.
3. Луніна І.О. Розвиток бюджетної децентралізації в Україні: наукова доповідь / За ред. д. е. н. І.О. Луніної;

НАН України, ДУ "Ін.-т екон. та прогнозів. НАН України". — К., 2016. — 70 с.

4. Ніколенко В.Ю. Місцеві бюджети як чинник стабільності розвитку регіонів / В.Ю. Ніколенко, С.М. Свешніков, В.В. Юрченко, В.І. Крижановський // Державна фіскальна служба України. — 2016. — 41 с.

5. Офіційний сайт Державної Казначейської служби України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/index>

6. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

7. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>

8. Чолач С.С. Удосконалення механізму управління коштами місцевих бюджетів України в умовах децентралізації влади / С.С. Чолач. — 2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua>

9. Щербань О.Д. Напрями удосконалення формування доходів місцевих бюджетів / О.Д. Щербань // Вісник економіки транспорту і промисловості. — 2013. — № 41. — С. 74—79.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "The Budget Code of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 15 October 2016).
2. Zubenko, V. V. Samchyn's'ka, I. V. and Rudyk A. Yu. (2016), Biudzhethnyj monitorynh: Analiz vykonannia biudzhetu za 2015 rik [Budget Monitoring: Analysis of Budget Execution in 2015], IBSED, Project "Municipal Finance Strengthening Initiative (MFSI-II) Implementation", USAID, Kyiv, Ukraine.
3. Lunina, I. O. (2016), Rozvytok biudzhethnoi detsentralizatsii v Ukraini: naukova dopovid [Development of budget decentralization in Ukraine: scientific report], NAN Ukrainy, DU "In.-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy", Kyiv, Ukraine.
4. Nikolenko, V. Yu. Sveshnikov, S. M., Yurchenko, V. V., and Kryzhanov's'kyj, V. I. (2016) Mistsevi biudzhety iak chynnyk stabil'nosti rozvytku rehioniv [Local governments as a factor of stability of regional development], Derzhavna fiskal'na sluzhba Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
5. State Treasury Service of Ukraine (2016), available at: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/index> (Accessed 25 October 2016).
6. State Statistics Service of Ukraine (2016), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 15 October 2016).
7. Ministry of Finance of Ukraine (2016), available at: <http://www.minfin.gov.ua> (Accessed 15 October 2016).
8. Cholach, S. S. (2015), "Improving the mechanism of manage the funds local budgets Ukraine in conditions of power decentralization", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 10, available at: www.economy.nayka.com.ua (Accessed 5 October 2016).
9. Scherban', O. D. (2013), "Destinations improvement of income of local budgets", Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti. vol. 41, pp. 74—79.

Стаття надійшла до редакції 06.11.2016 р.

А. О. Касич,
д. е. н., проф., професор кафедри менеджменту,
Київський національний університет технологій та дизайну
Д. О. Глущенко,
магістрант кафедри менеджменту,
Київський національний університет технологій та дизайну

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

A. Kasych,
D. Sc. (Economics), Professor, Professor of the Department of Management,
Kyiv National University of Technologies and Design
D. Gluschenko,
undergraduate of the Department of Management,
Kyiv National University of Technologies and Design

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF ENTERPRISES COMPETITIVENESS MANAGEMENT

Метою статті є узагальнення теоретичних понять конкурентоспроможності підприємства, дослідження управління конкурентоспроможністю підприємства як системи. У статті розглянуто дослідження науковців, які у своїх працях аналізували сутність поняття "управління конкурентоспроможністю підприємства", наведено основні підходи до її тлумачення та відображено власне визначення окресленої проблеми. Обґрунтовано доцільність застосування системного підходу до управління конкурентоспроможністю підприємства. Розглянуто систему управління конкурентоспроможністю підприємства, виокремлено основні суб'єкти, їхні задачі, а також об'єкти управління. Досліджено основні методи управління конкурентоспроможністю підприємства.

З метою визначення відповідності теоретичної бази управління конкурентоспроможністю практичним потребам підприємства було розглянуто конкурентоспроможність корпорації Mondelez International на території України. Для цього експертним шляхом проведено аналіз конкурентного середовища компанії на ринку шоколаду в Україні. Також розглянуто позиціонування України в міжнародних рейтингах конкурентоспроможності країн.

The purpose of this article is to summarize the theoretical concepts of competitiveness of the enterprise, the study of competitiveness management of the enterprise as a system. The article discusses the research of scientists, which in his writings he analyzed the essence of the concept "management of competitiveness of enterprises", are the main approaches to its interpretation and reflected their own definition of the designated problem. The expediency of application of system approach to competitiveness management of the enterprise. Analyze the system of managing enterprise's competitiveness, the main actors, their tasks and management objects. The basic methods of management competitiveness of the enterprise.

With the purpose of determining compliance with the theoretical basis of competitiveness management of the practical needs of the company reviewed the competitiveness of the Corporation Mondelez International in Ukraine. For this expert through the analysis of the competitive environment of the company in the chocolate market in Ukraine. Also consider the positioning of Ukraine in international rankings of competitiveness of countries.

Ключові слова: конкурентоспроможність, управління, система, стратегія, суб'єкт, об'єкт, структура, рейтинг, індекс.

Key words: competitiveness, management, system, strategy, subject, object, structure, rating, index.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ще донедавна тема конкурентоздатності підприємств була в Україні другорядною, куди важлив-

ішим для українських підприємців було захоплення і перерозподіл активів, встановлення контролю над ними та вивіз капіталу. Сьогодні ж, в умовах завер-

шення процесів приватизації та перерозподілу промислової власності, а також активізації інтеграційних та глобалізаційних процесів, які призводять до заострення конкурентної боротьби як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, проблема конкурентоспроможності набуває особливого значення для діяльності підприємства.

Актуальність проблеми забезпечення конкурентоспроможності підприємства підвищується в результаті інтеграції України в міжнародні організації. В умовах прагнення України на інтеграцію в міжнародну економічну систему альтернативи підвищенню конкурентоспроможності українських підприємств не існує. Вирішення цих питань є можливим не тільки на підставі вивчення світового досвіду, але і з усвідомленням українськими підприємствами менеджменту та маркетингу як філософій бізнесу. Усе це визначає необхідність дослідження процесу управління конкурентоспроможністю підприємств.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Конкурентоспроможність являє собою складну комплексну концепцію, яка аналізувалася багатьма дослідниками на основі різноманітних підходів. Конкурентоспроможність можна розглядати з точки зору продуктивності. Наприклад, М. Портер [6] визначав конкурентоспроможність на рівні організації як зростання її продуктивності, яке виявляється у зниженні витрат або диференціації продуктів, що дозволяє встановлювати преміальні ціни на товари підприємства.

Інші автори, такі як К. Ку, Д. Шендел, Д. Мак Кі, С. Дуглас, Д. Рее, концентрували свою увагу на взаємозв'язку конкурентоспроможності з результатами діяльності окремих одиниць бізнесу [8; 9]. Наприклад, Б. Скотт визначав конкурентоспроможність як засіб підвищення доходів організації та забезпечення необхідного рівня інвестицій для підтримки цієї тенденції у майбутньому [10, с. 15].

Р. Пейс та Е. Стефан запропонували більш комплексне визначення. На їх думку, конкурентоспроможність являє собою здатність організації в обраній сфері бізнесу забезпечувати захист своїх інвестицій, отримувати прибуток від інвестицій та забезпечувати робочі місця в майбутньому [11, с. 98].

Р. Хейс, Д. Кларк та С. Уілрайт виділяють чотири основні рівні конкурентоспроможності підприємства [7, с. 15]:

- перший рівень — організація управління розглядається як щось внутрішньо нейтральне, основним напрямом є лише випуск продукції;
- другий рівень — компанії прагнуть до того, щоб їх підприємства відповідали стандартам, встановленим їх основними конкурентами — технічним прийомам, технологіям, методам організації виробництва провідних підприємств галузі;
- третій рівень — компанії досягають успіху в конкурентній боротьбі завдяки функції управління, якості, ефективності управління і організації виробництва;
- компанії четвертого рівня конкурентоспроможності кидають виклик будь-якому конкуренту по всьому світу в будь-якому аспекті виробництва або управління. Це компанії світового класу.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в узагальненні існуючих підходів до управління конкурентоспроможності та їх приломлення через призму реального практичного досвіду.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Управління конкурентоспроможністю підприємств на українських підприємствах повинен стати безперервним процесом, який би був зорієнтований на: постійний контроль за зміною усіх індикаторів конкурентоспроможності; втілення необхідних заходів, спрямованих на попередження втрат ринкових позицій, системний розвиток стійких конкурентних переваг. Саме конкурентні переваги, сформовані як системна характеристика діяльності сучасного підприємства може слугувати фундаментом міцних конкурентних позицій підприємства, визначити характер стратегії його розвитку, а також об'єктом стратегічного управління.

Загалом основна мета управління конкурентоспроможністю підприємства полягає у формуванні набору інструментів та механізмів, реалізація яких на системній основі дасть можливість розвинути усі складові ресурсного потенціалу, дія яких забезпечить ефективну діяльність та стійкий розвиток підприємства в умовах самих різноманітних зміни ключових чинників внутрішнього та зовнішнього середовища. У теорії менеджменту використовується декілька основних підходів до управління підприємством: процесний, системний та ситуаційний.

Відповідно до процесного підходу, управління конкурентоспроможністю підприємством включає такі основні завдання, як здобуття конкурентних переваг, їх утримання та нарощення в конкурентних умовах ринку. Процесний підхід будується за принципом "ціль — завдання", тобто підприємець ставить конкретну ціль, а далі формує ряд завдань для досягнення поставленої мети. Таким чином, застосування процесного підходу до управління конкурентоспроможністю визначає необхідність запуску постійного процесу розвитку внутрішніх можливостей підприємства у відповідності вимогам мінливого зовнішнього середовища.

Ситуаційний підхід передбачає визначення пріоритетності методів управління на основі врахування поточної ситуації. Через те, що існує безліч факторів як у самій організації, так і у зовнішньому середовищі, не існує єдиного "кращого" методу управління. Аналогічним чином ситуаційний підхід стосується і конкурентоспроможності. Ті чинники, які визначали конкурентоспроможність в минулому не можуть бути актуальними в поточний момент часу. З іншого боку, для того щоб підприємство було конкурентоспроможним в майбутньому слід передбачати можливі зміни ситуації.

Системний підхід до управління є одним з найбільш важливих. Він базується на чіткому визначенні суб'єкта та об'єкта управління, всіх складових елементів та процесів, а також їх взаємодії. Вперше суть системного управління конкурентоспроможністю досліджував американський фахівець Р. Джонсон [3], визначивши його як ефективну систему, яка об'єднує діяльність різних підрозділів корпорації, відповідальних за розроблення базових і майбутніх параметрів конкурентоспроможності, підтримку досягнутого рівня конкурентоспроможності та його підвищення для забезпечення виробництва й експлуатації продукції на найбільш економічному рівні із повним задоволенням потреб споживача. При цьому під системою він розумів "сукупність функціонально взаємозалежних і взаємодіючих елементів (об'єктів), що становить цілісне утворення або має властивість цілісності" [3, с. 98].

Система управління конкурентоспроможністю підприємства — це сукупність організаційної структури, методик, процесів і ресурсів, необхідних для створення і реалізації умов, які сприятимуть ство-

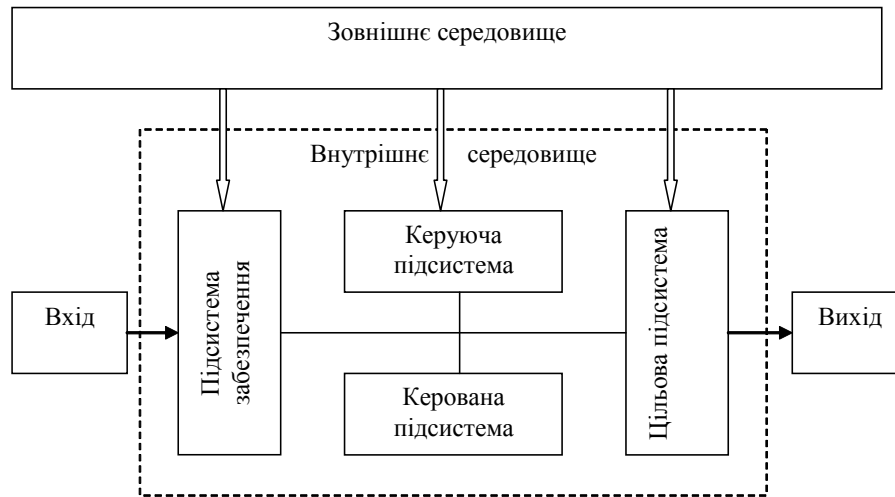

Рис 1. Структура управління конкурентоспроможністю підприємства

Джерело: [2, с. 58].

ренню конкурентних переваг для підприємства (товарів, робіт, послуг) у теперішньому чи майбутньому бізнес-середовищі. Така система, як правило, не лише стосується всіх видів діяльності, що пов'язані із створенням конкурентних переваг для підприємства, а й взаємодіє з ними [5].

Важливість застосування системного підходу до управління конкурентоспроможністю пояснюється, передусім, багатогранністю цієї складної економічної категорії та великою кількістю чинників, які на неї впливають, і впливає на підставі логічного закону достатніх підстав із таких логічних причин:

- управління конкурентоспроможністю передбачає різні види діяльності;
- ефективність управління конкурентоспроможністю досягається усіма видами менеджменту (виробничим, фінансовим та інформаційним менеджментом, маркетингом);
- повнота управління конкурентоспроможності забезпечується здійсненням відповідних управлінських заходів на різних адміністративно-господарських рівнях;
- управління конкурентоспроможністю на різних рівнях скеровується на різні об'єкти;
- управління конкурентоспроможністю здійснюється на різних стадіях життєвого циклу продукції, а отже, — в різних підрозділах підприємства, роботу яких необхідно чітко координувати.

Конкурентоспроможність підприємства ґрунтується на технологічних, виробничих, збутових, маркетингових, професійних та інших конкурентних перевагах.

До технологічних переваг слід віднести якість здійснення наукових досліджень, можливість впровадження інновацій у виробничому процесі, рівень опанування прогресивних технологій.

До виробничих переваг слід віднести низьку собівартість продукції, високу якість продукції, високий рівень використання виробничих потужностей, вигідне місце розташування підприємства, яке забезпечує економію витрат при транспортуванні, наявність кваліфікованої робочої сили, високу продуктивність праці.

Збутові переваги — це наявність широкої мережі оптових дистриб'юторів (дилерів), низькі витрати на реалізацію, можливість надавати сервісні та супутні послуги споживачам, швидка доставка.

До маркетингових переваг відносяться висока кваліфікація співробітників відділу реалізації, зручна для клієнтів система технічної допомоги під час використання продукції, акуратне виконання замов-

лень споживачів, гарантії якості вироблених товарів/послуг [1, с. 175].

Професійні переваги включають ноу-хау у сфері контролю якості, спроможність та вміння проводити ефективну рекламу.

До організаційних переваг слід віднести високий рівень інформаційних систем, спроможність гнучко та вчасно реагувати на мінливу ринкову ситуацію, значний досвід у сфері менеджменту.

До інших переваг можна віднести позитивний імідж підприємства, його популярність серед споживачів, кваліфікований персонал, доступ до фінансових ринків. Конкурентні переваги не є постійними характеристиками, вони діють тільки протягом певного періоду.

Труднощі формування конкурентних переваг українських підприємств полягають в тому, що удосконалення та розвитку потребують всі вказані вище сфери діяльності підприємства. Забезпечити одночасне формування технологічних, професійних, організаційних переваг є неможливим, тому слід визначити їх пріоритетність та можливість якнайшвидшої реалізації.

Дослідження управління конкурентоспроможністю підприємства потребує визначення понять суб'єкт і об'єкт управління. Суб'єктом процесу управління конкурентоспроможністю підприємства є: лінійний і функціональний апарат управління; колективи підприємств; формальні і неформальні інститути.

Об'єкти управління конкурентоспроможністю підприємства є: цілі функціонування і розвитку соціально-економічних систем; задачі по зміцненню конкурентоспроможності підприємств; фактори забезпечення конкурентоспроможності підприємств; стратегії розвитку підприємств; конкурентні переваги, пріоритети; процеси, технології; потенціали; маркетингові комунікації; споживачі; функціонально-забезпечуючі підсистеми; конкуренти; продукти, товари; людський, технічний, фінансовий та інші капітали; складові організаційного розвитку підприємств (цінності, організаційна культура, культура організації; управлінський профіль; організаційна поведінка); працівники підприємств, колективи; центри відповідальності [2, с. 56].

Структуру управління конкурентоспроможністю представлено на рисунку 1.

Процес управління конкурентоспроможністю являє собою послідовність певних завершених етапів управлінської діяльності, які забезпечують управлінський вплив керуючої системи на керо-

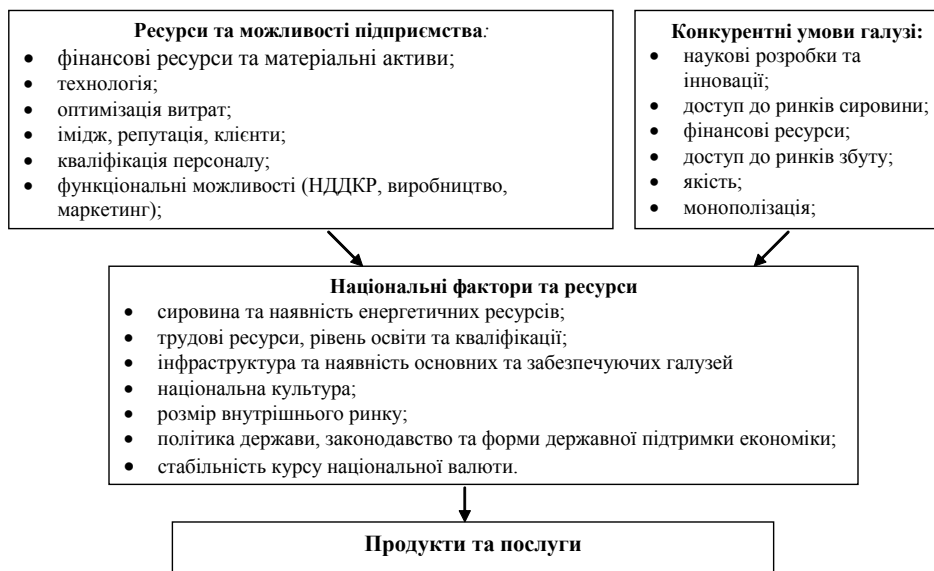

Рис. 2. Стратегія формування конкурентних позицій підприємства

Джерело: [12, с. 70].

вану систему з метою досягнення поставлених цілей.

Першим етапом процесу управління конкурентоспроможністю є реалізація функцій управління, до яких належать види управлінської діяльності, наприклад: планування конкурентоспроможності, управління розробленням технологій, конструюванням виробу, підрозділом, що спрямований на підтримку й підвищення конкурентоспроможності.

Другим етапом є формування методів менеджменту, тобто способів впливу керівної системи на керовану (планування виробництва конкурентоспроможної продукції, планування прискорення науково-технічного розвитку, матеріальні стимули якісної праці, спрямовані на забезпечення конкурентоспроможності, тощо).

Третій етап — формалізація методів менеджменту, що супроводжується створенням механізмів їх трансформації в накази, розпорядження, вказівки тощо.

Четвертий етап — розробка та прийняття управлінських рішень: визначення ступеня досягнення конкурентоспроможності; оцінка ефективності управлінських рішень; формування напрямів діяльності апарату управління.

Розвиток конкурентного потенціалу підприємства залежить від ефективності застосовуваних методів. Методи управління конкурентоспроможністю — це засоби та прийоми цілеспрямованого впливу на керовану систему на різних функціональних та ієрархічних рівнях управління. Методи управління

конкурентоспроможністю спрямовані на конкретний об'єкт управління: підприємство в цілому, певний підрозділ, на окремих працівників, які здійснюють різні види виробничої діяльності.

За напрямом впливу розрізняють методи прямого та непрямого впливу. Методами прямого впливу є накази, розпорядження, інструкції, положення. Методи непрямого впливу формують умови впливу на керовану систему через плани, стимули, формування колективу. За формою впливу методи поділяють на кількісні (бюджет, кошториси, калькуляції) та якісні (інструкції, вказівки, моральні стимули).

За характером впливу розрізняють економічні, організаційно-розпорядчі та соціально-психологічні методи. Основні економічні методи — це економічні плани, бюджет та матеріальні стимули. До організаційно-розпорядчих методів відносяться система вказівок та регуляторів, яку використовують для організації трудових колективів та поділяють на організаційно-стабілізуючі (регламентування, нормування та інструктування) та розпорядчі (директиви, накази, розпорядження, вказівки). Соціально-психологічні методи використовуються з метою підвищення активності співробітників підприємства і створення відповідних соціально-психологічних умов для організації трудового процесу [5].

На конкурентоспроможність підприємств впливає велика кількість різноманітних чинників, які або посилюють ефективність функціонування підприємства або послаблюють її. В економічній літературі розглядають величезну кількість чинників, що

Таблиця 1. Карта конкурентних позицій компанії Монделіс Україна

№ п/п	Показник	Компанії				
		Монделіс Україна	Рошен	АВК	Конті	Світоч
		Від 1 до 5 (де 1 - найгірший результат; 5 - найкращий)				
1	Ціна	2	2	5	4	4
2	Склад продукції	2	4	3	4	2
3	Якість просування	5	4	2	1	4
4	Наявність у місцях продажу	4	5	2	1	4
5	Розміщення на полицях	5	5	2	2	4
6	Впізнаність бренду	5	4	2	2	4
7	Лояльність до бренду	4	5	2	2	3
8	Асортимент	5	5	2	2	4

Джерело: побудовано авторами.

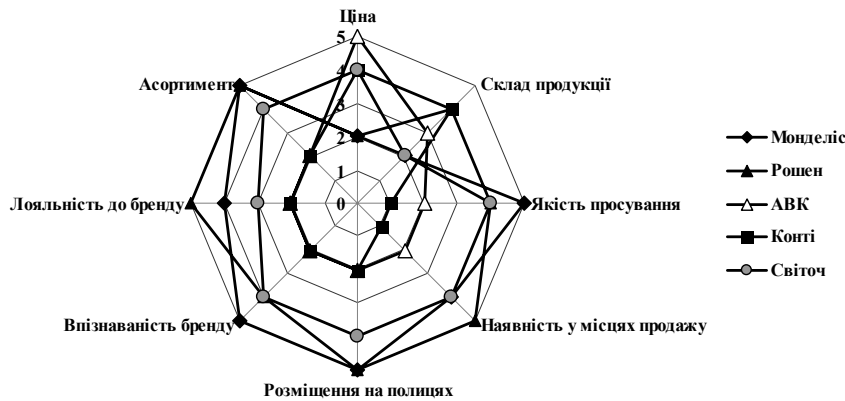

Рис. 3. Багатокутник конкуренції Монделіс Україна

Джерело: побудовано авторами.

відрізняються за своєю природою, характером впливу. Чітка ідентифікація дії цих чинників дозволяє формувати умови для розвитку потенціалу підприємства.

У стратегічному плані конкурентні позиції підприємства базуються на таких основних компонентах макро- і мікрорівня, як національні фактори, конкурентні умови галузі, а також ресурси самого підприємства (фінансові, сировинні, енергетичні, трудові, інтелектуальні та ін.), які трансформуються в процесі управління у продукти або послуги (рис. 2). Основні етапи стратегічного управління на підприємстві, в тому числі, в контексті формування конкурентних переваг, представлено в роботі [4].

Вихід на ринок із конкурентоспроможним товаром — лише перший крок суб'єкта підприємницької діяльності з освоєння ринку та закріплення на ньому. Наступний крок діяльності — управління конкурентоспроможністю товару. Управління конкурентоспроможністю — це сукупність заходів із систематичного удосконалення продукції чи послуг, постійного пошуку нових каналів збуту, нових груп покупців, покращення сервісу, реклами.

Можливість суб'єкта підприємницької діяльності конкурувати на певному ринку безпосередньо залежить від конкурентоспроможності продукції (послуг) та сукупності економічних методів діяльності суб'єкта, що мають вплив на результати конкурентної боротьби. Оскільки конкуренція суб'єктів на ринку має вид конкуренції продукції, зростає значення властивостей, що передаються продукції підприємством, яке виготовляє й продає її на світовому ринку.

Для визначення відповідності теоретичної бази управління конкурентоспроможністю практичним потребам зупинимось на дослідженні конкурентні переваги міжнародної корпорації Mondelez International на території України, де її інтереси представляє ПАТ "Монделіс Україна". Основними конкурентами ПАТ "Монделіс Україна" на українському ринку є "Рошен", "АВК", "Конті" та "Світоч".

За допомогою експертного методу було проведено аналіз конкурентного середовища компанії на ринку шоколаду в Україні, зокрема були виставлені експертні оцінки за наступні категорії: ціна, склад продукції (за вмістом емульгаторів та Е-інгредієнтів), якість просування (ефективність реклами), наявність у місцях продажу, розміщення на полицях, впізнаваність бренду, лояльність до бренду. На основі результатів дослідження було складено карту конкурентних позицій підприємства та його найближчих конкурентів (табл. 1).

Порівнюючи компанії-конкурентів "Монделіс", та після виставлення експертних оцінок за певними

параметрами, було побудовано діаграму, яка показує конкурентні позиції всіх досліджуваних підприємств (рис. 3).

Отже, побудувавши діаграму, можна дійти висновку, що найбільшим конкурентом для компанії Монделіс Україна є компанія Рошен, яка за 3 із 8 критеріїв має однакові оцінки, а за іншими п'ятьма — оцінки різняться на 1—2 бали.

Представлені результати аналізу не лише відображають конкурентну ситуацію на ринку, а й дозволяють системно дослідити комплекс чинників конкурентоспроможності та визначити необхідні за змістом процеси.

Конкурентоспроможність підприємств загалом формує конкурентоспроможність країни. Сьогодні Україна є однією з найменш конкурентоздатних країн, тому стає очевидним, що проблема підвищення конкурентоспроможності як вітчизняних товарів і послуг, так і економіки України в цілому, сьогодні виходить на перший план. Основними проблемами, які перешкоджають успішній реалізації конкурентних переваг українських підприємств, є передусім техніко-технологічна відсталість компаній і наявність несприятливого бізнес-клімату в українській державі.

Важливим аспектом конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на міжнародних ринках є позиціонування України в міжнародних рейтингах. Так, за оцінкою всесвітнього економічного форуму, індекс конкурентоспроможності України за результатами 2016 року складав 4,0, у результаті чого вона посіла 85 місце із 138 країн і за останні 2 роки Україна втратила 9 позицій [13]. За простотою ведення бізнесу у 2016 році Україна посіла 96 місце з 186 [14]. У 2016 році за глобальним інноваційним індексом — 56 місце серед 143 країн, за індексом глобалізації — 41 з 206 та 162 за індексом економічної свободи [15; 16]. Така оцінка України за міжнародними рейтингами свідчить про низький рівень конкурентоспроможності нашої держави на світових ринках, що спричиняє певну недовіру до вітчизняних підприємств з боку іноземних контрагентів.

Саме тому проблема конкурентоспроможності підприємства виходить за межі безпосередньо менеджменту та стосується загальних системних процесів у економіці країни.

ВИСНОВОК

Конкурентоспроможність підприємства є об'єктом дослідження і науковців, і практиків, оскільки є складним явищем, яке залежить від дії багатьох чинників, потребує ефективного довгострокового управління та є запорукою стійкого розвитку підприємства.

Для ідентифікації ключових чинників конкурентоспроможності у статті запропоновано застосовувати системний, процесний та ситуаційний підходи. Аналіз особливостей управління конкурентоспроможності підприємств показав, що сучасне підприємство, яке функціонує в умовах ринкових відносин як один із основних механізмів забезпечення своєї життєдіяльності, повинно використовувати системне стратегічне управління конкурентоспроможністю. Тобто лише на основні використання професійної, грамотної економічної політики, ефективного менеджменту, урахування закордонного досвіду управління конкурентоспроможністю на українських підприємства зможе забезпечити позитивні результати.

Література:

1. Блонська В.І. Вдосконалення конкурентоспроможності та підвищення ефективності діяльності підприємства внаслідок ефективного управління / В.І. Блонська, І.В. Шморгун // Науковий вісник НЛТУ України. — 2010. — Вип. 20.6. — С. 174—180.
2. Драган О.І. Конкурентоспроможність підприємства в умовах технологічної конкуренції: методологічний аспект / О.І. Драган // Економіка ринкових відносин. — 2008. — № 1. — С. 55—59.
3. Джонсон Р.А. Комплексне управління конкурентоспроможністю американських виробників: навч. посіб. / Р.А. Джонсон. — К.: Білиц-Інформ, 2003. — 592 с.
4. Касич А.О. Втілення концепції стратегічного управління в практику вітчизняних підприємств / А.О. Касич // Бізнес-Інформ. — 2014. — № 11. — С. 290—294.
5. Петрова А. Конкурентоспроможність підприємства в умовах нестабільності [Електронний ресурс] / А. Петрова, І. Шеховцова // Актуальні проблеми економіки та управління: зб. наук. праць. — 2015. — № 9. — Режим доступу: <http://ape.fmm.kpi.ua/article/view/41544/43148>
6. Портер М. Международная конкуренция: Конкурентные преимущества стран / М. Портер; пер. с англ. И.В. Квасюка и др.; под ред. В.Д. Щеткина. — М.: Международные отношения, 1993. — 896 с.
7. Хейс Р. Стратегический менеджмент: учебник / Р. Хейс, С. Уилрайт, Д. Кларк; пер. с англ. Н.И. Алмазовой. — М.: ООО "Издательство Проспект", 2003. — 32 с.
8. Coe K.O. Strategic Group Formation and Performance / K.O. Coe, D. Shendel // Management Science. — 1987. — No. 9. — P. 102—124.
9. Douglas S.P. Examining Generic Competitive Strategy Types in US and European Markets / S.P. Douglas, D.K. Rhee // Journal of International Business Studies. — 1989. — Vol. 50. — P. 437—463.
10. Scott B. US Competitiveness and the World Economy / B. Scott, G. Lodge. — Boston: Harvard Business School Press, 1985. — 642 p.
11. Пейс Р., Стефан Э. Парадигмы конкурентоспособности / Пер. с англ. под ред. Н.Я. Петракова. — М.: Экономика, 1995. — 234 с.
12. Драган О.І. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теоретичні аспекти: монографія. — К.: ДАКККіМ, 2006. — 160 с.
13. The Global Competitiveness Report 2006—2007; 2007—2008; 2008—2009; 2009—2010; 2010—2011; 2011—2012; 2012—2013; 2013—2014, 2014—2015 [Електронний ресурс] // World Economic Forum. — Режим доступу: www.weforum.org
14. Легкость ведения бизнеса в Украине [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://russian.doingbusiness.org/data/exploreconomies/ukraine>.
15. Index of Economic Freedom [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.heritage.org/index/ranking>
16. Index of Globalization [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://globalization.kof.ethz.ch/media/filer_public/2013/03/25/rankings_2013.pdf

References:

1. Blons'ka, V.I. and Shmorhun, I.V. (2010), "Improving the competitiveness and efficiency of the plant by efficient management", *Naukovyj visnyk NLTU Ukraine*, vol. 20.6, pp. 174—180.
2. Drahan, O.I. (2008), "The competitiveness of enterprises in terms of technological competition: methodological aspects", *Ekonomika rynkovykh vidnosyn*, vol 1, pp. 55—59.
3. Dzhonson, R.A. (2003), *Kompleksne upravlinnia konkurentospromozhnistiu amerykans'kykh vyrob-nykiv [Integrated management of competitiveness of American producers]*, Blits-Inform, Kyiv, Ukraine.
4. Kasych, A.O. (2014), "The implementation of the concept of strategic management in the practice of domestic enterprises", *Biznes-Inform*, vol 11, pp. 290—294.
5. Petrova, A. and Shekhovtsova, I. (2015), "Competitiveness of enterprises in terms of instability", *Aktual'ni problemy ekonomiky ta upravlinnia*, available at: <http://ape.fmm.kpi.ua/article/view/41544/43148> (Accessed 20 Oct 2016).
6. Porter, M. (1993), *Mezhdunarodnaia konkurentsya: Konkurentnye preymuschestva stran [International competition: Competitive advantages of countries]*, Mezhdunarodnye otnosheniya, Moscow, Russia.
7. Khejs, R. Uylrajt, S. and Klark, D. (2003), *Stratehicheskij menedzhment [Strategic Management]*, ООО "Yzdatel'stvo Prospekt", Moscow, Russia.
8. Coe, K.O. and Shendel, D. (1987), "Strategic Group Formation and Performance", *Management Science*, vol. 9, pp. 102—124.
9. Douglas, S.P. and Rhee, D. K. (1989), "Examining Generic Competitive Strategy Types in US and European", *Journal of International Business Studies*, Vol. 50, pp. 437—463.
10. Scott, B. and Lodge, G. (1985), *US Competitiveness and the World Economy*, Harvard Business School Press, Boston, USA.
11. Pejs, R. and Stefan. E. (1995), *Paradyhmy konkurentosposobnosti [The paradigm of competitiveness]*, Ekonomika, Moscow, Russia.
12. Drahan, O.I. (2006), *Upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstv: teoretichni aspekty [Management of competitiveness of enterprises: theoretical aspects]*, DAKKKiM, Kyiv, Ukraine.
13. World Economic Forum (2016), "The Global Competitiveness Report 2006—2007; 2007—2008; 2008—2009; 2009—2010; 2010—2011; 2011—2012; 2012—2013; 2013—2014, 2014—2015", available at: www.weforum.org (Accessed 20 Oct 2016).
14. Doing Business (2016), "Ease of Doing Business in Ukraine", available at: <http://russian.doingbusiness.org/data/exploreconomies/ukraine> (Accessed 20 Oct 2016).
15. Heritage Foundation (2016), "Index of Economic Freedom", available at: <http://www.heritage.org/index/ranking> (Accessed 20 Oct 2016).
16. KOF Globalization Index (2013), "Index of Globalization", available at: http://globalization.kof.ethz.ch/media/filer_public/2013/03/25/rankings_2013.pdf (Accessed 20 Oct 2016).

Стаття надійшла до редакції 14.11.2016 р.

УДК 338.45:622.3

Азерб Амир оглы Халилов,
докторант, Институт Экономики НАН Азербайджана

СОСТОЯНИЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ПРОГРЕССА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ НЕФТЕГАЗОВОГО КОМПЛЕКСА АЗЕРБАЙДЖАНА

Azer Amir oqlu Khalilov,
Postgraduate of Institute of Economy of ANAS

PROBLEMS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF OIL AND GAS SECTOR

Статья посвящена изучению проблем инновационного развития и технико-технологического перевооружения нефтегазовых предприятий Азербайджана. Автор отмечает, что в современных условиях хозяйствования в республике все большую проблему вызывает адекватная независимая оценка эффективности деятельности инновационной деятельности предприятий нефтегазового комплекса в тесной связи с мировыми глобализационными процессами. Решением данной проблемы, является сравнение, анализ и оценка предприятий указанного комплекса с точки зрения эффективности их деятельности на рынке. Автор статьи приводит исследование эффективности применяемых амортизационных норм на предприятиях нефтегазового комплекса, акцентируя внимание на состоянии эксплуатационных скважин ведущих нефтегазодобывающих предприятий страны. Текст статьи сопровождается широким аналитическим материалом: приведенный анализ отражает эффективность инновационной деятельности основных субъектов нефтегазодобычи Азербайджана и состояние с технико-технологическим ростом нефтегазовым комплексом, формирующийся в условиях глобализирующейся экономики.

This article is devoted to studying of problems of innovative development and technical and technological modernization of the oil and gas entities of Azerbaijan. The author notes that in modern conditions of managing in the republic the increasing problem is caused by an adequate independent efficiency evaluation of activities of innovative activities of the entities of an oil and gas complex in close connection with world globalization processes. The solution of this problem, comparison the analysis and assessment of the entities of the specified complex from the point of view of efficiency of their activities in the market is. The author of article gives a research of efficiency of the applied depreciation regulations at the entities of an oil and gas complex, focusing attention on a condition operational wells the leading oil-and-gas production enterprises of the country. The text of article is followed by wide analytical material: the provided analysis reflects efficiency of innovative activities of the main subjects of oil and gas production of Azerbaijan and a condition with technical and technological growth by an oil and gas complex, created in the conditions of the globalized economy.

Ключевые слова: нефтедобыча, инновации, основной капитал, капитальное строительство, нормы амортизации.

Key words: oil production, innovations, fixed capital, capital construction, depreciation norms.

В условиях рыночных отношений появляется острая необходимость ускорения внедрения достижений научно-технического прогресса в производство. Нефтяная промышленность республики имела и имеет немало недостатков и нерешенных проблем, выразившихся прежде всего в недостаточно высоком техническом уровне производства, в несовершенстве его экономического механизма, низкой отдаче затрат на новую технику и т.д. Кроме того, не происходит существенных сдвигов в структуре затрат, низок удельный вес расходов на автоматизацию и модернизацию, снижаются размеры средств, направляемых на внедрение прогрессивной технологии. Преодоление этих негативных явлений способствовал бы прежде всего интегрированный подход к прогнозированию и оценки результатов производства и внедрения достижений науки и техники. Известно, что в нынешних условиях при прогнозировании внедрения новой техники на предприятиях в основном исхо-

дят из интересов решения текущих задач, обусловленных сложившейся структурой производства, также возможностями материально-технического обеспечения производственной базы. Но в тоже время почти перестали обращать внимание на перспективные интересы, которые связаны с результатами технического развития производства.

Надо сказать, что в условиях рыночных отношений эти возможности всех сфер производства и в том числе нефтегазодобывающих предприятий значительно расширяются. Но тем не менее этим предприятиям необходимо иметь четкую определенность перспектив развития производства, стабильность производственной программы и стратегических планов. Потребуется выработка принципиально новой концепции развития экономического механизма инновационной политики, основанной на внедрении качественно новой техники и технологии во всех сферах воспроизводства учитывая характерные черты предприятий,

также приоритетных интересов специфики рыночных отношений.

Прежде чем перейти к изложению основного вопроса, коротко остановимся на сегодняшнем положении использования основного капитала в нефтяной промышленности республики. Одной из первоочередных задач в повышении эффективности добычи нефти в республике является максимальное использование основных капиталов, составляющих техническую базу примышленного производства. В условиях Азербайджана, осуществляющего разработку старых, сильно истощенных нефтяных месторождений с малодобитным и значительно обводненным фондом скважин, задача повышения эффективности основных капиталов приобретает особое значение. Известно, что с улучшением использования имеющихся основных капиталов увеличивается объем производства без дополнительных капитальных вложений и снижается фондоемкость. Правильная и рациональная эксплуатация основных капиталов — важнейший фактор снижения издержек производства. Также элементы затрат, как амортизация, административно-управленческие расходы, затраты на освещение и отопление при улучшении использования основных капиталов или совсем не растут, или растут, но значительно медленнее, чем объем выпускаемой продукции. Стоимость основного капитала предприятий эксплуатирующих месторождения суши республики исчисляется суммой более чем, один миллиард манатов. С учетом основных капиталов нефтегазодобывающих предприятий, ведущих работу на море, эта сумма становится ещё большим, так как имеются различные эстакады, флотилии и т.д. Отметим, что более 95% основных капиталов принадлежат основной сфере деятельности нефтяной промышленности. Самую значительную часть всех основных капиталов и их активную часть, т.е. более 75% составляют скважины. Стоимость измерительных и регулирующих приборов в структуре основных капиталов составляет около 1,2%. Это свидетельствует о крайне недостаточном применении передовых достижений технического прогресса — автоматизации и телемеханизации производственных процессов. Машины и оборудование составляют в структуре основных капиталов 20—22%. Результаты использования основных капиталов являются следствием их состояния. Установлено, что основной капитал нефтегазодобывающих предприятий значительно изношен. Так, коэффициент износа по предприятиям суши составляют 75%. Остаточная стоимость основных капиталов, т.е. стоимость их за вычетом износа в виде начисленной амортизации на реновацию составила четвертую часть первоначальной стоимости, коэффициент годности составляет 25%. Установлено, что при значительной изношенности фонда скважин выбытие его в ликвидацию по причине ветхости незначительно.

Ежегодно выбывает около 7% среднегодовой стоимости основных капиталов. Это говорит о том, что заметная часть основных капиталов находится на грани выхода из производственного процесса, и требуются незамедлительные меры по замене их новыми или техническому перевооружению. Частичное обновление основных капиталов осуществляется за счет ежегодного ввода их в эксплуатацию и составляет в среднем за год 6—8%, в том числе ввод новых основных капиталов составляет 4—7%, т.е. коэффициент обновления, характеризующий интенсивность ввода в действие основных капиталов, равен примерно 5%, что малоэффективно при старом фонде скважин. Как отмечено выше, скважины являются активными частями основного капитала. Анализ фонда эксплуатационных скважин характеризуется значительным возрастом. На сегодняшний день около 80% скважин имеют возраст более 20 лет, 65% эксплуатационного фонда, 69,4% действующего фонда скважин отработали более 25 лет. Коэффициент износа скважин равен 0,7—0,8, т.е. изношенность фонда скважин достигла 70—80%-ов. Анализом установлено, что прочие фонды в структуре основных капиталов составляют 3,1% и они находятся в крайне изношенном состоянии. В этих условиях важное значение приобретают работы по поддержанию основных капиталов в рабочем состоянии с помощью капитального ремонта. На эти работы требуются значительные денежные средства. Отметим, что средства, необходимые для поддержания всех основных капиталов в рабочем состоянии, превыша-

ют возможности, т.е. отчисления на капремонт. Изношенность основных капиталов в нефтяной промышленности Азербайджана и малая их обновляемость привели к тому, что на ремонт их приходится расходовать значительные средства почти превышающие стоимость вновь вводимых фондов.

Надо сказать, что из факторов, оказывающих существенное влияние на показатели использования основных капиталов, значительная часть формируется в сфере капитального строительства. К ним в первую очередь относится повышение стоимости вводимых в эксплуатацию новых скважин. В основном это обусловлено увеличением глубины залегания водимых в разработку нефтяных залежей, усложнением условий освоения отдельных и труднодоступных месторождений.

Известно, что производительность старого оборудования, неоднократно подвергавшегося ремонту, значительно ниже новой. Тем не менее, непрерывность процесса добычи нефти в первую очередь зависит от правильной эксплуатации, обслуживания и ремонта нефтяных скважин. Увеличение работ по вводу новых мощностей по нефтегазодобыче республики повышает значение совершенствования производства ремонтных работ а этой отрасли. Отметим, что нормальная работа скважин нарушается по различным причинам, в результате чего снижается или вовсе прекращается добыча нефти. Причинами снижения или прекращения добычи могут быть выход из строя деталей подземного или наземного оборудования, временное прекращение подачи электроэнергии или рабочего агента, а также неполадки, связанные с отложениями парафина или поступлением песка, или воды на забой скважин. Необходимость организации обслуживания и ремонта скважин связана с износом эксплуатационного оборудования, а также с осуществлением мероприятий по охране недр. Рациональная организация ремонта и эксплуатации основных капиталов устраняет их преждевременный износ; поддерживает в состоянии эксплуатационной готовности, улучшает использование средств труда, что положительно влияет на объем производства, рентабельность производства, конкурентоспособность продукции и другие качественные показатели работы предприятий [1; 3; 4; 5; 6; 7].

Надо сказать, что более сложные работы, связанные с ликвидацией аварий, изоляцией вод, выпрямлением смятых колонн, разбуривание пробок, гидравлический разрыв пластов и другие, относятся к категории капитального ремонта. К текущему подземному ремонту относят следующие работы: смена глубинного насоса или его деталей; ликвидация обрыва или отвинчивание насосных штанг; промывка насоса; смена, добавление или убавление количества насосно-компрессорных труб и штанг; очистка или промывка песчаных пробок и некоторые другие работы.

Дело в том, что в некоторых других отраслях промышленности таких как машиностроение, обрабатывающих отраслях чтобы добиться выпуска конкурентоспособной продукции при прочих равных условиях меняют станки, машины, оборудования на новые. Однако с учетом особенностей нефтяной промышленности (одним из них является зависимость деятельности этой отрасли от природных факторов) повально менять основной капитал в этой отрасли не приходится. Для поддержания их в рабочем состоянии производить ремонтные работы. В условиях интенсификации нефтегазодобычи в республике вопросы повышения эффективности ремонта скважин и нефтепромыслового оборудования, увеличение межремонтного периода их имеют особое значение. Решение этих вопросов возможно при проведении анализа, способного выявить действенные резервы, производства, на основе которых определяются инженерно-экономические обоснования. Своевременное и качественное проведение капитального ремонта является важным резервом рационального использования фонда скважин. Капитальный ремонт основных капиталов имеет свои общие особенности и закономерности, которые полностью относятся и к капитальному ремонту нефтяных скважин, как одному из важных видов основных капиталов в добыче нефти. Эти особенности вытекают из того, что нефтяные скважины, как и другие виды основных фондов, имеют свои собственные конструкции, элементы и естественно, в процессе эксплуатации подвергаются физическому износу, изнашивают-

ся и со временем, теряя работоспособность, полностью выходят из строя. Другой общей особенностью нефтяных скважин является то, что составные части, элементы изнашиваются не одновременно. При этом в зависимости от степени физического износа стоимость частично переносится на стоимость извлекаемой продукции — нефти и газа. Неравномерность износа составных элементов нефтяных скважин и вызванная этим необходимостью частичного их восстановления обуславливают специфические особенности капитального ремонта. Как известно, срок службы нефтяных скважин, время наступления их физического износа всегда меньше, чем продолжительность процесса добычи нефти и газа, потому что производственный процесс в нефтегазодобыче определяется продолжительностью разработки месторождений и продуктивностью пласта. Для продолжения производственного процесса, естественно, возникает необходимость восстанавливать нефтяные скважины. Экономическое содержание и сущность капитального ремонта нефтяных скважин связаны с конструкцией скважин, потому что именно конструкции скважин, геолого-физические характеристики пласта, с которого работает данная скважина, определяет виды, содержание, сущность и уровень расходов ремонтных работ, что тесно связано с проведением амортизационной политики. Отметим, что стоимость капитального ремонта, в результате проведения которого нефтяные скважины восстанавливают свои первоначальные эксплуатационные качества, значительно ниже стоимости строительства новой скважины такого же типа. Своевременное и высококачественное проведение капитальных ремонтов скважин является важным резервом стабилизации уровня добычи нефти в старых нефтяных районах в поздней стадии разработки нефтяных месторождений.

На снижение издержек производства и повышение эффективности работы предприятий и отраслей экономики направлен комплекс мер по перестройке хозяйственного механизма, перехода к рыночному отношению, который должен способствовать усилению воздействия противозатратных рычагов и стимулов. Ведь в условиях рыночных отношений предприятие-изготовитель при прочих равных условиях имеет возможность снизить издержки производства на единицу продукции, что является одним из факторов конкурентоспособности продукции. Немаловажное значение в решении этой задачи имеет показатель себестоимости продукции. Переход к рыночным отношениям ставит ряд вопросов по проведению в действие "противозатратного механизма", что тесно связано с использованием таких экономических нормативов, как нормативы распределения прибыли, нормы амортизации и т.д.

Развитие нефтяной отрасли неизбежно связано с вовлечением в эксплуатацию месторождений, расположенных в более сложных геологических и природно-климатических условиях, что определяет объективную тенденцию к росту отраслевых и народнохозяйственных затрат. Поэтому наиболее остро стоит проблема поиска путей повышения эффективности нефтяного производства и усиления действенности экономических рычагов, в первую очередь таких, как себестоимость и цены. Характерной особенностью нефтяной промышленности является то, что даже для простого воспроизводства требуются дополнительные все увеличивающиеся вложения средств, которые должны компенсировать объективное ухудшение условий производства. В то же время негативные тенденции, вызывающие увеличение себестоимости добычи нефти, как правило, оказывают более сильное влияние на экономические показатели отрасли, чем мероприятия научно-технического прогресса инновационного характера, проявление которого в нефтяной промышленности имеет свои особенности.

Современный уровень развития науки и техники, внедрение новых технологических процессов добычи и использования нефти, достижения в области геологоразведочных работ способствуют все большему вовлечению в разработку месторождений и залежей нефти с низкими начальными дебитами новых скважин, более глубокими горизонтами залегающих, имеющих сложное построение. Таким образом, технический прогресс приводит к изменению понятия "относительно худшие природные условия", так как затраты на добычу нефти из этих месторождений превышают затраты на старых месторождениях. Результатом

технического прогресса, внедрения инновации в нефтедобыче зачастую является не снижение текущих затрат на единицу продукции (хотя с их внедрением текущие затраты тоже снижаются), а обеспечение дополнительной добычи нефти. Поэтому при оценке народнохозяйственной эффективности технического прогресса следует учитывать экономии совокупных затрат по всему производственному циклу, включающему поиск, разведку, бурение и добычу нефти. Несмотря на повышенные издержки на добычу нефти, разработка таких месторождений является эффективной для народного хозяйства, поскольку она позволяет повысить коэффициент извлечения нефти из недр, увеличить ресурсы ценного энергетического и химического сырья, а также решает социальные вопросы данного региона. Осуществление мероприятий научно-технического прогресса частично перекрывает влияние удорожающих объективных факторов развития нефтяной промышленности. Этому способствует реализация целевых комплексных программ в области внедрения передовой техники и технологии разработки нефтяных месторождений, повышения эффективности буровых работ, снижения трудовых затрат. Одним из главных направлений научно-технического прогресса в нефтяной промышленности является проведение мероприятий по более полному извлечению нефти из недр за счет внедрения принципиально новых методов добычи нефти, что равнозначно открытию нового нефтяного района и в конечном итоге приводит к значительной экономии ресурсов.

Отметим, что ввод скважин и других основных фондов в эксплуатацию для возмещения падения добычи, а также увеличение стоимости бурения в связи с ростом глубин новых скважин в отрасли обуславливают рост фондоемкости добычи нефти и как следствие — рост амортизационных отчислений. Основная часть амортизационных отчислений приходится на долю эксплуатационных, нагнетательных и контрольных скважин. Абсолютный прирост амортизационных отчислений обусловлен главным образом возрастанием средней нормы амортизационных отчислений в связи с ростом доли технологического оборудования.

Возмещение физически изношенного и морально устаревшего оборудования происходит за счет амортизационных отчислений, это часть стоимости основного капитала, которая ежегодно входит в стоимость производимой продукции. Амортизация представляет собой погашение стоимости основных фондов по мере износа путем перенесения ее на производимую продукцию или услуг. Ее осуществляют с целью накопления денежных средств для последующего частичного и полного восстановления основных капиталов. Эти средства накапливаются путем ежемесячных амортизационных отчислений, включаемых в себестоимости добычи нефти и газа. При реализации продукции амортизационные отчисления превращаются в денежную форму и образуют амортизационный фонд. Отношение суммы амортизационных отчислений к стоимости основного капитала, выраженное в процентах, называется нормой амортизации. Они должны быть экономически обоснованы. Завышенная норма амортизации удорожают себестоимость продукции и снижает рентабельность, а заниженные не обеспечивают возмещение износа основных капиталов. Техничко-экономическое обоснование норм амортизации приобретает исключительное значение в фондоемких отраслях промышленности — нефтегазодобывающей, газодобывающей и др. — где доля амортизационных отчислений в себестоимости продукции особенно велика.

Высокие темпы научно-технического прогресса, ускорение морального старения основного капитала ведут к тому, что государство увеличивает нормы амортизации в законодательном порядке [2]. Такая деятельность государства называется политикой ускоренной амортизации, она позволяет быстрее списывать стоимость оборудования на производимую продукцию, быстрее избавляться от морального устаревшего оборудования. В условиях научно-технического прогресса значительная часть средств на возмещение морального износа основного капитала поступает именно от ускоренной амортизации. Она призвана не только возместить выбивший основной капитал, но и стимулировать научно-технический прогресс. Ускоренная амортизация позволяет вносить в амортизационный фонд

огромные суммы прибылей, что создает дополнительные возможности для расширения накопления. Отметим, что в нефтяной промышленности в основном применяются линейный вид амортизации, с учетом срока службы оборудования, хотя заключенных нефтяных контрактах пользуется ускоренной амортизацией. Кроме того, в действующих нормах амортизации в нефтяной промышленности учтена вторая форма морального износа, что обусловила заметное сокращение средних нормативных сроков службы (амортизационных периодов). Они определены исходя из восстановительной стоимости основных капиталов, широкой дифференциации по крупным группам отдельных видов основных капиталов.

Отметим, что под влиянием научно-технического прогресса в развитии материально-технической базы предприятий происходят постоянные изменения. Коренной вопрос экономической стратегии развития отрасли на современном этапе, это кардинальное ускорение обновления производства на базе современной техники и технологии. Своевременное и регулярное обновление и техническое перевооружение нефтедобывающей промышленности является одним из факторов применения инновационной технологии, выпуска конкурентоспособной продукции и резервом повышения эффективности производства. Огромные масштабы накопленных в отрасли основных капиталов обуславливают значительные затраты на поддержание их в рабочем состоянии. Вместе с тем накопление устаревших и изношенных основных капиталов является одной из причин ухудшения экономических показателей Государственной Нефтяной Компании Азербайджанской Республики. На их обслуживание и ремонт затрачивается большое количество трудовых, материальных и денежных ресурсов. Ускорение обновления производственно-технической базы нефтедобывающей отрасли является комплексной экономической проблемой, решение которой требует коренной перестройки инновационно-инвестиционной политики с тем, чтобы концентрировать средства прежде всего на таких приоритетных направлениях воспроизводства основных капиталов, как обновление их активной части. Производственно-техническая база предприятия — это комплекс технологического, энергетического, транспортного и других видов оборудования, инструментов и приспособлений, зданий и сооружений, необходимых для осуществления процесса производства. Предлагаемый новый подход в инновационно-инвестиционной политике заключается в совместном решении задач оптимизации воспроизводственной структуры капитальных вложений и формы воспроизводства основных капиталов, т.е. оптимизации пропорций между частичным возмещением основных капиталов путем их капитального ремонта и модернизации и полным возмещением путем обновления в результате замены. Обновление фондов должно реализовываться на планомерной основе и быть взаимосвязанной с соответствующими пропорциями воспроизводственной структуры капитальных вложений.

В воспроизводственном процессе амортизация выполняет три основные функции: воспроизводственная функция регулирует соответствие амортизационного фонда уровню износа средств труда, отражает сущностные требования амортизации, определяемое закономерностями процесса движения стоимости фондов. Размер начисленной амортизации должен соответствовать физическому и моральному износу средств труда и это положение объективно вытекает из экономической природы рассматриваемой категории, являющейся формой движения стоимости фондов. Надо сказать, что по мере развития научно-технического прогресса углубляется разрыв между изнашиванием и материальным износом средств труда, отражающий использование их потребительской стоимости. Вторая функция амортизации — распределительная, она регулирует пропорции амортизационного фонда в отраслевом и видовом разрезе. Посредством этой функции ускоряются или замедляются темпы обновления отдельных видов средств труда. Третья функция амортизации — стимулирующая, проявляемая в создании условий для ускорения темпов научно-технического прогресса в основных фондах предприятий нефтегазового комплекса.

Сущность и функции амортизации выражают объективные процессы, т.е. на расширенной основе перенесе-

ние стоимости основных капиталов на производственную продукцию. Они проявляют свое действие через экономические категории и рычаги, взаимодействия которых составляет содержание амортизационной политики. К таким рычагам относятся норма амортизации, методы начисления амортизации, порядок использования амортизационного фонда. Уровень нормы, ее структура и дифференциация обуславливаются объективными требованиями развития экономики. Задача заключается в том, чтобы теснее увязать нормы амортизации с объемом и темпами выбытия основных капиталов, содействовать скорейшей замене устаревших машин и оборудования новыми, более прогрессивными. Однако сейчас, в связи с переходом на рыночные отношения проблемы замены оборудования, тем более прогрессивным, отошли на второй план, предприятия больше стали заботиться о сегодняшнем дне, нежели о завтрашнем. В этих условиях наиболее верным выходом из положения может быть совершенствование механизма мотивации процесса обновления основных капиталов и интенсификация его использования.

На наш взгляд, усиление роли амортизационных отчислений в ускорении выбытия и обновления основных капиталов должно происходить через влияние на интенсификацию производства, снижение себестоимости и увеличение прибыли предприятия. Наибольшее влияние на последние оказывает снижение удельного веса амортизационных отчислений в себестоимости продукции за счет интенсификации использования активной части основных капиталов.

Литература:

1. Алиев Т.Н., Наджафов З.М., Бабаев М.Т. Организация управления потенциалом нефтедобывающей отрасли. — 2001.
2. Карпов В.П., Галлямов А.А., Фаткуллин Н.Ю. Прогнозирование роста цен на ресурсы при сооружении объектов нефтяной и газовой промышленности // Азербайджанское нефтяное хозяйство. — 1996. — № 5. — С. 46—51.
3. Лузин В.И. Экономическая эффективность технического прогресса в нефтяной промышленности. — 1982.
4. Рохлин С.М., Рыженков И.И., Фетисов А.А. Экономика рационального использования нефтяных ресурсов недр. — 1991.
5. Сафаров Г.А. Экономические проблемы эффективности производства в нефтегазодобыче и методы их решения. — 1997.
6. Шахвердиев А.Х., Брезицкий С.В., Галлев Р.Ф. Унифицированная методика определения технологической и экономической эффективности геолого-технических мероприятий. — 1999.

References:

1. Aliev, T.N. Nadzhafov, Z.M. and Babaev, M.T. (2001), Organizatsiya upravleniya potencialom nefteobuyayushhej otrasli [The organization management of potential oil industry], Jel'm, Baku, Azerbaijan.
2. Karpov, V.P. Gallyamov, A.A. and Fatkullin, N.YU. (1996), "Prediction of rising prices for resources in the construction of oil and gas industry", azerbaijdzhanskoe neftyanoe xozayjstvo, vol. 5, pp. 46—51.
3. luzin, V.I. (1982), Ekonomicheskaya effektivnost texnicheskogo progressa v neftyanoj promyshlennosti [Economic efficiency of technological progress in the oil industry], Nedra, Moscow, Russia.
4. Roxlin, S.M. Ryzhenkov, I.I. and Fetisov, A.A. (1991), Ekonomika racionalnogo ispolzovaniya neftyanyx resursov nedr [Economics of rational use of subsurface resources oil], Nedra, Moscow, Russia.
5. Safarov, G.A. (1997), Ekonomicheskie problemy effektivnosti proizvodstva v neftegazodobyche i metody ix resheniya [Economic problems of production efficiency in oil and gas production, and methods for their solution], Jel'm, Baku, Azerbaijan.
6. Shaxverdiev, A.X. Brezickij, S.V. and Gallev, R.F. (1999), Unificirovannaya metodika opredeleniya texnologicheskoy i ekonomicheskoy effektivnosti geologo-texnicheskix meropriyatij [A unified method of determining the technological and economic efficiency of geological and technical measures], Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2016 р.

*В. З. Гусейнов,
докторант, Академия Государственного Управления
при Президенте Азербайджанской Республики*

ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕСУРСОВ НА АВТОМОБИЛЬНОМ ТРАНСПОРТЕ

*V. Guseynov,
Postgraduate of Academy Public administration at the President Azerbaijan Republic*

PRINCIPLES AND METHODS OF EFFECTIVE USE RESOURCES ON A ROAD TRANSPORT

В статье рассмотрены вопросы эффективного использования национальных материально-финансовых ресурсов в автомобильных хозяйствах Азербайджанской Республики. Особое внимание уделено теоретико-методологическим принципам организации и планирования эффективного использования местных богатств и ресурсов. В статье рассмотрено дальнейшее углубление ориентации деятельности автомобильных хозяйств на принципах маркетинга, что приводит к повышению роли всех комплексных функций маркетинга и к появлению функции стимулирования реализации освоения национальных богатств и ресурсов. Появляется необходимость обеспечить управление всем комплексом маркетинга в целом для высоко квалифицированного управления комплексом маркетинга целесообразно группу маркетинга преобразовать в самостоятельный отдел маркетинговых исследований по освоению местных богатств и ресурсов. В заключении автор приводит свои обобщённые выводы по исследуемой теме.

In article questions of effective use of national material financial resources in automobile farms of the Azerbaijani Republic are considered. The special attention is paid to the theoretic-methodological principles of an organization and planning of effective use of local riches and resources. In article further deepening of orientation of activities of automobile farms on the practices of marketing is considered leads to increase in a role of all — complex functions of a marketing and to emergence of function of sales promotion to development of national wealth and resources. There is a need to provide management with all marketing mix in general for the competent management marketing mix reasonably group of marketing to reform in independent department of marketing researches of development the local of riches and resources. The author provides the general conclusions on the researched article subject in the conclusion of article.

Ключевые слова: ресурсы, научность, системность, комплексность, экономичность, оптимальность доходность, прибыльность, рентабельность.

Key words: resources, scientific character, systemacity, complexity, profitability, optimality profitability, profitability, profitability.

Последние годы руководство Азербайджанской Республики особое внимание уделяет ускорению социально-экономического развития во всех отраслях производства и сферы услуг в стране. Претворяя в жизнь Государственную Программу социально-экономического развития (2004—2008 годы) страны и её регионов, возникла необходимость в разработке новой программы (как продолжение предыдущей) за 2009—2014 годы. Эта программа состоит из нижеследующих разделов:

1. Мероприятия, имеющие значение для всей страны.
2. Мероприятия по районам и поселкам г. Баку.
3. Мероприятия по экономическим районам страны.

Учитывая широкое пользование подвижного состава автомобильного транспорта в крупных городах и промышленных центрах, а также во всех регионах республики. При этом возникла необходимость создания автотранспортных хозяйств, способствующих развитию предпринимательской деятельности на автомобильном транспорте Азербайджанской Республики. С созданием и формированием новых автотранспортных хозяйств, предопределило поиск новых резервов по повышению эффективности всесторонней деятельности на основе наиболее эффективного использования их ресурсов. Эффективное

использование ресурсов, находящиеся в распоряжении автотранспортных хозяйств всех регионов страны, предопределило проведение разработки по совершенствованию теоретико-методологических принципов эффективного их использования. На основе маркетинговых исследований определения потребности в ресурсах и услугах. Маркетинговый анализ потребности в местных ресурсах. Исчисление годового объема потребности по экономическим районам. Определение возможности и потребности в местных природных, материально-технических, энергетических, трудовых и финансовых ресурсах на принципах маркетинга. На ряду с этим деятельность автотранспортных хозяйств по освоению местных природных, материально-технических, энергетических, трудовых и финансовых ресурсов расширяется, усиливается конкуренция, появляется необходимость проводить исследования по более широкому кругу маркетинговых проблем. А именно: изучение рынка по реализации освоенных местных богатств и ресурсов. При хозяйствах по освоению местных богатств и ресурсов создается отдел маркетинговых исследований с последующим анализом спроса и предложений, а также анализ рынка по реализации освоенных местных богатств и ресурсов.

Дальнейшее углубление ориентации деятельности хозяйств на принципах маркетинга приводит к повышению роли всех комплексных функций маркетинга и к появлению функции стимулирования реализации освоению местных богатств и ресурсов. Появляется необходимость обеспечить управление всем комплексом маркетинга в целом для высоко квалифицированного управления комплексом маркетинга целесообразно группу маркетинга преобразовать в самостоятельный отдел маркетинговых исследований по освоению местных богатств и ресурсов [1].

Эффективность использования богатств и ресурсов в автотранспортных хозяйствах Азербайджанской Республики могут быть достигнуты применением нижеследующих методов [2; 3]:

Технологические методы. На основе новейших достижений в странах мирового сообщества необходимо наметить конкретные мероприятия по внедрению новейших технологических методов.

Организационные методы. Разработка комплексных мероприятий по подготовке, расстановке и эффективному использованию кадров различных специальностей.

Идейно-воспитательные методы. Разработка комплексных мероприятий идейно-воспитательного характера и мобилизации коллектива к достижению главной цели.

Психологические методы. При разработке управленческих, плановых и организационных решений необходимо учесть индивидуально-психологические особенности и качества каждого работника.

Физиологические методы. Создание необходимых условий по охране и укреплению здоровья каждого работника.

Социальные методы. Улучшение жилищно-бытовых условий работников и создание условий для эффективного использования свободного времени.

Экономические методы. Обоснование и выбор формы и системы заработной платы. Совершенствование тарифной системы заработной платы, а также широкое применение методов экономического стимулирования, в частности, системы премирования.

Экономическая эффективность освоения и использования богатств, природных, материально-технических, энергетических, трудовых и финансовых ресурсов оцениваются нижеследующими показателями [4; 5]:

Коэффициент доходности природных ресурсов. Коэффициент прибыльности природных ресурсов.

Коэффициент доходности материально-технических ресурсов. Коэффициент прибыльности материально-технических ресурсов.

Коэффициент доходности энергетических ресурсов. Коэффициент прибыльности энергетических ресурсов.

Коэффициент доходности трудовых ресурсов. Коэффициент прибыльности трудовых ресурсов.

Эффективность финансовых ресурсов: коэффициент доходности долгосрочных кредитов. Коэффициент прибыльности долгосрочных кредитов. Коэффициент доходности краткосрочных кредитов. Коэффициент прибыльности краткосрочных кредитов. Общая рентабельность хозяйств по использованию местных ресурсов. Расчетная рентабельность хозяйств по использованию местных богатств и ресурсов. Общая рентабельность перевозок хозяйств по освоению местных богатств и ресурсов. Расчетная рентабельность перевозок хозяйств по освоению местных богатств и ресурсов.

Всемерное повышение эффективности хозяйств по освоению местных богатств и ресурсов требует, повысит эффективность работы маркетинговой службы. Очевидно, что цели маркетинговой службы полностью совпадают с долгосрочными и текущими целями хозяйств по освоению местных богатств и ресурсов. Однако в их достижении маркетинговой службе принадлежит особая роль, заключающаяся в обеспечении двуединого, взаимодополняющего подхода к организации производственной деятельности, когда тщательное и всестороннее изучение рынка в плане выявления требований потребителей к количеству и качеству по освоенным местным богатствам и ресурсам и ориентация производства на эти требования, сочетается с активным воздействием на рынок и существующий спрос, на формирование потребности и потребительских предпочтений связанные с освоением местных богатств и ресурсов.

Одним из приоритетных направлений развития транспортного сектора республики является создание крупных

транспортных узлов. Создание крупных фермерских хозяйств необходимо для лучшего использования современных транспортных средств, проведения агротехнических мероприятий, увеличения производительности труда. Правительство республики рассчитывает на создание в республике крупных транспортных узлов. Создание таких инфраструктурных объектов потребует от правительства дополнительных крупных финансовых средств. Действующие в республике банки практически не кредитуют проекты в транспортном секторе. Необходимо создание специализированного банка, чтобы предприниматели транспортного сектора могли бы получать финансовые средства. Азербайджан может стать одним из ведущих логистических центров региона, став транспортным хабом в перевозках в Европу и страны Азии. Для этого необходимо наращивать объемы транспортных услуг, повышая качество сервиса до принятых в мире стандартов.

В связи с этим для повышения конкурентоспособности автомобильного транспорта необходимо:

- подготовка программы для интенсивного развития отрасли,
- необходим комплексный подход к исследованию транспортных потоков и транзитных логистических схем;
- разработать предложения по повышению эффективности различных маршрутов транзитных услуг;
- вывод обслуживания транспортных магистралей на новый технический и технологический уровень,
- оснащение транспортных предприятий современным оборудованием, соответствующим мировым стандартам;
- создание и совершенствование маркетинговой службы;
- соответствие оказываемых транспортных услуг международным стандартам, обеспечивающее выход автомобильного транспорта на мировой рынок;
- создание логистической инфраструктуры;
- создание механизмов финансовой помощи логистическим компаниям;
- комплексное исследование транспортного рынка, маркетинг логистических услуг, поиск покупателей, брендинг отечественных автомобильных компаний;
- совершенствование материально-технической базы автомобильного парка;
- инвестировать средства на обслуживающую технику.

При правильном подходе к развитию аграрного сектора и пищевой промышленности, данный сегмент может не только покрыть потребности страны в продовольственных товарах, но и увеличить экспортные возможности.

Литература:

1. Вельможин А.В. Основы теории транспортных процессов и систем. — 2015.
2. Джумшудов С.Г. Государственное регулирование социально-экономического развития сферы услуг // Государственное управление: теория и практика. — № 1 (9). — Баку, 2005. — С. 96—104.
3. Джумшудов С.Г., Гаджиев Ф.М. Управление ресурсами. — 2009.
4. Лихорадова И.Н. История создания специализированных дорожных организаций // Вестник ВГАСУ. Серия Дорожно-транспортное строительство. — Воронеж, 2005. — Вып. 3. — С. 5—9.
5. Тозык А.А. Экономика автомобильного транспорта. — 2002.

References:

1. Velmozhin, A.V. (2015), *Osnovy teorii transportnyh processov i sistem* [Fundamentals of the theory of transport processes and systems], Akademyia, Moscow, Russia.
 2. Dzhumshudov, S.G. (2005), "State regulation of socio-economic development of the service sector", *Gosudarstvennoe upravlenie: teoriya i praktika* Baku, vol, 1 (9), pp. 96-104.
 3. Dzhumshudov, S.G. and Gadzhiev, F.M. (2009), *Upravlenie resursami* [Resource Management], Baku, Azerbaijan.
 4. Lihoradova I.N. (2005), "The history of the establishment of specialized road organizations", *Vestnik VGASU. Seriya Dorozhno-transportnoe stroitelstvo*. Voronezh, vol, 3, pp. 5—9.
 5. Tozik A.A. (2002), *Ekonomika avtomobilnogo transporta* [Road transport economics], Tekhnoprynt, Moscow, Russia.
- Стаття надійшла до редакції 14.11.2016 р.*

А. Т. Грицишин,
аспірант кафедри міжнародного економічного аналізу і фінансів,
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ РЕЖИМУ ВАЛЮТНОГО КУРСУ НА РІВЕНЬ МІЖНАРОДНИХ РЕЗЕРВІВ

А. Hrytsyshyn,
Ph.D. student, Ivan Franko National University of Lviv

THEORETICAL ANALYSIS OF EXCHANGE RATE REGIME INFLUENCE ON LEVEL OF INTERNATIONAL RESERVES

Стаття присвячена аналізу досліджень впливу режиму валютного курсу держави на рівень міжнародних резервів. Усі описані дослідження проводилися вченими після розпаду Бреттон-Вудської валютної системи, коли міжнародна валютна система перейшла від системи прив'язаних валютних курсів до плаваючих валютних режимів. У статті розглянуто принципи управління міжнародними резервами, які були затверджені Міжнародним валютним фондом у 2001 році. Також наведено класифікацію валютних режимів згідно зі стандартами Міжнародного валютного фонду.

У статті виокремлено висновки, до яких дійшли вчені у своїх дослідженнях щодо впливу валютного режиму в країні на обсяг міжнародних резервів. Причиною підтвердження або спростування взаємозв'язку між досліджуваними величинами є посилання у дослідженнях на офіційну класифікацію режимів валютних курсів, що на практиці не відповідало реальному стану речей. Подальші результати досліджень стали можливими лише після 2004 року, коли Кармен М. Рейнхарт та Кенет С. Рогофф створили оновлену класифікацію режимів валютних курсів для 153 країн на основі історичної хронології та ринкових показників починаючи з 1946 року.

У статті вказано про необхідність подальших розвідок, зокрема важливим є дослідження цієї проблематики для країн Центральної та Східної Європи, оскільки у цих країнах очікування економічних суб'єктів значною мірою залежать від змін валютних курсів.

The article analyzes researches concerning the influence of exchange rate regime on the level of international reserves of the country. All mentioned in the article researches were conducted by scientists after the collapse of the Bretton Woods monetary system. It was the time when the international monetary system has moved from a system of fixed exchange rates regimes to floating exchange regimes. Principles of international reserves management, which were approved by the International Monetary Fund in 2001, are described in the article. The IMF classification of exchange rate regimes is also submitted in the article.

The article stresses the conclusions reached by scientists about the influence of the exchange rate regime in the country on the amount of international reserves. The reason for confirmation or refutation of the relationship between the researchable variables is the official classifications of exchange rate regimes that in practice was different than in reality. New research results became possible only after 2004, when Carmen M. Reinhart and Kenneth S. Rogoff created an updated classification of exchange rate regimes for 153 countries which is based on historical chronology and market indexes since 1946.

The article stresses on importance of further studies of this issue for countries of Central and Eastern Europe, because in these countries the expectations of economic agents largely depend on changes in exchange rates.

Ключові слова: міжнародні резерви, міжнародні валютні системи, фіксований валютний режим, плаваючий валютний режим, принципи управління міжнародними резервами.

Key words: international reserves, international monetary systems, fixed exchange rate regime, floating exchange rate regime, principles of international reserves management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Процес управління міжнародними резервами — це складний та багатогранний процес. Він передбачає не лише нагромадження резервів, а й повинен враховувати багато інших факторів. Важливість управління міжнародними резервами зумовлена тим, що саме вони можуть забезпечити стійкість країни до шоків потрясінь. Використання ненадійних та ризикованих методів управління резервами обмежує можливості прийняття ефективних рішень відповідними державними органами під час фінансових криз, що в свою чергу може поглиблювати самі кризи. Крім того, використання таких методів часто сприяє значним фінансовим затратам та загрожує репутації країни. Саме тому, здійснюючи управління міжнародними резервами, необхідно враховувати такі чинники як режим валютного курсу, розміри та відкритість економіки держави, торговельні зв'язки, обсяг експорту та імпорту країни, обсяг зовнішнього боргу, рівень інфляції та інші.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Загалом дослідженням впливу режиму валютного курсу держави на рівень міжнародних резервів займалося ба-

гато зарубіжних вчених. Серед основних можна виділити праці Дж. Вільямсона, Дж.А. Френкеля, Р. Геллера, М. Хана, А. Граймса, С. Едвардза, Р. Флада, Н. Маріона, Дж. Айзенмана, Ф. Лейна, Д. Берка, Ч. Чої та М. Баека. Серед вітчизняних вчених дослідженням даної проблеми займалися П. Мельник, О. Береславська, О. Лупін, Ф. Журавка та інші.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є узагальнення та теоретичний аналіз досліджень вчених щодо впливу режиму валютного курсу на рівень міжнародних резервів, які проводилися науковцями після розпаду Бреттон-Вудської валютної системи, коли міжнародна валютна система перейшла від системи прив'язаних валютних курсів до плаваючих валютних режимів.

ВИКЛАД ОСНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Значне зростання обсягів міжнародних резервів в останні роки поставило завдання перед центральними банками країн щодо співпраці в сфері компетентного управління міжнародними резервами. Таке управління повинне враховувати особливості політики валютного курсу країни, шу-

кати ефективний компроміс між ризиком і прибутковістю та уникати ринкових коливань.

З метою зміцнення міжнародної фінансової системи у 2001 році Міжнародний валютний фонд розробив Керівні принципи управління міжнародними резервами (далі — Принципи), а у 2013 році переглянув та удосконалив їх [8]. Причиною для перегляду Принципів стали видимі структурні зміни в накопиченні резервів та зміни в управлінні міжнародними резервами у відповідь на події на фінансових ринках та глобальну кризу.

У Принципах зазначені області, в яких спеціалісти-практики в цілому дійшли згоди щодо принципів та методів управління міжнародними резервами, які підходять для багатьох країн з різним рівнем розвитку і мають різні інституційні структури управління резервами. При цьому вказано, що не існує єдиного набору методів управління або інституційних структур, які могли б бути оптимальними одночасно для всіх країн в будь-яких ситуаціях.

На практиці Принципи призначені для добровільного застосування країнами-членами задля укріплення своєї політики та методів управління резервами.

У Принципах виділені наступні аспекти, які складають основу управління міжнародними резервами:

- 1) чітко визначені завдання по управлінню міжнародними резервами;
- 2) основи прозорості, які забезпечують підзвітність і ясність діяльності з управління резервами та її результатів;
- 3) надійні інституційні структури та структури управління;
- 4) об'єктивне управління ризиками;
- 5) здійснення операцій по управлінню міжнародними резервами на ефективних та надійних ринках.

Вплив режиму валютного курсу на формування міжнародних резервів країни залишається одним з невирішених питань у сфері міжнародних фінансів. Теорія стверджує, що країни з фіксованими або сильно керованими режимами валютних курсів повинні зберігати більше міжнародних резервів, ніж країни з більш гнучкими валютними курсами для того, щоб підтримувати стабільну вартість своєї національної валюти. Проте практично всі емпіричні результати попередніх досліджень заперечують таку точку зору. Так, наприклад, незважаючи на те, що після валютно-фінансової кризи 1990-х років багато країн перейшло від режимів прив'язки до режимів плаваючих валютних курсів, світові запаси міжнародних резервів все-таки продовжували зростати.

Слід зазначити, що за класифікацією Міжнародного валютного фонду виділяють наступні валютні режими [7]:

1. Режими жорстких прив'язок (фіксовані валютні режими):
 - валютний режим без застосування національного грошового знаку;
 - валютна рада.
2. Режими м'яких прив'язок (проміжні валютні режими):
 - валютний режим з фіксованою прив'язкою;
 - валютний режим з прив'язкою в межах горизонтального коридору;
 - валютний режим повзучої прив'язки;
 - валютний режим в межах коридорів, що змінюються.
3. Режими плавання (плаваючі валютні режими):
 - валютний режим керованого плавання без попереднього повідомлення меж коливання валютного курсу;
 - вільне плавання.

Дослідженню взаємозв'язку режимів валютних курсів та запасів міжнародних резервів присвячено чимало праць. Попередні емпіричні дослідження полягали в основному в тестуванні того, чи відбулася зміна у поведінці запасів міжнародних резервів у березні 1973 року, коли з розпадом Бреттон-Вудської валютної системи, міжнародна валютна система перейшла від системи прив'язаних валютних курсів до плаваючих валютних режимів.

Вперше проблему взаємозв'язку режимів валютних курсів та запасів міжнародних резервів розглянув Джон Вільямсон [11] у 1974 році. У своїй праці "Гнучкість валютних курсів та використання резервів" він дослідив чи існує взаємозв'язок між гнучкістю валютного режиму та рівнем міжнародних резервів у державі. Вчений не знайшов будь-яких переконливих доказів, які б підтверджували різницю у формуванні країнами міжнародних резервів в період до та після 1973 року. Він стверджував, що криві попиту і пропозиції на валютний курс можуть різнитися по відношенню до системи валютного курсу, а додаткові резерви можуть

бути затребувані у зв'язку з дестабілізуючими потоками капіталу після відходу від валютної системи фіксованих паритетів.

Джейкоб А. Френкель [4] у своїх дослідженнях (1978, 1980 та 1983 рр.) використовував модель резервного запасу, щоб проаналізувати стабільність попиту на міжнародні резерви у період прив'язаних валютних курсів (1963—72 рр.) та період плаваючих валютних режимів (1973—79 рр.). Він дійшов висновку про те, що хоча деякі структурні зміни в попиті на міжнародні резерви були присутні як в розвинених країнах так і в країнах, що розвиваються, після переходу до системи плаваючих валютних курсів, загалом більша гнучкість валютних курсів фундаментально не вплинула на закономірності формування міжнародних резервів. Пояснення такому висновку Дж.А. Френкель вбачає в тому, що валютний курс був скоріше регульованим, ніж фіксованим, під час режиму валютної прив'язки, та керованим, а не вільно плаваючим, під час режиму плаваючого валютного курсу.

Р. Геллер та М. Хан [6] у 1978 році продовжили дослідження Дж. А. Френкеля. У своїй праці "Попит на міжнародні резерви за умов фіксованого та плаваючого валютних режимів" вони згрупували країни за шістьма ознаками. Результати показали, що промислово розвинені країни знизили попит на міжнародні резерви після того, як валютні курси стали більш гнучкими. Протилежна ситуація склалася в країнах, що розвиваються і не мають запасів нафти. Таку ситуацію вчені пояснюють тим, що країни, які розвиваються і не мають нафтових запасів, були більше стурбовані високим рівнем нестабільності та коливанням рахунків свого платіжного балансу, що було спричинене прив'язкою до плаваючої валюти.

З іншого боку, Артур Граймс [5] у 1983 році в своєму дослідженні "Міжнародні резерви за умов плаваючих валютних курсів: Пояснення двох парадоксів" теоретично довів, що запаси міжнародних резервів країни можуть бути однаковими при фіксованому та плаваючому валютних режимах. Це можливо якщо альтернативна вартість міжнародних резервів є незначною і/або якщо центральні банки є абсолютно не схильними до ризику щодо дефіциту міжнародних резервів.

Деякі інші дослідження показали, що не всі країни будуть поводити себе однаково по відношенню до їхнього попиту на міжнародні резерви навіть при режимах валютної прив'язки. У 1983 році Севастіан Едвардз [2] в своєму дослідженні "Попит на міжнародні резерви та курсові регулювання" поділив 41 країну, що розвивається, на дві групи. Перша група включала країни з фіксованим валютним курсом протягом 1964—72 рр. (враховуючи, що їхні валютні паритети становили менше 1% в рік). До другої групи належали країни, які мали щонайменше 10% девальвацію протягом згаданого періоду. Результати дослідження показали, що країни з високим рівнем девальвації національної валюти в середньому зберігали менше міжнародних резервів, ніж країни з фіксованим валютним курсом. Це підтверджує, що країни з плаваючим валютним курсом потребують менших запасів міжнародних резервів.

Деякі емпіричні дослідження цього питання мають двоякий характер. Роберт Флад та Ненсі Меріон [3] у своїй праці "Зберігання міжнародних резервів в еру високої мобільності капіталу" виділили три основні тенденції зберігання міжнародних резервів, що спостерігалися протягом останнього десятиліття ХХ століття, а саме:

- 1) збільшення мобільності капіталу, оскільки все більше країн лібералізувало свої фінансові ринки та знизили контроль капіталу;
- 2) зростаюча частота та інтенсивність валютних та фінансових криз;
- 3) зростаюча кількість країн, які переходять на режим плаваючого валютного курсу.

Вчені довели, що волатильність номінального ефективного валютного курсу значно знижує рівень міжнародних резервів, припускаючи, що більша гнучкість валютних курсів зменшує запаси резервів.

З іншого боку Філіп Лейн та Домінік Берк [9] у своєму дослідженні "Емпірика міжнародних резервів" не знайшли явних ознак взаємозв'язку між режимом валютного курсу та рівнем міжнародних резервів. Вони проаналізували показники зміни рівня міжнародних резервів різних країн протягом 1981—95 років. На їхню думку, відкритість до торгівлі є найважливішою змінною, яка визначає рівень міжнародних резервів.

Загалом результати попередніх емпіричних досліджень не є остаточними та достатньо переконливими. Причиною

цьому може бути посилення у дослідженнях на офіційну класифікацію режимів валютних курсів, що на практиці не відповідало реальному стану речей. У 2004 році Кармен М. Рейнхарт та Кенет С. Рогофф [10] створили нову класифікацію режимів валютних курсів для 153 країн на основі історичної хронології та ринкових показників починаючи з 1946 року.

Використовуючи нову класифікацію валютних режимів, Ч. Чої та М. Баек [1] у своїй праці "Режими валютних курсів та міжнародні резерви" провели дослідження для 137 країн протягом 1980—2000 років. Вони зробили кілька нових висновків. По-перше, існує обернений зв'язок між режимом валютного курсу та рівнем міжнародних резервів у країні. Проміжні валютні режими потребують більше міжнародних резервів, ніж полярні валютні режими такі, як жорсткі прив'язки та вільне плавання. По-друге, запаси міжнародних резервів у країнах із жорсткими прив'язками валютних курсів є меншими, ніж у країнах із вільним плаванням валютного курсу. Тут мається на увазі, що країни, які використовують лише одну валюту, можуть значно скоротити оптимальний рівень своїх міжнародних резервів. По-третє, ВВП на душу населення та рівень міжнародних резервів також мають обернений взаємозв'язок.

Підсумовуючи, слід зазначити, що режим валютного курсу без сумніву впливає на обсяг міжнародних резервів. Проте він не є єдиним показником, що визначає динаміку та структуру резервних активів країни. Адаже здійснюючи управління міжнародними резервами, необхідно враховувати і такі показники, як розміри та відкритість економіки держави, обсяг експорту та імпорту країни, рівень інфляції, обсяг зовнішнього боргу, торговельні зв'язки тощо.

ВИСНОВКИ

Величина та обсяг міжнародних резервів країни зазвичай залежать від режиму валютного курсу. Адаже саме валютний курс забезпечує підтримку стабільності національної валюти. Однак вплив режиму валютного курсу на формування міжнародних резервів країни залишається все ще одним з невирішених питань у сфері міжнародних фінансів.

Теоретичний аналіз досліджень щодо впливу режиму валютного курсу на рівень міжнародних резервів, які проводилися науковцями після розпаду Бреттон-Вудської валютної системи, коли міжнародна валютна система перейшла від системи прив'язаних до плаваючих валютних режимів, дав змогу зробити наступні висновки:

- Більша гнучкість валютних курсів кардинально вплинула на закономірності формування міжнародних резервів, оскільки валютні режими країн *de jure* не відповідали валютним режимам *de facto*.

- Запаси міжнародних резервів країни можуть бути однаковими при фіксованому та плаваючому валютних режимах, якщо альтернативна вартість міжнародних резервів є незначною і/або якщо центральні банки є абсолютно не схильними до ризику щодо дефіциту міжнародних резервів.

- Промислово розвинені країни знизили попит на міжнародні резерви після того, як валютні курси стали більш гнучкими, а країни, що розвиваються, і не мають запасів нафти, — навпаки.

- Країни з високим рівнем девальвації національної валюти в середньому зберігали менше міжнародних резервів, ніж країни з фіксованим валютним курсом. Це підтверджує, що країни з плаваючим валютним курсом потребують менших запасів міжнародних резервів.

- Існує обернений зв'язок між режимом валютного курсу та рівнем міжнародних резервів у країні. Проміжні валютні режими потребують більше міжнародних резервів, ніж полярні.

Що стосується подальших розвідок у цьому напрямі, то це може бути емпіричне тестування впливу режиму валютного курсу на формування міжнародних резервів країни для певної групи країн, а також виокремлення відмінностей в управлінні офіційними резервами у країнах з плаваючими та фіксованими валютними курсами. Особливо важливим є дослідження цієї проблематики для країн Центральної та Східної Європи, оскільки у цих країнах очікування економічних суб'єктів значною мірою залежать від змін валютних курсів. Адаже запровадження нових підходів до управління міжнародними резервами, а також оптимізація та диверсифікація їхньої структури забезпечить ефективне здійснення валютної політики та підвищить рівень економічної безпеки держав загалом.

Література:

1. Choi C., Baek S.-G. (2008), Exchange rate regimes and International Reserves [Електронний ресурс]. — Режим дос-

тупу: http://www.europe.canterbury.ac.nz/conferences/apeu2004/papers/choi_baek.pdf

2. Edwards S. (1983), The Demand for International Reserves and Exchange Rate Adjustments [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nber.org/papers/w01063>

3. Flood R., Marion N. (2002), Holding International Reserves in an Era of High Capital Mobility [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2002/wp0262.pdf>

4. Frenkel J.A. (1978), International Reserves Under Alternative Exchange Rate Regimes And Aspects of the Economics of Managed Float [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nber.org/papers/w0287>

5. Grimes A. (1983), International Reserves under Floating Exchange Rates: Two Paradoxes Explained [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1475-4932.1993.tb02122.x/abstract>

6. Heller R.H., Khan M. S. The Demand for International Reserves Under Fixed and Floating Exchange Rates// IMF Staff Papers. — 1978. — Vol. 25.

7. International Monetary Fund (2014), Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/nft/2014/areaers/ar2014.pdf>

8. International Monetary Fund (2013), Revised Guidelines for Foreign Exchange Reserve Management [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2013/020113.pdf>

9. Lane P., Burke D. (2001), The Empirics of Foreign Reserves [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ideas.repec.org/p/tcd/tcdceg/20013.html>

10. Reinhart C.M., Rogoff K.S. (2004), The Modern History of Exchange Rate Arrangements: A Reinterpretation [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://scholar.harvard.edu/files/rogoff/files/51_qje2004.pdf

11. Williamson J. (1974), Exchange Rate Flexibility and Reserve Use [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.jstor.org/stable/3439934?seq=1#page_scan_tab_contents

References:

1. Choi, C. and Baek, S.-G. (2008), "Exchange rate regimes and International Reserves", available at: http://www.europe.canterbury.ac.nz/conferences/apeu2004/papers/choi_baek.pdf (Accessed 20 Oct 2016).

2. Edwards, S. (1983), "The Demand for International Reserves and Exchange Rate Adjustments", available at: <http://www.nber.org/papers/w01063> (Accessed 20 Oct 2016).

3. Flood, R. and Marion, N. (2002), "Holding International Reserves in an Era of High Capital Mobility", available at: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2002/wp0262.pdf> (Accessed 20 Oct 2016).

4. Frenkel, J.A. (1978), "International Reserves Under Alternative Exchange Rate Regimes And Aspects of the Economics of Managed Float", available at: <http://www.nber.org/papers/w0287> (Accessed 20 Oct 2016).

5. Grimes, A. (1983), "International Reserves under Floating Exchange Rates: Two Paradoxes Explained", available at: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1475-4932.1993.tb02122.x/abstract> (Accessed 20 Oct 2016).

6. Heller, R.H. and Khan, M. S. (1978), "The Demand for International Reserves Under Fixed and Floating Exchange Rates", IMF Staff Papers, vol. 25.

7. International Monetary Fund (2014), "Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions 2014", available at: <http://www.imf.org/external/pubs/nft/2014/areaers/ar2014.pdf> (Accessed 20 Oct 2016).

8. International Monetary Fund (2013), "Revised Guidelines for Foreign Exchange Reserve Management", available at: <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2013/020113.pdf> (Accessed 20 Oct 2016).

9. Lane, P. and Burke, D. (2001), "The Empirics of Foreign Reserves", available at: <https://ideas.repec.org/p/tcd/tcdceg/20013.html> (Accessed 20 Oct 2016).

10. Reinhart, C.M. and Rogoff, K.S. (2004), "The Modern History of Exchange rate Arrangements: A Reinterpretation", available at: http://scholar.harvard.edu/files/rogoff/files/51_qje2004.pdf (Accessed 20 Oct 2016).

11. Williamson, J. (1974), "Exchange Rate Flexibility and Reserve Use", available at: https://www.jstor.org/stable/3439934?seq=1#page_scan_tab_contents (Accessed 20 Oct 2016).
Стаття надійшла до редакції 28.10.2016 р.

В. А. Дуба,
аспірант, Національний Технічний університет України "КПІ" ім. Сікорського

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ УКРАЇНИ

V. Dyba,
a graduate student, National Technical University of Ukraine "KPI" im. Sikorskoho

THE CURRENT STATE AND PROSPECTS OF INSURANCE COMPANIES IN UKRAINE

У статті розглянуто та проведено аналіз сучасного стану страхових компаній на ринку України та основні показники страхової діяльності за 2015 та початок 2016 року. Проведено порівняльний аналіз діяльності страхових компаній світу та України. На основі аналізу показано ключові проблеми діяльності страхового ринку та проблеми, що стримують його розвиток. Також подано прогноз подальшого розвитку страхових компаній на ринку України.

This article discussed and analyzed the current state of the insurance companies in Ukraine and the main indicators of insurance by 2015 and beginning of 2016. A comparative analysis of insurance companies in the world and Ukraine. Based on analysis shows the key problems of the insurance market and the problems that hinder its development. Also, given the forecast for further development of the insurance companies in Ukraine.

Ключові слова: страховий ринок, страхові компанії, страхова діяльність, страхові виплати.
Key words: insurance market, insurance companies, insurance activity, insurance payments.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Протягом 2015 року та I кварталу 2016 роки ринок страхування України перебував під тиском через складну економічну ситуацію, зміни операційного середовища (включаючи зміни регуляторного поля), скорочення внутрішнього попиту, а також підвищення ризиків ліквідності. Це відповідним чином позначилося на фінансових показниках страховиків і можливості розвитку галузі, а також заклала нові орієнтири розвитку ринку.

Одним з найбільш значущих чинників впливу на розвиток страхового ринку стало очікуване зміна підзвітності (НБУ замість Нацкомфінпослуг), що в свою чергу може призвести до прискорення консолідаційних процесів і підвищенню прозорості страховиків (за прикладом банківського сектора), а також ліквідації окремих компаній, діяльність яких не буде відповідати вимогам регулятора, або не цікава власникам і операційного менеджменту. У той же час, потенційна "очищення ринку", може сприяти підвищенню інвестиційної привабливості страхового ринку в цілому при відносно невисоких втратах страхувальників (за рахунок сплачених полісів в проблемних компаніях) на перехідному етапі.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз сучасного стану страхових компаній на ринку України виявлення основних тенденцій та можливого подальшого розвитку ситуації на ринку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню стану і проблем розвитку вітчизняного страхового ринку присвятили свої наукові праці В. Базилевич, О. Барановський, О. Заруба, С. Осадець, Є. Романенко, О. Слюсаренко, В. Фурман та інші. Однак у зв'язку зі змінами, що відбуваються в економіці

України, дослідження проблем, що стримують розвиток вітчизняного страхового ринку, набуло ще більшої актуальності.

Важливий внесок у дослідження ринку страхових послуг зробили такі західні економісти: Є.Н. Гендзехадзе, К.О. Граве, О.С. Іоффе, В.Р. Ідельсон, Д.І. Мейер, В.К. Райхер та інші. Серед російських вчених варто відмітити праці: А.А. Лунець, В.І. Серебровський, Г.Ф. Шершеневич, В.М. Яковлев та інших. Питання розвитку теорії й практики формування ринку страхових послуг неодноразово порушували у своїх працях такі українські вчені, як: Є.М. Білоусов, О.Д. Василик, А.А. Гвозденко, О.Д. Заруба, М.С. Клапків, Ф.В. Коньшин, В.В. Луць, Є.О. Суханов, М.Я. Шимінов, В.П. Янішен та ін.

Але сьогодні ринок страхових послуг в Україні перебуває на початку поступового інтегрування у світовий ринок, тому це питання висвітлено недостатньо і потребує поглибленого вивчення, що посилює актуальність обраної теми.

ВИКЛАД ОСНОВИНО МАТЕРІАЛУ

Протягом 2015 року і I кв. 2016 року ринок страхування України функціонував в досить складних економічних умовах і мінливому операційному середовищі, що призвело до подальшого скорочення кількості учасників, як в сегменті ризикового страхування, так і страхування життя. За даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері фінансових послуг (далі Нацкомфінпослуг) з початку 2015 роки кількість страхових компаній, що здійснюють страхування життя, скоротилося на 11, інших страховиків — на 19 (рис. 1).

Основними подіями, під впливом яких функціонував ринок страхування в аналізованому періоді, були:
— продовження військового конфлікту в країні, а також політична напруженість у відносинах з РФ. Ос-

танне призвело до посилення регуляторного тиску на діяльність компаній з російським капіталом і відповідних дій з їхньої сторони, спрямованих на зміну структури власності;

— обмеження платоспроможного попиту з боку кінцевих споживачів послуг (страхувальників) через зниження рівня вільних доходів населення і суб'єктів господарювання;

— девальвація національної валюти з одночасним введенням низки обмежень на валютному ринку;

— посилення фіскального тиску на страхову галузь за рахунок внесення змін до Податкового кодексу;

— ліквідація значної кількості банківських установ, що призвело до втрат депозитів окремих страховиків;

— зниження ліквідності фондового ринку та ринку нерухомості, ревізія якості дохідних активів страховиків з відповідним відображенням на їх фінансові результати.

У зв'язку з посиленням нагляду з боку Нацкомфін-послуг і підвищенням ризику ліквідності через погіршення операційного середовища (банкрутство окремих банків, низька платоспроможність ряду емітентів цінних паперів, яка супроводжувалася технічними дефолтами за зобов'язаннями), значна частина страховиків доклала певних зусиль для приведення структури активів у відповідність більш жорстким нормативним вимогам. Як результат, останнім часом спостерігається зростання частки активів, якими можуть бути представлені страхові резерви (згідно з Законом України "про страхування").

В аналізованому періоді страховики значно скоротили обсяг інвестицій в цінні папери з обмеженою ліквідністю, а частка фінансових інвестицій в структурі активів, якими можуть бути представлені страхові резерви, усього за рік скоротилася майже на 15 п.п. При цьому, обсяг балансових активів страховиків з початку 2015 року зменшився на 23,8% — до 53,5 млрд грн. станом на 01.04.2016 р. (балансова вартість активів страхових компаній, що здійснюють страхування життя — 10,70 млрд грн.), а обсяг активів, якими можуть бути представлені страхові резерви відповідно до чинного законодавства (тут і далі — ліквідні активи) — на 16,2% (до 33,95 млрд грн. станом на 01.04.2016 р.). Основний обсяг ліквідних активів представлений засобами на депозитних (12,14 млрд грн.) та поточних (2,80 млрд грн.) рахунках в банківських установах. Близько 20% — в сукупності склали права вимоги до перестраховальників (3,71 млрд грн.) і інвестиції в ОВДВЗ (3,48 млрд грн.). При цьому, частина активів страховиків все ще представлена інвестиціями в акції, що в умовах низької ліквідності фондового ринку України, залишається джерелом потенційного ризику для страхового сектора. У той же час, ревізія якості інвестиційних активів (в тому числі, через ліквідацію окремих банків, низьку ліквідність фондового ринку і ринку нерухомості) привела до

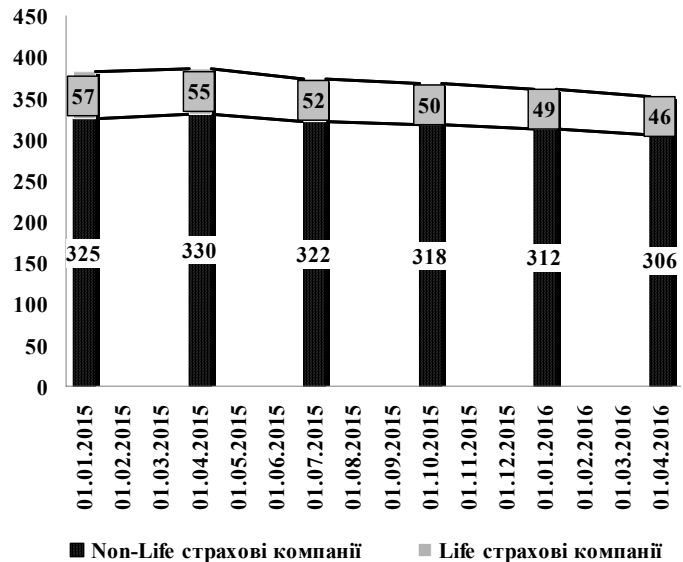

Рис. 1. Динаміка зміни кількості страхових компаній в Україні

істотного коректування фінансового результату окремих страховиків (рис. 2).

Обсяг сплачених статутних капіталів учасників страхового ринку з початку 2015 року скоротився на 14% — до 12,9 млрд грн. станом на 01.04.2016 р., що, в тому числі, пов'язано з ліквідацією окремих страховиків. Достатність капіталу в страховому секторі є високою (за станом на 01.04.2016 р. ставлення балансового капіталу до загальних активів в цілому по страховому сектору склало 54%, в сегменті страхування життя — 28%). Структура зобов'язань і забезпечення протягом аналізованого періоду істотних змін не зазнала: їх основними складовими для страхових компаній сегмента "non-Life" станом на 01.04.2016 року були резерв незароблених премій (6,92 млрд грн.) і збитків (3,69 млрд грн.), а також кредиторська заборгованість по страховій діяльності (2,86 млрд грн.). Для страховиків життя ключовим є резерв довгострокових зобов'язань (6,96 млрд грн.). Із загального обсягу технічних резервів і резервів із страхування життя, майже 60% розміщено на рахунках (поточних і депозитних) в банківських установах. Частина страхових резервів розміщена на валютних рахунках в банківських установах, а також у вигляді вимог перестраховування до нерезидентів.

Погіршення ліквідності окремих страховиків (у тому числі через ліквідації банків, на рахунках в яких останні утримували страхові резерви) в подальшому може призвести до перегрупування серед учасників ринку. При цьому для окремих страховиків (перш за все — компаній з достатньою платоспроможністю і бездоганною діло-

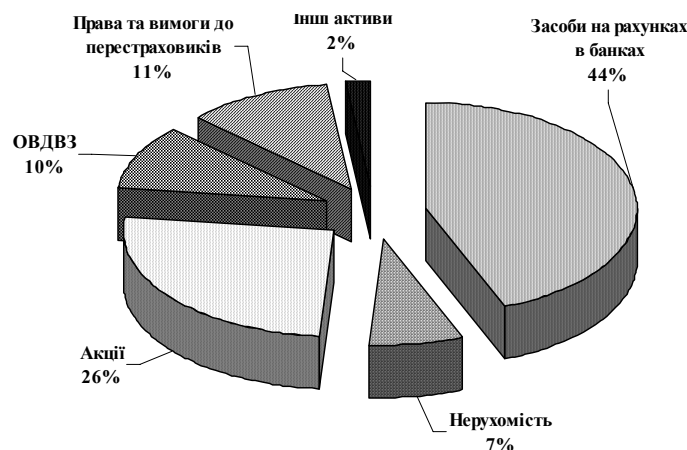

Рис. 2. Структура Активів станом на 01.04.2016 р.

Таблиця 1. Фінансові результати страхового сектору, млрд грн.

Показник	I кв. 2015	II кв. 2015	III кв. 2015	IV кв. 2015	I кв. 2016
Дохід від реалізації послуг з видів страхування, інших, ніж страхування життя (зароблені страхові платежі)	3,79	4,52	4,65	3,8	3,98
Дохід від реалізації послуг зі страхування життя	-0,12	0,72	0,54	0,6	0,43
Інші операційні доходи, інші та надзвичайні доходи	9,14	6,84	6,97	10,32	5,56
Операційні витрати, інші та надзвичайні витрати	9,28	9,54	9,66	13,85	7,23
Фінансові результати звичайної діяльності та надзвичайних подій (до оподаткування)	1,26	1,41	0,88	-3,15	0,93
В тому числі:	0,59	1,45	1,25	-2,24	0,23
Результат основної діяльності	0,35	0,4	0,39	0,23	0,42
Результат фінансових операцій	0,31	-0,44	-0,75	-1,14	0,28
Результат інших операцій	0,93	1,29	0,67	-3,34	0,72
Чистий прибуток (збиток)	0,59	1,45	1,25	-2,24	0,23

вою репутацією) зазначені події були додатковим ката- лізатором розвитку.

Незважаючи на те, що якість виконання зобов'язань перед страхувальниками контролюється Регулятором і галузевими саморегульовані організації (зокрема МТСБУ), на страховому ринку продовжують спостері- гатися окремі випадки неправомірних відмов у страхо- вому відшкодуванні, що негативно позначається на рівні довіри до страхової галузі в цілому. Про наявність пев- них проблем з врегулюванням страхових випадків окре- мих страховиків свідчить також збільшення обсягу резервів збитків і належних виплат. З огляду на ринкові тенденції щодо оптимізації адміністративних витрат, а також скорочення можливостей використання банкі- вського каналу продажів, страховий сегмент досить ак- тивно впроваджує електронні канали продажів, а також взаємодія зі страховими брокерами та агентами. За да- ними звітності за I кв. 2016 року, в сегменті страхування життя ставлення агентських винагород в валових премій скла- ло 47%; в сегменті страхування ризиків — 9%.

Незважаючи на те, що значна частина зареєстрова- них страховиків майже не здійснює діяльності, конку- ренція між лідерами галузі залишається досить високою.

Про це свідчить значення показника "Індекс Герфін- даля-Гіршмана". Цей індикатор визначає концентра- цію бізнесу на певному ринку. Індекс розраховується наступним чином:

$$H = \sum_{i=1}^N s_i^2 \quad (1)$$

де S_i — ринкова доля компанії i на ринку, N — загальна кількість компаній в сегменті [1].

У сегменті страхування ризиків в 2015 році 10 най- більшими страховиками зібрано 36,3% валових премій (48% в I кв. 2016 року); частка 3 найбільших страхо- виків за цим показником склали 14,7% (22,4%). Ринок страхування життя помірно монополізований: у 2015 році на Топ-3 страховиків доводилося 42,8% зібраних премій, на Топ-10 — 87,9% (в I кв. 2016 року — 42,3% і

87,5% відповідно). За обсягом премій, як в страхуванні життя, так і в інших видах страхування, лідерство ут- римують компанії, підконтрольні іноземним групам (перш за все, західним); в той же час, в окремих видах страхування міцними залишаються позиції вітчизняних страховиків. Протягом аналізованого періоду частка ринку компаній, які асоціюються з російським капіта- лом, продовжувала скорочуватися; в той же час, знач- ну позитивну динаміку за обсягом премій демонстру- вали страхові компанії-лідери ринку, що входять до складу міжнародних фінансових груп або афілійовані (або тісно співпрацюють) з окремими вітчизняними банками.

У 2015 році діяльність страховиків в цілому була збитковою, що пов'язано з негативним результатом від іншої звичайної діяльності (відрахування в резерви, по- в'язані з погіршенням якості активів). Прибуток за I кв. 2016 року також нижче, в порівнянні з аналогічним пе- ріодом минулого року.

З огляду на загальне зниження ліквідності нерухо- мості і фондового ринку, а також масовий виведення з ринку банківських установ, збільшилися ризики втрати частини страхових резервів. При цьому окремі законо- давчі ініціативи (зміни до Податкового кодексу Украї- ни в частині оподаткування, зміни в ЗУ "Про ліцензу- вання певних видів господарської діяльності", збільшен- ня суми покриття за договорами ОСАГО) привели до посилення ризиків для окремих страховиків без мож- ливості отримання останніми належних "компенсаторів" (табл. 1).

Основу операційного результату страховиків в сег- менті страхування ризиків формує позитивний резуль- тат від основної діяльності; при цьому з II кварталу 2015 істотно скоротився обсяг фінансових доходів страхо- виків, доходів від повернення коштів за рахунок техніч- них резервів, а також доходів від страхових виплат, ком- пенсуються перестраховиками. Показники прибутко- вості страховиків значно погіршилися, а рівень фіскаль- ного навантаження досить високий в сегменті страху- вання ризиків (рис. 3).

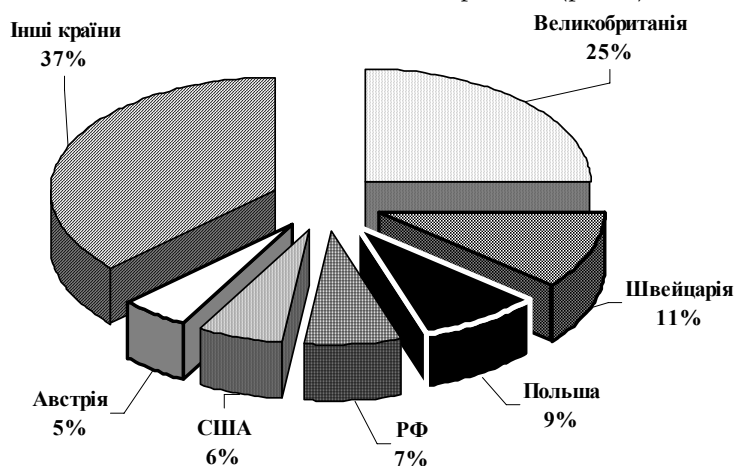

Рис. 3. Вихідне перестраховання по країнам у 2015 році

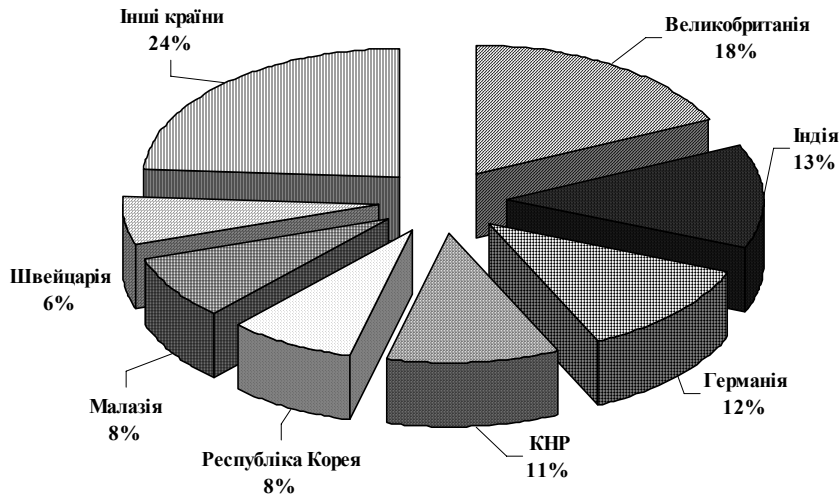

Рис. 4. Вихідне перестраховування по країнам у 2016 році

Окремі компанії передають на перестраховування 80% і більше ризиків за відповідними договорами зі своїми клієнтами. Стосовно до валових страхових премій за I квартал 2016 частка вихідного перестраховування склала 38,8%, що істотно перевищує показник аналогічного періоду минулого року. Основний обсяг ризиків вітчизняні страховики перестраховують на внутрішньому ринку. У той же час, спостерігається тенденція до зростання обсягу премій, сплачених перестраховикам-нерезидентам (їх частка в загальному обсязі платежів перестраховикам зростає з 15,8% за підсумками 2014 і 25,5% за підсумками 2015 року до 36,4% в I кварталі 2016 року). У структурі вихідного перестраховування за кордон у I кварталі 2016 відчутно зростає частка таких країн як КНР, Індія, Республіка Корея, і Малайзія. Крім того, серед нерезидентів лідерами за обсягом перестраховування залишаються компанії з окремих країн Західної Європи і Польщі (рис. 4).

Навіть при наявності великих виплат за страховими випадками у 2015 році і I півріччі 2016 року, гучних банкрутств страховиків в зазначеному періоді не спостерігалось. При цьому регуляторний тиск на страховий сектор посилюється. У липні 2016 р. Верховна Рада підтримала в першому читанні Законопроект, що передбачає передачу більшості повноважень щодо контролю за діяльністю страхових компаній в НБУ, який значну увагу приділяє легалізації структури власників піднаглядних установ.

ВИСНОВКИ

Отже на сьогодні страховий ринок України знаходиться на етапі розвитку та має певні переваги та значну кількість недоліків: темпи росту страхового ринку відстають від темпів росту економіки, а його доля в ВВП країни незначна. Але український страховий ринок має великий потенціал для розвитку. На мою думку, реалізація наведених рекомендацій має зміцнити фінансовий потенціал страхового ринку України. Формування розвинутого ринку страхових послуг в Україні забезпечить сприятливі умови для ринкової трансформації та стабільний розвиток національної економіки, розвиток світової економіки та міжнародних відносин.

З огляду на збереження складної ситуації в економіці, мінливість операційного середовища, а також невирішені проблеми на Сході країни, можна очікувати збереження тиску на страховий ринок в найближчій перспективі. Це може проявлятися як в подальшому зниженні платоспроможного попиту на окремі страхові послуги з боку вітчизняних споживачів (як населення, так і компанії), так і скорочення ліквідності і прибутковості самих страховиків.

Після реорганізації Нацкомфінпослуг мають посилитися вимоги до діяльності та фінансових показників страховиків, а також легалізації структури їх власників.

Це може привести: з одного боку, до підвищення рівня надійності страховиків, а з іншого — до скорочення їх кількості.

У разі примусового виведення з ринку окремих страховиків, рівень потенційних витрат страховальників буде залежати безпосередньо від ліквідності активів, якими представлені страхові резерви страховиків, якості вихідного перестраховування і взаємодії на рівні регулятора і консолідуючих організацій (МТСБУ, страхові пули в окремих випадках). Потенційні втрати (за рахунок сплачених страхових полісів компаніям, яким за рішенням регулятора не будуть продовжені ліцензії) страховальників у разі інтенсифікації дій, спрямованих на виведення з ринку непрозорих або неплатоспроможних страховиків, не перевищать 5% від загального обсягу страхових премій в ризиковому страхуванні і 2% — в сегменті страхування життя. З огляду на втрату активів страховиків у зв'язку з ліквідацією окремих банків, а також зниженням ліквідності фінансового ринку і ринку нерухомості, можна очікувати посилення регулятивних вимог до якості активів страховиків.

Література:

1. Борисов В.Н. Микроэкономика: В 5-х т. / Общ. ред. Чеплянского Ю.В. — СПб.: Экономическая школа, 2015. — Т. 7, С. 1168—1169, 1171.
2. Гавриляк Т.С. Влияние мирового финансового кризиса на страховой рынок Украины / Т.С. Гавриляк / Миколиївський національний університет ім. В.О. Сухомилинського. — 2014. — № 2.
3. Лук'яненко І.Г., Сінельник В.В. Сучасні тенденції функціонування та напрями реформування страхового ринку України / І.Г. Лук'яненко І. Г., В.В. Сінельник // Економічний вісник університету. — 2015. — № 27/1: Економічні науки. — С. 221—227.
4. Офіційний сайт Державної комісії по регулюванню ринку фінансових послуг [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dof.gov.ua>

References:

1. Borisov, V.N. (2015), "Microeconomics", The School of Economics, St. Petersburg, Russian Federation.
2. Havrylyak, T.S. (2014), "Influence Peace Financial crisis in Ukraine Insurance Marketplace", Mykolivivskyy National University, vol. 2, pp. 1034—1037.
3. Lukyanenko, I.G. and Sinelnik, V. (2015), "Current Trends and Directions functioning insurance reforming Ukraine Market", Economic science, Economic Bulletin University, vol. 27 (1), pp. 221—227.
4. The official website of the State Commission for Regulation of Financial Services available at: <http://dof.gov.ua> (Accessed 10 October 2016).

Стаття надійшла до редакції 28.10.2016 р.

Г. А. Єгорова,

аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЛИТТІВ ТА ПОГЛИНАНЬ: ШЛЯХИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ

G. Iegorova,

Ph.D. student, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

ECONOMIC AND LEGAL PRINCIPLES OF STATE REGULATION OF MERGERS AND ACQUISITIONS: WAYS TO HARMONIZE DOMESTIC AND EUROPEAN EXPERIENCE

У статті розкрито позитивні та негативні аспекти процесів злиття та поглинання, які обумовлюють необхідність державного контролю за концентрацією суб'єктів господарювання з метою захисту та розвитку добросовісної конкуренції. Надано характеристику діяльності Антимонопольного комітету України як державного регулятора інтеграційних процесів підприємств, зокрема розкрито мету, завдання функціонування органу в умовах євроінтеграції та основні інструменти здійснення контролю за концентрацією на ринках. Проведено порівняльний аналіз основних засад антимонопольного регулювання злиттів та поглинань України та ЄС — трактування сутності поняття "концентрація", порядок отримання дозволу на концентрацію, відповідальність за порушення норм конкурентного законодавства. Це дозволило сформулювати ключові напрями вдосконалення вітчизняного законодавства на шляху наближення його до європейських норм.

The aim of the paper is define positive and negative aspects of mergers and acquisitions that lead to the need for state control of concentrations between undertakings for the protection and development of fair competition. This paper illuminate characteristics of the Antimonopoly Committee of Ukraine as a state regulator of integration processes of enterprises, including goals and objectives under European integration, and the major tools for monitor the market concentration. A comparative analysis of basic principles of antitrust law of Ukraine and the EU allows to explore interpretation of the essence of the concept of "concentration", the procedure for obtaining the concentration, liability for breach of competition law. Results of the study help to propose the key ways to improvement national legislation for bringing it closer to European standards.

*Ключові слова: концентрація, злиття, поглинання, антимонопольне регулювання.
Key words: concentration, mergers, acquisitions, antitrust regulation.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Об'єктивний процес глобалізації сучасної світової економіки та євроінтеграції вимагає нового рівня розвитку бізнесу. Як наслідок, змінюється характер конкуренції і структура економіки. Загальною світовою тенденцією стало підвищення ступеня відкритості економічної системи країни для міжнародної конкуренції. Інтеграційні процеси стали одним із основних засобів здійснення стратегії розвитку компаній у сучасних умовах, а процеси злиття та поглинання — найбільш високоєфективним ринковим інструментом трансформації.

Однак, з іншого боку, процеси злиттів та поглинань створюють умови для економічної концентрації. У зв'язку з цим усі держави жорстко контролюють ці процеси з метою розвитку добросовісної конкуренції та недопущення надмірної монополізації ринків.

Сьогодні політика захисту конкуренції на мегарівні оперує комплексом правил, дотримання яких забезпечує можливість економічним суб'єктам долучитися до світового ринку й здійснювати свою діяльність на паритетних умовах. Таким чином, конкурентна політика держави виступає важливою складовою економічної полі-

Таблиця 1. Інструментарій реалізації антимонопольного регулювання

Група інструментів	Інструменти
Обмежуючі	Дозволи на злиття компаній та ведення спільної діяльності; встановлення максимальних / мінімальних цін, моніторинг
Стримуючі	Квоти; податки; штрафи
Стимулюючі	Ліцензії; кредити; тарифи; пільги; субсидії; міжбюджетні трансферти; цільові програми; науково-технічні програми; дотації; субвенції

Джерело: [5, с. 33].

тики, метою здійснення якої є забезпечення зони вільної торгівлі. Саме тому виникає об'єктивна необхідність гармонізації нормативно-правової бази у сфері регулювання конкуренції та її застосування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Слід зазначити, що окремим аспектам реалізації національної конкурентної політики приділено увагу у наукових працях таких вчених, як В. Базилевича, А. Герасименко, О. Грицай, А. Ігнатюк, В. Лагутіна, Г. Філюк, В. Колоша (Філюк), А. Чухна та ін. Проте, незважаючи на значні дослідження в цьому напрямі, проблема регулювання концентрації суб'єктів господарювання залишається відкритою та потребує подальшого розвитку.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження економіко-правових засад державного регулювання злиттів та поглинань, порівняння норм та практик вітчизняного та європейського державного контролю за концентрацією суб'єктів господарювання, а також обґрунтування напрямів удосконалення вітчизняного антимонопольного законодавства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Висока конкуренція на ринку, стрімкі інноваційні зміни, постійно зростаючі потреби споживачів стимулюють національні підприємства до активного пошуку нових рішень з метою підвищення та зміцнення своєї конкурентоспроможності. Практичний досвід наочно підтверджує, що на сьогодні одним з найдієвіших інструментів забезпечення розвитку підприємства є злиття та поглинання. Він виправдовує себе не лише як надійний механізм диверсифікації бізнесу, а й як засіб підвищення ефективності функціонування постінтеграційної компанії.

Однак, незважаючи на позитивний ефект від консолідації капіталів, процеси злиття та поглинання супроводжуються негативними наслідками та ризиками [9, с. 94–95]:

— усунення конкуренції між компаніями, які об'єднуються, що може виявитися принципово важливим для зміни структури ринку;

— злиття може стати причиною появи значної ринкової влади у новоствореного суб'єкта господарювання, що дасть йому можливість в односторонньому порядку підвищувати ціни або скорочувати обсяг випуску;

— підвищення концентрації на відповідному товарному ринку може спровокувати присутні на ньому компанії координувати рішення щодо ціноутворення та обсягу випуску продукції, тобто посилити стимули до узгоджених дій учасників ринку.

З огляду на це, виникає об'єктивна необхідність жорсткого державного контролю за концентрацією суб'єктів господарювання з метою захисту та розвитку чесної конкуренції, недопущення надмірної монополізації ринків.

В Україні регулюючим органом виступає Антимонопольний комітет України (АМКУ), який, відповідно до ст. 1 Закону України "Про Антимонопольний комітет України", є державним органом із спеціальним статусом, метою діяльності якого є забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності та у сфері державних закупівель [2].

Основним завданням АМКУ згідно зі ст. 3 зазначеного Закону є участь у формуванні та реалізації конкурентної політики в частині: (1) здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів, запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції; (2) контролю за концентрацією, узгодженими діями суб'єктів господарювання та дотриманням вимог законодавства про захист економічної конкуренції під час регулювання цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій; (3) сприяння розвитку добросовісної конкуренції; (4) методичного забезпечення застосування законодавства про захист економічної конкуренції [2].

Інструменти антимонопольного регулювання, залежно від мети та функцій їх застосування, можна поділити на три групи — обмежуючі, стримуючі, стимулюючі (табл. 1).

Одним з найдієвіших інструментів контролю та регулювання концентрації суб'єктів господарювання є дозволи АМКУ на злиття або поглинання компаній.

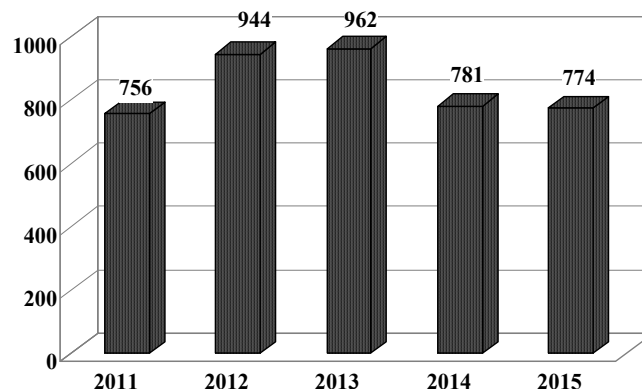

Рис. 1. Кількість заяв про надання дозволу АМКУ на концентрацію суб'єктів господарювання у 2011–2015 рр., шт.

Джерело: [4, с. 71].

Таблиця 2. Розподіл наданих Антимонопольним комітетом України дозволів на концентрацію суб'єктів господарювання у 2011–2015 рр., шт.

Рік	Вид концентрації					Всього
	Злиття	Спільне створення суб'єкта господарювання	Набуття контролю	Придбання акцій (часток, паїв)	Інші	
2011	13	18	136	417	1	585
2012	31	32	106	576	5	750
2013	20	23	73	655	8	779
2014	17	22	36	418	8	501
2015	14	23	50	563	8	658
Всього	95	118	401	2629	30	3273

Джерело: [4, с. 73].

Зокрема у 2015 р. Антимонопольним комітетом України було розглянуто 774 заяви про надання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання. При цьому більше, ніж 83 % заяв (647 заяв), надійшло від іноземних інвесторів або підприємств за участю іноземних інвесторів (рис. 1) [4].

Протягом 2015 р. АМКУ був наданий дозвіл щодо 658 випадків концентрації суб'єктів господарювання. Відповідно до офіційного звіту антимонопольного органу, найбільш поширеними видами концентрації, на які АМКУ надав дозвіл, були придбання акцій (часток, паїв) — 85,6 відсотка загальної кількості, набуття контролю в інших формах — 7,6 відсотка та спільне створення суб'єкта господарювання — 3,5 відсотка (табл. 2) [4].

Крім того, важливим аспектом роботи АМКУ є удосконалення вітчизняного законодавства щодо захисту економічної конкуренції, що виступає у ролі бази формування та реалізації антимонопольної політики, зокрема контроль за концентрацією економічних суб'єктів. Враховуючи директивний характер виконання завдань, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, особливої уваги вимагає питання гармонізації засад антимонопольного регулювання. Результати порівняльного аналізу вітчизняного та європейського антимонопольного законодавства представлені у систематизованому вигляді в таблиці 3.

З проведеного дослідження можна зробити висновок, що концептуально розуміння монопольного становища та концентрації суб'єктів господарювання як на національному, так і на наднаціональному рівнях подібні, що свідчить про спільність поглядів та практики регулювання питань у цій сфері й можливість ефективної взаємодії держав.

Протягом останніх двох років до вітчизняних нормативно-правових актів щодо механізму контролю за економічними концентраціями, були внесені зміни з метою наближення методики контролю за економічними концентраціями в Україні до європейських стандартів. Так, було прийнято Закон "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прозорості діяльності Антимонопольного комітету України", Закон "Про внесення змін до Закону України "Про захист економічної конкуренції" щодо підвищення ефективності системи контролю за економічними концентраціями", а також оновлено редакцію Положення про порядок подання та розгляду заяв про попереднє отримання дозволу Комітету на концентрацію суб'єктів господарювання (Положення про концентрацію).

Однак існує ряд відмінностей, зокрема, щодо визначення монопольного становища підприємства. По-перше, відповідно до ст. 12 ч. 1 Закону України "Про захист економічної конкуренції", суб'єкт господарювання займає монопольне становище на ринку товару якщо [1]:

- на цьому ринку у нього немає жодного конкурента;
- не зазнає значної конкуренції внаслідок обмеженості можливостей доступу інших суб'єктів господарю-

вання щодо закупівлі сировини, матеріалів та збуту товарів, наявності бар'єрів для доступу на ринок інших суб'єктів господарювання, наявності пільг чи інших обставин.

Зазначеним Законом також передбачається, що монопольним можна вважати становище суб'єкта господарювання, частка якого на ринку товару перевищує 35%, якщо він не доведе, що зазнає значної конкуренції, або якщо його частка на ринку товару становить 35 % або менше, але він не зазнає значної конкуренції, зокрема внаслідок порівняно невеликого розміру часток ринку, які належать конкурентам [1].

Варто зазначити, що в Україні встановлено занадто низький відсотковий розмір частки на товарному ринку для визначення підприємства монополістом. Наприклад, у багатьох країнах світу домінуючим не можна визнати становище підприємства на ринку, якщо його ринкова частка є меншою, від 50 %.

Крім вище зазначених норм, вітчизняне законодавство передбачає спеціальні умови щодо встановлення домінуючого становища кожного з кількох суб'єктів господарювання, зокрема, коли [1]:

- сукупна частка не більше ніж трьох суб'єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки на ринку, перевищує 50 %;
- сукупна частка не більше ніж п'яти суб'єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки на ринку, перевищує 70 %.

Законодавство ЄС взагалі не встановлює конкретний розмір частки ринку, контроль над якою дозволяє визнати суб'єкта господарювання монополістом. Це питання залишається на розгляд та дослідження Європейської комісії й для кожного випадку концентрації визначається окремо з урахуванням специфіки ринку та впливу інших факторів.

По-друге, відсутність попередніх консультацій АМКУ з суб'єктами господарювання, що мають намір об'єднатися. Оперуючи прикладами з практики ЄС, такі консультації спрямовані на вирішення важливих питань майбутнього об'єднання, визначення необхідної інформації, що надається антимонопольним органом при поданні заяви, а також ризики можливого обмеження конкуренції. Відповідно до рекомендацій, наданих ЄС, де-юре ця процедура включена до Закону України "Про захист економічної конкуренції", однак де-факто відсутній документ, який регламентує порядок здійснення такої консультації.

По-третє, при поданні заяви до АМКУ про дозвіл концентрації, підприємства повинні підготувати економічне обґрунтування концентрації на основі Методики визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку. Зокрема необхідно вказати визначення задіяного ринку, учасників концентрації, що провадять діяльність на задіяному ринку, їхні частки на ринку, основних конкурентів, споживачів і постачальників, описати структури пропозиції та попиту на ринку, визначити бар'єри для виходу на ринок, оцінити, вплив угод про спільну діяльність учасників концентрації, описати

Таблиця 3. Компаративний аналіз основних засад антимонопольного регулювання злиттів та поглинання в Україні та ЄС

	Україна	Україна	Україна	Україна	Україна
<p>Монополія (домінуюча) становить суб'єкта господарювання, що дозволяє йому самостійно або разом з іншими суб'єктами господарювання визначати умови обороту товарів на ринку</p>	<p>Визначення монополістичної становища</p> <p>Монополія (домінуюча) становить суб'єкта господарювання, що дозволяє йому самостійно або разом з іншими суб'єктами господарювання визначати умови обороту товарів на ринку</p>	<p>Визначення монополістичного становища</p> <p>Монополія (домінуюча) становить суб'єкта господарювання, що дозволяє йому самостійно або разом з іншими суб'єктами господарювання визначати умови обороту товарів на ринку</p>	<p>Визначення монополістичного становища</p> <p>Монополія (домінуюча) становить суб'єкта господарювання, що дозволяє йому самостійно або разом з іншими суб'єктами господарювання визначати умови обороту товарів на ринку</p>	<p>Визначення монополістичного становища</p> <p>Монополія (домінуюча) становить суб'єкта господарювання, що дозволяє йому самостійно або разом з іншими суб'єктами господарювання визначати умови обороту товарів на ринку</p>	<p>Визначення монополістичного становища</p> <p>Монополія (домінуюча) становить суб'єкта господарювання, що дозволяє йому самостійно або разом з іншими суб'єктами господарювання визначати умови обороту товарів на ринку</p>
<p>Зловживання відповідно до права ЄС, зокрема ст. 82 Амстердамського Договору, визначається:</p> <ul style="list-style-type: none"> – пряме чи непряме нав'язування несправедливих цін або встановлення будь-яких інших несправедливих умов торгівлі; – скорочення виробництва, звуження ринку чи скорочення технічного прогресу, яке може зашкодити споживачеві; – застосування перешкод, умов до різноманітних операцій із різними сторонами; – укладання угоди за умови погодження інших осіб, які не беруть участь в укладенні угоди в якості сторони 	<p>Зловживанням відповідно до права ЄС, зокрема ст. 82 Амстердамського Договору, вважається:</p> <ul style="list-style-type: none"> – пряме чи непряме нав'язування несправедливих цін або встановлення будь-яких інших несправедливих умов торгівлі; – скорочення виробництва, звуження ринку чи скорочення технічного прогресу, яке може зашкодити споживачеві; – застосування перешкод, умов до різноманітних операцій із різними сторонами; – укладання угоди за умови погодження інших осіб, які не беруть участь в укладенні угоди в якості сторони 	<p>Концентрація має місце коли:</p> <ul style="list-style-type: none"> – двох або більше ринків господарювання зливаються; – один або більше суб'єктів господарювання набувають, шляхом придбання цінних паперів або активів, за контрактом або іншими засобами, прямого чи непрямого контролю над частиними (або в цілому) одного або більше суб'єктів господарювання. <p>Процес злиття чи придбання компанії суворо контролюється для того, щоб такі дії не створювали загроз конкурентів на певному товарному ринку.</p> <p>Регламент ЄС № 4064/89 про контроль за концентраціями підприємств передбачає, що будь-які концентрації компаній в масштабі Європейського Співтовариства, які створюють або посилюють таке становище, що заважає ефективній конкуренції на спільному ринку чи на значній його частині, мають визнаватися як не сумісні зі спільним ринком (ст. 3).</p>	<p>Процедура повідомлення Європейській Комісії (далі – Комісія) для отримання висхідної інформації про придбання чи злиття підприємств, метою чого можуть бути інші цілі, ніж завоювання ринку. Підприємства, які планують концентрацію у межах Європейського Співтовариства, мають повідомити Комісію не пізніше одного тижня після укладення договору про злиття або отримання про продаж на аукціоні, або укладення договору про придбання залежно від того, що відбулося раніше. Комісія вивчає справу протягом одного місяця з дня отримання повідомлення, унаслідок чого приймає рішення:</p> <ul style="list-style-type: none"> а) що концентрація не має масштабу Співтовариства, б) концентрація має масштаб Співтовариства, але є сумісною зі спільним ринком, в) концентрація має масштаб Співтовариства, але може виявитися несумісною зі спільним ринком. <p>Регламент Ради № 4064/89 надає Комісії повноваження перевіряти концентрації підприємств на предмет їх відповідності вимогам та інтересам внутрішнього ринку, після чого давати дозвіл на таку концентрацію. При цьому до уваги беруться такі факти, як:</p> <ul style="list-style-type: none"> – визначення спільного ринку продукції (виробництва, товарів, послуг); – визначення спільного географічного ринку; – оцінка відповідності концентрації до внутрішнього ринку 	<p>Монополія (домінуюча) становить суб'єкта господарювання, що дозволяє йому самостійно або разом з іншими суб'єктами господарювання визначати умови обороту товарів на ринку</p>	<p>Монополія (домінуюча) становить суб'єкта господарювання, що дозволяє йому самостійно або разом з іншими суб'єктами господарювання визначати умови обороту товарів на ринку</p>
<p>Зловживанням монополістичним становищем на ринку, відповідно до ст. 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції» (далі – Закон), визнається:</p> <ul style="list-style-type: none"> – встановлення таких цін чи інших умов придбання або реалізації товару, які неможливо було б встановити за умов існування значної конкуренції на ринку; – застосування різних цін чи різних інших умов до різноманітних голів з суб'єктами господарювання, продавцями чи покупцями без об'єктивного виправдання на те причини; – обумовлення укладання угоди прийняттям суб'єктом господарювання додаткових зобов'язань, які за своєю природою або згідно з торговими та іншими чесними звичаями у підприємствій діяльності не стосуються предмету договору; – обмеження виробництва, ринків або технічного розвитку, що завдало чи може завдати шкоди іншим суб'єктам господарювання, покупцям, продавцям; – часткова або повна відмова від придбання або реалізації товару за відсутності альтернативних джерел реалізації чи придбання; – суттєве обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивного виправдання на те причини; – створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) чи усунення з ринку продавців, покупців, інших суб'єктів господарювання 	<p>Зловживанням монополістичним становищем на ринку, відповідно до ст. 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції» (далі – Закон), визнається:</p> <ul style="list-style-type: none"> – встановлення таких цін чи інших умов придбання або реалізації товару, які неможливо було б встановити за умов існування значної конкуренції на ринку; – застосування різних цін чи різних інших умов до різноманітних голів з суб'єктами господарювання, продавцями чи покупцями без об'єктивного виправдання на те причини; – обумовлення укладання угоди прийняттям суб'єктом господарювання додаткових зобов'язань, які за своєю природою або згідно з торговими та іншими чесними звичаями у підприємствій діяльності не стосуються предмету договору; – обмеження виробництва, ринків або технічного розвитку, що завдало чи може завдати шкоди іншим суб'єктам господарювання, покупцям, продавцям; – часткова або повна відмова від придбання або реалізації товару за відсутності альтернативних джерел реалізації чи придбання; – суттєве обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивного виправдання на те причини; – створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) чи усунення з ринку продавців, покупців, інших суб'єктів господарювання 	<p>Концентрацією визнається:</p> <ul style="list-style-type: none"> – злиття суб'єктів господарювання або придбання одного суб'єкта господарювання до іншого; – набуття безпосередньо або через інших осіб контролю одним або кількома суб'єктами господарювання над одним або кількома суб'єктами господарювання, зокрема, шляхом: а) безпосереднього або опосередкованого придбання, набуття у власність іншим способом активів у вигляді цілісного майнового комплексу або структурного підрозділу суб'єкта господарювання, одержання в управлінні, оренду, лізинг, концесію чи набуття в інший спосіб права користування активами у вигляді цілісного майнового комплексу або структурного підрозділу суб'єкта господарювання, в тому числі придбання активів суб'єкта господарювання, що надаються; б) призначення або обрання на посаду керівника, заступника керівника спостережчої ради, правління, іншого наглядового чи виконавчого органу суб'єкта господарювання особи, яка вже обіймає одну чи кілька з перелічених посад в інших суб'єктах господарювання, або створення нових органів управління, при якій більше половини членів спостережчої ради, правління, інших наглядових чи виконавчих органів двох чи більше суб'єктів господарювання обіймають один і ті самі особи; – створення суб'єкта господарювання двома і більше суб'єктами господарювання, який протягом тривалого періоду буде самостійно здійснювати господарську діяльність, але при цьому таке створення не призводить до координатної конкуренції між суб'єктами господарювання, що створили цей суб'єкт господарювання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання; – безпосереднє або опосередковане придбання, набуття у власність іншим способом чи одержання в управлінні часток (акцій, пайв), що забезпечує досягнення чи переваження 25 або 50 відсотків голосів у вищому, органі управлінні відповідного суб'єкта господарювання 	<p>Відповідно до ст. 25 Закону дозвіл на концентрацію надає Комітет лише у разі, якщо така концентрація не призводить до монополізації чи суттєвого обмеження конкуренції на всьому ринку або в значній його частині. Перед отриманням дозволу від Комітету учасники концентрації не мають права здійснювати концентрацію або вжити дії, які можуть призвести до обмеження конкуренції між сторонами або неможливості відновлення їх початкового стану (ст. 24, ч. 5).</p> <p>Злиття або поглинання будуть збалансовані, якщо «будуть суттєво перешкоджати конкуренції на спільному ринку або його значній частині, зокрема внаслідок створення або зміцнення домінуючого становища».</p> <p>При цьому до уваги беруться такі факти, як:</p> <ul style="list-style-type: none"> – визначення територіальних (географічних) меж ринку; – визначення часових меж ринку; – визначення часових меж ринку; – визначення обсягів товару, який об'єктується на ринку; – розрахунок часток суб'єктів господарювання на ринку; – перелік потенційних конкурентів, покупців, які можуть пролатати той товар на ринку; – визначення бар'єрів вступу на ринок та виходу з ринку для суб'єктів господарювання, які функціонують на ньому. <p>Комітет може доставити зліття суб'єктам господарювання якщо:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) сукупна вартість активів або сукупний обсяг реалізації товарів у великій концентрації, з урахуванням відносин контролю, за останній фінансовий рік, у тому числі за кордоном, перевищує суму, еквівалентну 30 мільйонам євро, визначену за офіційним валютним курсом, установленим Національним банком України, що дав в останній день фінансового року, при цьому вартість активів або обсяг реалізації товарів в Україні не менше як двох учасників концентрації, з урахуванням відносин контролю, перевищує суму, еквівалентну 4 мільйонам євро, визначену за офіційним валютним курсом, установленим Національним банком України, що дав в останній день фінансового року, у кожного, або 2) сукупна вартість активів або сукупний обсяг реалізації товарів в Україні суб'єкта господарювання, щодо якого набувається контроль, або суб'єкта, частки (акції, пайв) якого набуваються у власність чи одержуються в управлінні і користування, або хоча б одного із засновників створеного суб'єкта господарювання, з урахуванням відносин контролю, за останній фінансовий рік перевищує суму, еквівалентну 8 мільйонам євро, визначену за офіційним валютним курсом, установленим Національним банком України, що дав в останній день фінансового року. І при цьому обсяг реалізації товарів хоча б одного іншого учасника концентрації, з урахуванням відносин контролю, за останній фінансовий рік, у тому числі за кордоном, перевищує суму, еквівалентну 150 мільйонам євро, визначену за офіційним валютним курсом, установленим Національним банком України, що дав в останній день фінансового року. <p>Лише в окремих випадках, якщо позитивний ефект для сукупних інтересів здійснюваної концентрації переважає негативні наслідки обмеження конкуренції, дозволяти концентрацію може Кабінет Міністрів України, неважаючи на заборону об'єднання Компанії</p>	<p>Монополія (домінуюча) становить суб'єкта господарювання, що дозволяє йому самостійно або разом з іншими суб'єктами господарювання визначати умови обороту товарів на ринку</p>	<p>Монополія (домінуюча) становить суб'єкта господарювання, що дозволяє йому самостійно або разом з іншими суб'єктами господарювання визначати умови обороту товарів на ринку</p>
					<p>Джерело: складено автором самостійно.</p>

міжнародний контекст концентрації. Однак при прийнятті рішення щодо концентрації не враховується позитивний вплив від злиття або поглинання, тобто вигоди споживачів. Проводячи паралель із законодавством ЄС, АМКУ визначає, "чи злиття суттєво загрожуватиме ефективній конкуренції, особливо через створення чи посилення домінуючої ринкової позиції", оскільки "можливо, що вигоди від злиття компенсують негативний конкурентний ефект і потенційну шкоду споживачам, якої вони могли б зазнати". Для прикладу, канадська система враховує не лише вигоди для споживача, а й для виробника, тобто для компанії, хоча у процесі прийняття рішення щодо доцільності злиття віддає перевагу саме першому.

ВИСНОВОК

Враховуючи все вище зазначене, основними напрямками удосконалення національного антимонопольного законодавства, на нашу думку, можна назвати такі:

— змінити порядок визначення монопольного становища суб'єктів господарювання на ринку, шляхом відмови від фіксованих значень часток ринку. Більш економічно доцільним є визначення максимально допустимих відсоткових значень Антимонопольним комітетом України для кожного випадку концентрації окремо, враховуючи специфіку ринку, особливості й споживчу цінність товару (послуг), впливу інших факторів: географічних меж ринку, територіальних, наявності потенційних конкурентів тощо;

— у процесі розслідування антимонопольним органом клопотання про концентрацію суб'єктів господарювання, обов'язково враховувати позитивний вплив злиття (споживчий надлишок) на розвиток галузі та національної економіки в цілому та прописати методику її розрахунку у Методичі визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку;

— відмовитися від можливості апелювати до Кабінету Міністрів України у разі відмови АМКУ у дозволі на концентрацію з метою нівелювання ризику зосередження власності в рамках одного підприємства до такого ступеня, що виникає небезпека перетворення економічної влади на політичну;

— юридично оформити документ під назвою "Практики проведення консультацій та контролю за концентраціями", який регламентуватиме порядок проведення консультацій Антимонопольного комітету України та суб'єктів господарювання, що мають намір об'єднатися, та законодавчо закріпити порядок проведення попередніх консультацій у Положенні про порядок подання та розгляду заяв про попереднє отримання дозволу Антимонопольного комітету України на концентрацію суб'єктів господарювання, використовуючи напрацювання Європейської комісії як базис.

Література:

1. Закон України "Про захист економічної конкуренції": станом на 18 трав. 2016 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>
2. Закон України "Про Антимонопольний комітет України": станом на 1 трав. 2016 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3659-1>
3. Закон України "Про захист від недобросовісної конкуренції": станом на 3 бер. 2016 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/236/96>
4. Звіт Антимонопольного комітету України за 2015 рік // Антимонопольний комітет України. — 2015. — 135 с.
5. Кирилюк А.О. Державне регулювання монополізованих ринків України / А.О. Кирилюк // Бізнес Інформ. Економіка. — 2014. — № 11. — С. 30—35.

6. Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку від 01.04.2002 [Електронний ресурс] / Антимонопольний комітет України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0317-02>

7. Положення про порядок подання та розгляду заяв про попереднє отримання дозволу Антимонопольного комітету України на концентрацію суб'єктів господарювання: станом на 19 серп. 2016 [Електронний ресурс] // Антимонопольний комітет України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0284-02>

8. Стародубцева О.І. Напрямки державного впливу на процеси злиттів/поглинань / О.І. Стародубцева // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. Вип. 38-3. — Донецьк, ДонНТУ, 2010. — С. 48—54.

9. Філюк Г.М. Конкуренція і монополія в епоху глобалізації: монографія / Г.М. Філюк. — Житомир: Видво ЖДУ ім. І.Франка, 2009. — 404 с.

10. Council Regulation (EEC) № 4064/89 of 21 December 1989 on the control of concentrations between undertakings (OJ L 395, 30.12.1989)

11. Council Regulation (EC) № 139/04 of 20 January 2004 on the control of concentrations between undertakings (OJ L 24/1, 29.01.2004)

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), The Law of Ukraine "On Protection of Economic Competition", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> (Accessed 27 October 2016).

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (1993), The Law of Ukraine "On Antimonopoly Committee of Ukraine", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3659-12> (Accessed 27 October 2016).

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "On protection from unfair competition", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/236/96> (Accessed 27 October 2016).

4. Antimonopoly Committee of Ukraine (2015), "Zvit Antymonopolnogo komitetu Ukrayiny za 2015 rik" [Report of the Antimonopoly Committee of Ukraine 2015], Antimonopoly Committee of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

5. Kyrylyuk, A.O. (2014), "State regulation of monopoly markets in Ukraine", *Biznes Inform, Ekonomika*, vol. 11, pp. 30—35.

6. Antimonopoly Committee of Ukraine (2002), "Order of the Antimonopoly Committee of Ukraine "On approval of Methods of monopoly (dominant) position of undertakings on the market"", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0317-02> (Accessed 27 October 2016).

7. Antimonopoly Committee of Ukraine (2002), "Order of the Antimonopoly Committee of Ukraine "On approval of the procedure for the submission of applications to the Antimonopoly Committee of Ukraine on prior authorization for Concentration of Undertakings"", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0284-02> (Accessed 27 October 2016).

8. Starodubceva, O.I. (2010), "Directions of state influence on the processes of mergers/ acquisitions", *Naukovi praci DonNTU, Ekonomika*, vol. 38—3, pp. 48—54.

9. Fylyuk, G.M. (2009), *Konkurenciya i monopoliya v epoxu globalizaciyi* [Competition and Monopoly under globalization], *ZhDU im. I.Franka, Zhytomyr, Ukraine*.

10. Council Regulation (EEC) № 4064/89 of 21 December 1989 on the control of concentrations between undertakings (OJ L 395, 30.12.1989).

11. Council Regulation (EC) № 139/04 of 20 January 2004 on the control of concentrations between undertakings (OJ L 24/1, 29.01.2004).

Стаття надійшла до редакції 31.10.2016 р.

*A. Shysholin,
postgraduate student, head of foreign economic activity office,
National technical university of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"*

PRE-UNIVERSITY DEPARTMENT AS A FORM OF CROSS-BORDER EXPORT OF EDUCATIONAL SERVICES FOR UKRAINIAN UNIVERSITIES

*А. П. Шишолін,
аспірант, начальник відділу зовнішньоекономічної діяльності,
Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут"*

**ВІДДІЛЕННЯ ДОВУЗІВСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ ЯК ФОРМА ТРАНСКОРДОННОГО ЕКСПОРТУ
ОСВІТНІХ ПОСЛУГ УКРАЇНСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ**

This paper analyzes the global experience of pre-university education for foreign students by universities abroad, highlights the main ways of the provision of such activities, defines practices of separate countries and their approaches. The research reviews the experience of Australia, United Kingdom and Germany on the field of pre-university education, defines key terms and points out the economic output of such activity in this countries. The author also reviews the pre-university education for foreign students in Ukraine. The results are recommendations for the implementation of international practices by Ukrainian universities as part of the international transfer of knowledge.

Робота аналізує світовий досвід здійснення довузівської підготовки іноземних слухачів університетами закордоном, виділяє основні способи здійснення такої діяльності, визначає практики окремих країн та їх підходи. В дослідженні робиться огляд досвіду Австралії, Великобританії та Німеччини в сфері довузівської підготовки, визначаються основні терміни та виділяється економічний ефект подібної діяльності в цих країнах. Автором також здійснено огляд довузівської підготовки іноземних громадян в Україні. За результатами наводяться рекомендації щодо імплементації іноземних практик українськими університетами як складової міжнародного трансферу знань.

Key words: higher educational institutions, international knowledge transfer, export of educational services, pre-university education, foundation year.

Ключові слова: вищі навчальні заклади, міжнародний трансфер знань, експорт освітніх послуг, підготовче відділення.

INTRODUCTION

Higher education is increasingly seen as a commercial product to be bought and sold like any other commodity [1, p. 2]. It is known that nationally nearly all countries provide the transition from secondary to the higher education in two ways — through exams on core subjects in high school (and their subsequent adoption of the

institution of higher education) and through training in special preparatory courses for the exam for admission to higher education institutions. At the national level, the said practice is common for admission to the most prestigious universities. Internationally, it is used to prepare foreign students for admission to the institution of higher education and to adapt them to the host country.

Analysis of recent researches and publications suggests considerable attention theorists, researchers and practitioners to the problem of export of educational services, that found the proper coverage in the works of Ukrainian scholars O. Levchenko, D. Plynokosa, L. Bohyni and their foreign colleagues — scientists from Center for International Higher Education at Boston College, P. Altbach, D. Hudzik, H. de Wit. Meanwhile, the research questions of specific forms and mechanisms for the implementation of cross-border export of educational services at Preparatory centers is insufficiently studied. However, the practice of establishing of Preparatory centers abroad is a logically first step towards expanding the export of educational services of Ukrainian universities for foreign consumers.

SETTING OBJECTIVES

Main objective of the research is to study international experience of establishing the preparatory office for foreign students as a modern form of cross-border export of educational services, in order to adapt it to the practices of Ukrainian universities.

METHODOLOGY

The methodological part of the study are methods of analysis, logic synthesis. Their combination allows you to apply a methodical approach to solving the problem.

PRESENTING MAIN MATERIAL

In general, the export of educational services can be realized in two forms: traditional (on the territory of the exporting country) and cross-border (outside the exporting country) [2, p. 211]. There are various forms of cross-border export of educational services. One of these forms of export of educational services is the organization of the preparatory department of the institution of higher education abroad. The last one allows the preparation of students for entry to the institution of higher education and arranges admission exams directly in the country of citizenship of the applicant. Thus the organization of the preparatory department of the institution of higher education abroad is actually the first step to creating its full commercial presence abroad.

Foreign experience. Some countries do not recognize the Ukrainian school diploma and results (certificates) the EIT and its equivalent for admission to the institution of higher education. These countries demand from students passing additional preparatory course lasting one academic year. The most common name for this preparatory year is the Foundation or the Foundation year.

Actually, Foundation is a program of preparation for the university, which combines courses in various subjects and classes in a foreign language, that is actually a reflection of existing in Ukraine Preparatory departments of the institution of higher education.

Foundation Program designed to adapt the knowledge of the applicant in basic subjects to local education standards and to raise the level of language. Advanced training for applicant met with educational methods and procedures (for example, the order of scheduling classes, exams, selection discipline) issued in the country where he is going to continue training. In other words, these include help with:

- Academic Content — specific courses related to the study degree;
- Language Preparation — improving language skills;
- General Study Skills — understanding how academic studies works;
- Cultural Adaptation — helping students deal with cultural differences in a safe environment.

It should be emphasized that the content of training programs on subjects of compulsory school cycle may be significantly different in the country of residence of the applicant adopted abroad. It is generally accepted that the level of teaching subjects in the country of residence

applicant country and the location of the university may vary. Said, in turn, needs to improve some basic knowledge of students in various disciplines. In addition, schools do not provide the level of knowledge of a foreign language sufficient to be able to fully learn — understand lectures, execute written work, reading professional literature and others.

Training on preparatory courses takes from six months to a year and built as well as the university studies. Applicants attend lectures, seminars and individual sessions. During the training, they can use the university library, gyms, live in a dormitory.

Foundation Programs can be organized by the universities and other institutions — colleges, language or training centers and others. In some cases, students who study program Foundation, automatically transferred to a university, where the place for them is reserved in advance for the next academic year.

Choosing the specific studies by applicants who are visiting Foundation program, depends on their future specialization. For example, in the UK passing of final examinations in three or five items are obligatory, two of which define the future direction of education. Accordingly, the preparatory courses study in depth a few courses. On the final distribution of students in groups affects the level of their foreign language command and general training.

Different countries have some specifics of their Foundation program features. Let us examine them in detail.

Australia. The specified country is the largest exporter of educational services in the world, therefore the Foundation program (Australian official name — foundation studies courses [3]) is a serious business in the educational sector. 25 out of the 37 Australian universities have foundation studies courses [4]. The tuition fee of Foundation program ranges from 6,000 to 12,000 Australian dollars. Note that some programs allow entering only one university, and others — a few. On the one hand, it's better as it provides more freedom of choice. On the other focused on only one institution of higher education programs, Foundation gives applicants the opportunity to prepare for training in it.

Depending on the level of language command applicant can select Foundation programs of varying lengths (Express, Standard and Extended) [5]. In such Foundation programs, the educational structure in the Australian higher education institutions offers diploma and two-year programs that allow you immediately enter the second academic year.

Australian Foundation Program is a one-year intensive preparatory course that provides the skills necessary for the introduction to student life at university. Training is divided into areas of business studies and research, offered as compulsory and optional subjects [6].

According to statistics released by the Department of Education and Training of Government of Australia, 8% of all international students studying in Australia, before entering the university completed Foundation courses [7]. In monetary terms, revenues from Foundation Program services export in 2014—2015 amounted to 722 million USD or 4% of export revenues generated by the education sector in Australia [7]. We should also note that all Foundation programs are exclusively provided only within Australia.

The United Kingdom. Foundation Programs are at various universities and colleges. It is generally accepted that the Foundation program (duration — one year) are organized by Further Education Colleges at UK (there are about 560), and abroad — through a network of franchised programs and centers. The tuition fee is 4—5 thousand pounds per year. The program must be accredited by the institution of higher education or even a group of universities. After graduation, students who studied the Foundation program, pass exams — the same as the examinations for A-level certificate (A-level — a program to train students from 16 to 18 years before joining the universities in the UK), with the only difference being that the choice of subjects must be connected to future studies in higher education. Standard

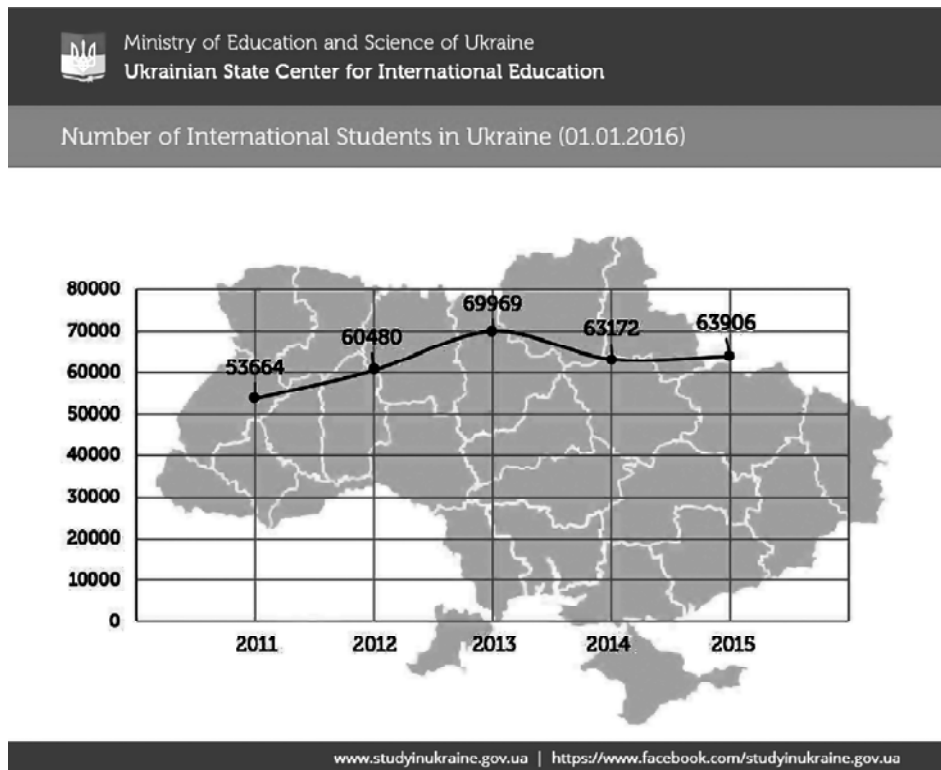

Figure 1. Changes in the number of foreign students in Ukraine as of 01.01.2016 year

rules of admission: the age limit — not younger than 17 years, the proper language skills and a clear choice of specialization.

Similarly, courses arranged in the US and Canada.

It is worth to mention that despite the fact the US, Canada, UK export revenues from Foundation programs are not given separately in the statistics, but taking into account that a large number of foreign students before entering the universities additionally visit Foundation program, these revenues are measured in billions of US dollars.

Germany. In Germany, the principle of free education for foreigners extends to the preparatory department, called Studien-Kolleg. Their annual program also allows the student to prepare for studies at universities, and preparatory department usually reserves seats in the partner universities. Groups are formed depending on the chosen specialization. Main specific is that language is not taught there. To enter the Studien-Kolleg student must provide a certificate of secondary education or a certificate of completion of the first year of a foreign university. Thus, in Germany, direct export revenues from the provision of educational services for training courses are not received.

New models. Along with the existing models, while pre-university education or Foundation provided by a foreign university itself, gradually appeared practice of "delegation" of this functions to individual schools, training centers or colleges abroad, using the franchise model or affiliate channels.

The said issue in the most countries is governed exclusively by agreements between entities — suppliers of educational services. Ensuring the same quality of education — is the responsibility of the supplier of educational services. For example, Australian universities are self-accredited institutions responsible for managing the quality of their programs (including their own pre-university training) regardless of whom the program are read.

In some cases, such activities are strictly regulated and controlled by public bodies of supplying country. An example is the Canadian province of British Columbia, which is as part of its Global Education Program not only developed requirements for schools that operate abroad on

agreed programs and actually allow the student to enter the Canadian higher education institutions without the Foundation, but also annually publishes the operating manual. This Manual clearly describes all the rules and procedures for educational institutions from pre-stage to solving the financial issues.

Ukrainian practice. Annually, foreign citizens come from the Middle East, Africa and Asia to study in Ukrainian universities. All of them were born and raised in different societies with their customs, traditions, law, philosophy, religion different from the European. So getting into the Ukrainian environment, they have problems not only verbal but also psychological. The process of socio-cultural adaptation requires a combination of training and educational activities both in the preparatory phase of training, and throughout the period of stay of foreign students in Ukraine [8, p. 111].

According to the Ukrainian State Centre of International Education, Ministry of Education and Science of Ukraine as of 1 January 2016 in Ukraine studied 63 906 foreigners, most of them before entering the Ukrainian higher educational institution completed pre-university training [9].

Almost all Ukrainian universities that enroll students from near and far abroad ensure their right to education by a multistage system of higher education that begins with training at the Preparatory Department for foreign citizens. The said unit of Ukrainian higher education institutions provides pre-university training of foreign students in four areas: engineering, medical, economic and humanitarian.

During this training student of the preparatory department study Ukrainian or Russian language and repeat the basic course in physics, mathematics, biology, chemistry, history, science and other subjects, depending on future specialty. After the completion the preparatory department students receive a certificate of the state standard, which allows them to enter any higher educational institution in Ukraine.

Preparatory Department is a part of Ukrainian higher educational institutions and operates at university or college, and educational services are provided by the university or institution in Ukraine.

Usually, the preparatory department is the financially independent unit of local universities and individually form the cost of training for foreigners later approved by the Academic Council of the university and put in place by the order of the rector.

Tuition fee for the preparatory department in Ukraine varies from 800 to 2000 dollars depending on the university level, and the cost of the accommodation and related travel expenses raise the total cost for the preparatory department up to 4000-5000 US dollars. These costs, security factors, as well as a number of other unfavorable conditions force prospective international students to seek higher education in countries where it is cheaper and safer.

Nowadays a lot of foreign higher educational institutions operate abroad through international branch campuses [10, p. 14]. The term international branch campus is used here as an offshore entity of a higher education institution operated by the institution or through a joint venture in which the institution is a partner (some countries require foreign providers to partner with a local organization) in the name of the foreign institution [11, p. 3].

The author believes that Ukrainian higher education institutions should review their policy on pre-university training and make it cross-border and move to the country of residence of the consumer (like pre-university international branch campus). This can be achieved by implementing educational projects such as "preparatory office" abroad with a foreign partner, by establishing a foreign affiliates preparatory office, through franchising arrangements [12, p. 2], through work with partner secondary schools or even through distance education. Already, the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute" has the experience in the implementation of cross-border pre-university education [13]. Currently, joint project has started with the Nigerian educational partner to introduce and implement educational project type "preparatory office" in that country, and the opportunity to transfer the preparatory department to consumer countries included in the commercial offer of the university [14].

CONCLUSION

The analysis of foreign sources and their comparison with Ukrainian realities was made. Author underlined the need for the gradual development of adaptation mechanisms for the use by the Ukrainian universities available foreign achievements in export of educational services abroad. It should be noted that these adaptive mechanisms may be well applied to all levels of higher education, starting with the pre-university training of foreign students.

References:

1. Altbach, P. (2015), "Higher Education and the WTO: Globalization Run Amok", International higher education, vol. 23, pp. 2—4.
2. Levchenko, O.M. and Plynokos, D.D. (2015), "Eksport osvitnikh posluh vyschymy navchal'nymy zakladamy Ukrainy u vymiri hlobalizatsijnykh protsesiv", Ekonomyka: realy vremeny, [Online], vol.4 (20), available at: <http://cyberleninka.ru/article/n/eksport-osvitnih-poslug-vischimi-navchalnimi-zakladami-ukrayini-u-vimiri-globalizatsijnykh-protsesiv> (Accessed 1 Nov 2016).
3. Studying in Australia (2016), "Information for students who are considering studying in Australia", available at: <https://www.border.gov.au/Trav/Stud> (Accessed 1 Nov 2016).
4. Regional universities network (2016), "Fact or research finding 2016", available at: http://www.run.edu.au/cb_pages/fact_sheet.php (Accessed 1 Nov 2016).
5. Chapman, A. and Pyvis, D. (2006), "Quality, identity and practice in offshore university programmes: issues in the internationalization of Australian higher education", Teaching In Higher Education, vol.11, available at: [http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13562510-](http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13562510-500527818?scroll=top&needAccess=true)

500527818?scroll=top&needAccess=true (Accessed 1 Nov 2016).

6. Studying in Australia (2016), "Education pathways", available at: <http://www.studyinaustralia.gov.au/global/australian-education/education-pathways> (Accessed 1 Nov 2016).

7. The official site of Australian Government (2016), "Study Pathways of International Students in Australia, 2014—2015. Research snapshot", available at: <https://internationaleducation.gov.au/research/Research-Snapshots/Documents/Study%20pathways%202016%-20snapshot.pdf> (Accessed 1 Nov 2016).

8. Bohynia, L. (2008), "Deyaki aspekty sotsial'no-kul'turnoy adaptatsiy inozemnykh studentiv u protsesi vyvchennya ukrayns'koy movy", Teoriia i praktyka vykladannia ukrains'koi movy iak inozemnoi, vol. 3, pp. 111—116.

9. The official site of The Ukrainian state center for international education (2016), "Statistics on international students", available at: <http://studyinukraine.gov.ua/life-in-ukraine/international-students-in-ukraine> (Accessed 1 Nov 2016).

10. Verbik, L. (2015), "The International Branch Campus: Models and Trends", International higher education, vol. 46, pp. 14—15.

11. Becker, R. (2015), "International branch campuses: New trends and directions", International higher education, vol. 58, pp. 3—5.

12. Bischof, L. (2014), "Franchising, Validation, and Branch Campuses in the European", International higher education, vol. 74, pp. 16—17.

13. The official site of Foreign economic activity office of NTUU "KPI" (2016), "Solemn opening of pre-university department of NTUU "KPI" in Nigeria", available at: <http://forea.kpi.ua/torzhestvennoe-otkrytie-podgotovitel> (Accessed 1 Nov 2016).

14. The official site of Foreign economic activity office of NTUU "KPI" (2016), "Commercial proposal", available at: <http://forea.kpi.ua/kommercheskoe-predlozhenie-universiteta/> (Accessed 1 Nov 2016).

Стаття надійшла до редакції 03.11.2016 р.

www.economy.nauka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Видання включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

О. Б. Худик,
аспірант кафедри обліку, аналізу і аудиту,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ФІНАНСОВОГО АНАЛІЗУ

О. Khudyk,
graduate student of the department of accounting, analysis and audit Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

THE INFORMATIONAL SUPPORT OF STRATEGIC FINANCIAL ANALYSIS

У статті розглянуто проблеми інформаційного забезпечення стратегічного фінансового аналізу як методологічної основи обґрунтування фінансової стратегії. На основі узагальнення наукових підходів до визначення інформаційного забезпечення уточнено його сутність виходячи з потреб аналізу. Встановлено, що релевантність і практичне значення результатів стратегічного фінансового аналізу, якість та корисність управлінських рішень значною мірою залежать від наявності достовірної та своєчасної інформації про внутрішній фінансовий потенціал підприємства та зовнішнє середовище його функціонування. На підґрунті системного підходу теоретично обґрунтовано інформаційну модель стратегічного фінансового аналізу виходячи з поставлених стратегічних цілей, функцій (оціночної, діагностичної, пошукової) і об'єктів аналізу. За результатами здійсненого дослідження визначено види інформації та їх основні джерела для проведення стратегічного фінансового аналізу.

The article reviews problems of the strategic financial analysis' informational support. On the basis of the generalization of scientific approaches to determining information support its essence is clarified proceeding from the analysis' requirements. It is established that relevance and practical importance of the strategic financial analysis' results, quality and utility of managerial decisions largely depends on the availability of accurate and timely information about company's internal financial potential and external environment of functioning. According to system approach it is theoretically substantiated the information model of the strategic financial analysis based on the assigned strategic objectives, functions (evaluation, diagnostic, searching) and objects of the analysis. As the result of the research the basic types of information and their main source for the strategic financial analysis are determined.

Ключові слова: джерела інформації, інформація, класифікація інформації, інформаційне забезпечення, стратегічний фінансовий аналіз, фінансова стратегія.

Key words: sources of information, information, classification of information, informational support, strategic financial analysis, financial strategy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасні умови господарювання, які характеризуються динамічними змінами факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, високим рівнем невизначеності та ризику, політичною й економічною нестабільністю в країні зумовлюють зростання ролі стратегічного фінансового аналізу як методологічної основи обґрунтування стратегії відповідно до місії та стратегічних цілей діяльності підприємства. Стратегічний фінансовий аналіз дозволяє визначити джерела та засоби підприємства, встановити ключові пріоритети й оцінити їх досяжність, підвищити ефективність використання наявних ресурсів, виходячи з поставлених стратегічних орієнтирів.

Вагомою умовою досягнення мети та завдань стратегічного фінансового аналізу є побудова та використання якісної системи інформаційного забезпечення здатної усунути невизначеність у процесі прийняття управлінських рішень і сприятиме максимальній ефективності їх реалізації.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання інформаційного забезпечення аналізу розглянуто у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема І.П. Босака [2], І.О. Бланка [3], Р. Бруханського [4], Ф.Ф. Бутинця [5], П.А. Гордієнка [6], С.В. Івахненка [11], В.В. Ковальова [12], Т.М. Ковальчук [13], М.Г. Чумаченка [14] та ін.

Невирішена частина проблеми полягає у тому, що у науковій літературі не сформовано комплексного підходу до проектування моделі інформаційного забезпечення стратегічного фінансового аналізу.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даного дослідження є обґрунтування теоретичних і методологічних засад системи інформаційного забезпечення стратегічного фінансового аналізу, побудова інформаційної моделі аналізу для обґрунтування параметрів фінансової стратегії.

Рис. 1. Алгоритм процесу інформаційного забезпечення розробки фінансової стратегії підприємства

Авторська розробка.

МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ

Методологічною й інформаційною основою роботи є наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, матеріали періодичних видань з даної проблематики.

При проведенні дослідження використовувалися такі загальнонаукові методи: абстрактно-логічний, порівняння, абстрагування, узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Якість управлінських рішень, що приймаються на підставі проведення стратегічного фінансового аналізу залежить від правильної організації його інформаційного забезпечення. Критична оцінка наукової літератури свідчить про відсутність єдиного підходу до дефініції останнього. Так, одна група вчених [6, с. 52; 7, с. 44; 8, с. 19—21; 9, с. 229; 11, с. 15] розглядає інформаційне забезпечення аналізу як систему, що складається з взаємопов'язаних елементів (фахівці, інформаційні технології, програмне забезпечення, технічні засоби) та постійно діючих взаємозв'язків між ними щодо перетворення інформаційних ресурсів. Прихильники другого підходу [2, с. 194; 10, с. 85; 13, с. 453; 14, с. 144] інформаційне забезпечення ототожнюють з сукупністю інформації, що є предметом збирання, реєстрації, передачі та перетворення з метою проведення якісного аналізу та прийняття управлінських рішень. Відповідно до третього підходу [4, с. 69—70; 13, с. 453; 14, с. 144] інформаційне забезпечення аналізу — це процес задоволення потреб конкретних користувачів в інформації, що ґрунтується на використанні спеціальних методів, способів і процедур її одержання, видачі у зручній для користувачів формі.

Узагальнюючи розглянуті підходи, можна зазначити, що інформаційне забезпечення стратегічного фінансового аналізу є інтегрованою багатофункціональною системою, що включає оптимальну сукупність зовнішньої та внутрішньої інформації про об'єкт дослідження, об'єм, склад і структура якої визначається цілями її генерації, відповідне методичне та кадрове забезпечення, технічні та програмні засоби реєстрації, накопичення, зберігання, передачі та перетворення інформації у відповідності до потреб управління. Відповідно до такого підходу процес інформаційного забезпечення роз-

робки фінансової стратегії на підґрунті стратегічного фінансового аналізу алгоритмізується наступним чином (рис. 1).

Побудова раціональної системи інформаційного забезпечення стратегічного фінансового аналізу неможлива без виокремлення основних вимог, що висуваються до інформації з огляду на потреби управління. Так, накопичувана інформація про основні показники зовнішнього та внутрішнього середовища є цінною тільки у тому випадку, якщо її можна використати для прийняття управлінських рішень, цільові орієнтири та вимоги до яких відрізняються залежно від інтересів і потреб суб'єктів аналізу.

Максимальної корисності інформації можна досягти за умови її релевантності, тобто найбільш повного опису об'єкта дослідження та можливості реального використання для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Інформація, що використовується в процесі стратегічного фінансового аналізу може розглядатися як релевантна, якщо вона відповідає наступним вимогам: достовірність, надійність, зіставність, єдність, раціональність, ефективність, актуальність, повнота.

На наш погляд, побудова інформаційної моделі стратегічного фінансового аналізу повинна здійснюватися виходячи з поставлених стратегічних цілей, функцій (діагностичної, оціночної та пошукової) та об'єктів аналізу (рис. 2).

Важливим етапом побудови інформаційної моделі стратегічного фінансового аналізу є встановлення джерел інформації за її видами. Необхідно зазначити, що для формування цілісного уявлення про умови та специфіку ведення фінансово-господарської діяльності інформаційна база стратегічного фінансового аналізу повинна органічно інтегрувати зовнішні та внутрішні джерела інформації (табл. 1).

У процесі стратегічного фінансового аналізу пріоритетне значення має збір та інтерпретація інформації про зовнішнє середовище, що ускладнюється внаслідок наявності великої кількості зовнішніх факторів, що визначають фінансові перспективи будь-якого суб'єкта господарювання, асиметричності інформації, неможливості адекватної оцінки достовірності деяких джерел інформації. До зовнішніх джерел інформації відносять-

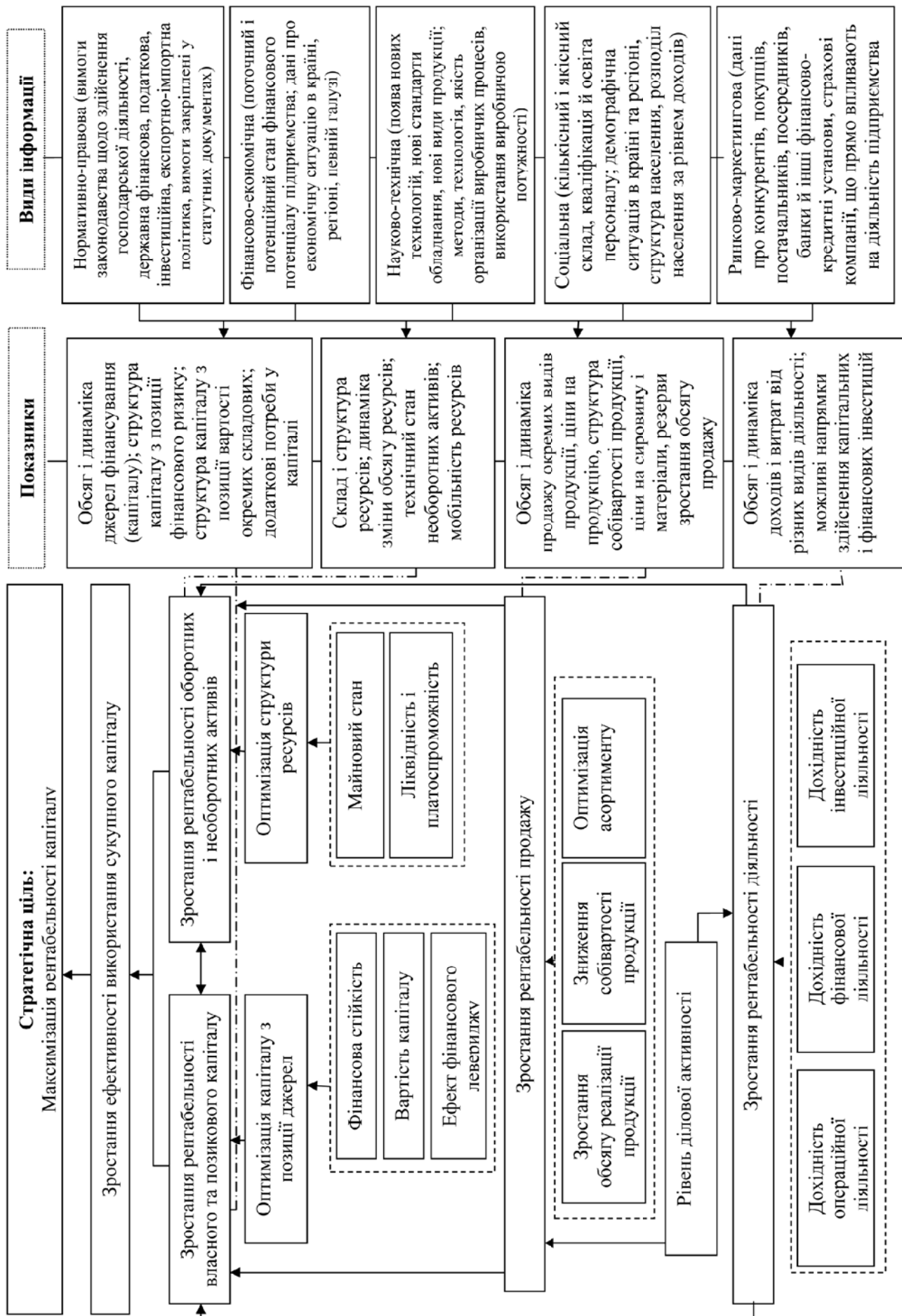

Рис. 2. Інформаційна модель стратегічного фінансового аналізу

Авторська розробка.

Таблиця 1. Джерела інформації стратегічного фінансового аналізу залежно від видів інформації

	Види інформації				
	Нормативно-правова	Фінансово-економічна	Науково-технічна	Соціальна	Ринково-маркетингова
Зовнішні джерела інформації	<ul style="list-style-type: none"> - Конституція України; - Закони та кодекси України; - П(С)БО; - накази, розпорядження, методичні рекомендації; - офіційні сайти КМУ, міністерств і відомств; - засоби масової інформації 	<ul style="list-style-type: none"> - Дані державної статистики; - офіційні сайти КМУ, міністерств і відомств; - дані міжнародних і національних інформаційних систем; - спеціалізовані періодичними виданнями, публікації торговельних палат, фондів та валютних бірж, спілок підприємств; - ЗМІ; - експертні оцінки, надані консалтинговими фірмами, довідковими бюро; - електронні джерела інформації 	<ul style="list-style-type: none"> - Норми технічної, пожежної, санітарної безпеки; - дані спеціалізованих видань; - ЗМІ; - електронні джерела інформації; - know-how, патенти, ліцензії у відповідних галузях 	<ul style="list-style-type: none"> - Дані державної статистики; - результати соціологічних досліджень; - офіційні сайти міністерств і відомств; - ЗМІ; - електронні джерела інформації 	<ul style="list-style-type: none"> - Корпоративні web-сайти; - особисті контакти; - публічна фінансова звітність контрагентів і конкурентів; - реклама; - прейскуранти цін; - виставкові каталоги; - електронні джерела інформації
Внутрішні джерела інформації	<p><i>Нормативно-планові:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - установчі документи; - наказ про облікову політику; - організаційна структура управління. <p><i>Облікові:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - накази та розпорядження. <p><i>Позаоблікові:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - договори та контракти; - тарифні ставки 	<p><i>Нормативно-планові:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - бізнес-плани; - фінансові плани; - бюджети та кошториси; - проєктована фінансова звітність. <p><i>Облікові:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - первинні документи; - журнали 1-7 та відомості до них; - головна книга; - оборотно-сальдова відомість; - звітність (фінансова, статистична, податкова та внутрішньогосподарська). <p><i>Позаоблікові:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - матеріали аудиторських перевірок, ревізій; - пояснювальні, доповідні записки 	<p><i>Нормативно-планові:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - технологічна документація, технологічні карти; - норми витрат, нормативи. <p><i>Позаоблікові:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - know-how, патенти, ліцензії, промислові зразки, корисні моделі, винаходи; - документи по оптимізації і раціоналізації виробничого процесу 	<p><i>Нормативно-планові:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - штатний розклад; - посадові інструкції. <p><i>Облікові:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - накази про прийняття на роботу, про припинення трудового договору, про надання відпустки; - особові картки; - таблиці використання робочого часу; - розрахунково-платіжні відомості. <p><i>Позаоблікові:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - документи про освіту працівників; - автобіографія 	<p><i>Позаоблікові:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - матеріали маркетингових обстежень, анкетувань

Авторська розробка.

ся документи, що регулюють господарську діяльність, дані державної статистики; офіційні сайти Кабінету Міністрів України, міністерств і відомств; спеціалізовані періодичні видання; публікації торговельних палат, фондів і валютних бірж, спілок підприємств; засоби масової інформації; дані корпоративних web-сайтів; публічна фінансова звітність контрагентів і конкурентів; реклама конкурентів і постачальників, прейскуранти цін; виставкові каталоги.

Внутрішні джерела інформації поділяються на нормативно-планові, позаоблікові й облікові. Інформація, отримана з нормативно-планових джерел (бізнес-план, фінансовий план, бюджети, норми витрат, нормативи, договори, контракти) в порівнянні з інформацією, що міститься в облікових джерелах (первинні документи, журнали 1—7 та відомості до них, головна книга, оборотно-сальдова відомість, фінансова, статистична, податкова та внутрішньогосподарська звітність) забезпечує кількісне підтвердження досягнення цілей господарюючого суб'єкта, тобто констатацію відповідності отриманих результатів раніше сформульованим завданням.

Важливе значення для обґрунтування стратегічних управлінських рішень має фінансова звітність. У Законі України "Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні" визначено, що фінансова звітність — це бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період [1]. На основі дослідження показників фінансової звітності можна отримати всестороннє уявлення про розвиток підприємства в динаміці, виявити різноманітні тенденції та закономірності його діяльності, оцінити рівень досягнення поставлених стратегічних цілей, а також сформулювати майбутні стратегічні орієнтири, виходячи з наявного рівня фінансового потенціалу. Тобто значення

фінансової звітності як важливої складової інформаційного забезпечення стратегічного фінансового аналізу полягає в тому, що вона є не лише основою ретроспективного дослідження фінансово-господарської діяльності, а й має значну прогностичну цінність, тобто містить інформацію необхідну для визначення майбутніх орієнтирів.

До позаоблікових джерел інформації відносяться установчі документи, штатний розклад, наказ про облікову політику; посадові інструкції; організаційна структура управління, матеріали аудиторських перевірок, ревізій, пояснювальні та доповідні записки, соціальна інформація про персонал підприємства та потенційних працівників, інформація мотиваційного характеру тощо.

Комплексне дослідження всіх джерел інформації стратегічного фінансового аналізу дозволить усунути відокремленість у аналітичних висновках і забезпечити прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

ВИСНОВКИ

У статті здійснено теоретичне узагальнення та вирішення проблем інформаційного забезпечення стратегічного фінансового аналізу. Доведено, що інформаційне забезпечення стратегічного фінансового аналізу є інтегрованою багатофункціональною системою, що включає оптимальну сукупність зовнішньої та внутрішньої інформації про об'єкт дослідження, об'єм, склад і структура якої визначається цілями її генерації, відповідне методичне та кадрове забезпечення, технічні та програмні засоби реєстрації, накопичення, зберігання, передачі та перетворення інформації у відповідності до потреб управління.

За результатами здійсненого дослідження теоретично обґрунтовано інформаційну модель стратегічного фінансового аналізу, яка дозволяє визначити види інформації та їх основні джерела.

Література:

- 3У "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" від 16 липня 1996 р. №996-XIV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
- Босак І.П. Інформаційне забезпечення управління підприємством: економічний аспект / І.П. Босак, Є.М. Палига // Регіональна економіка. — 2007. — № 4. — С. 193—195.
- Бланк І.О. Фінансовий менеджмент: навчальний посібник. — К.: Ельга, 2008. — 724 с.
- Бруханський Р. Проблеми і пріоритети інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту сільськогосподарських підприємств України / Р. Бруханський // Економічний аналіз. — 2011. — Вип. 9. Ч. 2. — С. 69—71.
- Бутинець Ф.Ф. Економічний аналіз: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 7.050106 "Облік і аудит". — Житомир: ПП "Рута", 2003. — 680 с.
- Гордієнко П.А. Стратегічний аналіз: навч. посіб. — 3-тє вид., перероб. і доп. / П.А. Гордієнко, Л.Г. Дідковська, Н.В. Яшкіна. — К.: Алєрта, 2011. — 520 с.
- Гнип Н.О. Інформаційне забезпечення фінансового потенціалу суб'єктів господарювання / Н.О. Гнип // Економіка АПК. — 2010. — №4. — С. 43—46.
- Денисенко М.П. Інформаційне забезпечення ефективного управління підприємством / М.П. Денисенко, І.В. Колос // Економіка та держава. — 2006. — № 7. — С. 19—24.
- Дикань В.А. Стратегічне управління: навч. посіб. / В.А. Дикань, В.О. Зубенко, О.В. Маковоз, І.В. Томакова. — К.: "Центр учбової літератури", 2013. — 272 с.
- Євтушенко О.А. Інформаційне забезпечення управління відтворенням основних засобів машинобудівного підприємства / О.А. Євтушенко // Європейський вектор економічного розвитку. — 2015. — № 1 (18). — С. 84—91.
- Івахненко С.В. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку і аудиту: навч. посіб. / С.В. Івахненко. — 4-тє вид., випр. і доп. — К.: Знання, 2008. — 343 с.
- Ковалев В. В. Финансовая отчетность. Анализ финансовой отчетности (основы балансоведения): учеб. пособие. — 2-е изд., перераб. и доп. / В.В. Ковалев, Вит. В. Ковалев. — М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. — 432 с.
- Ковальчук Т.М. Теорія економічного аналізу: Рек. М-вом освіти і науки України як навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / Т.М. Ковальчук. — Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. — 544 с.
- Чумаченко М.Г. Економічний аналіз: навч. посібник. — К.: КНЕУ, 2001. — 540 с.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (Accessed 2 November 2016).
2. Bosak, I.P. and Palyha, Ye.M. (2007), "The information support of company's management: economic aspect", *Rehional'na ekonomika*, vol. 4, pp. 193—195.
3. Blank, I.O. (2008), *Finansovyy menedzhment [Financial management]*, El'ha, Kyiv, Ukraine.
4. Brukhans'kyj, R. (2011), "The problems and priorities of information support of strategic management of agricultural enterprises in Ukraine", *Ekonomichnyj analiz*, vol. 9, part 2, pp. 69—71.
5. Butynets', F.F. (2003), *Ekonomichnyj analiz [Economic analysis]*, PP "Ruta", Zhytomyr, Ukraine.
6. Hordiienko, P.L. Didkov's'ka, L.H. and Yashkina, N.V. (2011), *Stratehichnyj analiz [Strategic analysis]*, 3rd ed, Alєрта, Kyiv, Ukraine.

7. Hnyr, N.O. (2010), "The information support of entities' financial potential", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 43—46.

8. Denysenko, M.P. and Kolos, I. V. (2006), "The information support of enterprise's effective management", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 7, pp. 19—24.

9. Dykan', V. L. Zubenko, V. O. Makovoz, O. V. and Tokmakova, I. V. (2013), *Stratehichne upravlinnia [Strategic management]*, "Tsentр uchbovoi literatury", Kiev, Ukraine.

10. Yevtushenko, O. A. (2015), "The informational support of management of machine-building company's reproduction of fixed assets", *Yevropejs'kyj vektor ekonomichnoho rozvytku*, vol. 1(18), pp. 84—91.

11. Ivakhnenko, S.V. (2008), *Informatsijni tekhnolohii v orhanizatsii bukhgalters'koho obliku i audytu [Informational technologies in the accounting and auditing]*, Znannia, Kiev, Ukraine.

12. Kovalev, V.V. (2006), *Finansovaja otchetnost'. Analiz finansovoj otchetnosti (osnovy balansovedenija) [Financial statements. Analysis of the financial statements (basis of balance sheet)]*, TK Velby, Izd-vo Prospekt, Moscow, Russia.

13. Koval'chuk, T.M. (2011), *Teoriia ekonomichnoho analizu [Theory of economic analysis]*, Chernivets'kyj nats. un-t, Chernivtsi, Ukraine.

14. Chumachenko, M.H. (2001), *Ekonomichnyj analiz [Economic analysis]*, KNEU, Kiev, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 04.11.2016 р.

ІНВЕСТИЦІЇ.

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

www.investplan.com.ua

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Передплатний індекс: 23892

ПЛАНУВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

PLANNING AND FINANCIAL MANAGEMENT OF LOCAL BUDGETS IN A DECENTRALIZED ECONOMY OF UKRAINE

Стаття присвячено плануванню та управлінню фінансовими ресурсами місцевих бюджетів в умовах децентралізації економіки України. Проаналізовано структуру доходів місцевих бюджетів (в розрізі видів місцевих бюджетів) та структура поточних доходів бюджетів місцевих органів влади в країнах з ринковою економікою за 2015. Звернуто увагу на класифікацію доходів місцевих бюджетів.

This article focuses on planning and financial management of local budgets in a decentralized economy of Ukraine. The structure of local budgets (in terms of types of local budgets) and the current revenue structure of local governments in emerging economies by 2015. Attention is paid to the classification of local budgets.

Ключові слова: децентралізація, місцевий бюджет, дохід, ринкова економіка, фінансові ресурси.
Key words: decentralization, local budget, revenue, market economy, financial resources.

ВСТУП

Організація взаємовідносин між бюджетами різних рівнів має місце у багатьох країнах світу, в тому числі і в Україні. Формування місцевих бюджетів та управління фінансовими ресурсами для економічного розвитку регіонів сьогодні є дуже актуальною проблемою. Соціально-економічний розвиток регіонів, рівень життя населення залежать від наявності фінансових ресурсів місцевих бюджетів.

Переважає частина державних фінансових ресурсів зосереджується у державному і місцевих бюджетах. В умовах трансформаційної економіки роль бюджету значно зростає, він стає головним інструментом регулювання соціально-економічних процесів. Трансформаційні процеси, які відбуваються в Україні, мають свої особливості й тому, окрім вивчення зарубіжного досвіду, слід шукати свої шляхи подолання дефіциту бюджету й ефективного використання фінансових ресурсів.

Питання регулювання шляхом ефективного використання бюджетних ресурсів займає значне місце в наукових працях зарубіжних та вітчизняних вчених. Серед вітчизняних вчених досліджували теоретичні аспекти бюджету такі, як: Александрова О.М., Бачуріна А.В., Василенко О.Д., Глушенко В.В., Кириленко О.П., Радіонова В.М., Суторміна В.М., Чугунов І.Я., Юрій С.І. та ін.

На сьогодні в Україні гостро стоїть питання вирішення проблем фінансування дефіциту місцевих бюджетів, що пов'язане, перш за все, з відсутністю досконалого механізму регулювання міжбюджетних відносин у країні та ефективної бази формування доходної частини регіональних бюджетів. Гострота проблеми зумовлена незабезпеченістю місцевих бюджетів в Україні фінансовими ресурсами, їх неспроможністю надати мінімальний рівень державних послуг.

Питанням дослідження сутності місцевих бюджетів були присвячені роботи таких авторів, як: С. Буковинський, І. Луніна, С. Бейлі, І. Озерова, Ш. Бланкарт, С. Слухай, О. Василик, О. Кириленко, У. Еванс, А. Ігудіна, Ф. Фішер, В. Опаріна, І. Руденко, С. Юрій та ін.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Місцеві бюджети — це важлива ланка фінансової системи, яка передбачає розподіл та перерозподіл валового внутрішнього продукту (ВВП) між галузями економіки, вер-

ствами населення й територіями з метою підвищення ефективності економіки та добробуту громадян. Відносини розподілу відображають частку держави у створеному ВВП, яку вона отримує у формі непрямих податків. Відносини перерозподілу відображають формування фондів за рахунок оподаткування доходів юридичних і фізичних осіб.

Економічна сутність місцевих бюджетів виявляється у формуванні грошових фондів, які є фінансовим забезпеченням діяльності місцевих рад народних депутатів, розподілі та використанні цих фондів і фінансуванні утримання й розвитку соціальної інфраструктури місцевого господарства. Дохідна частина місцевих бюджетів складається з доходів, що враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів, та доходів, що не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів. Доходи між основними ланками бюджетної системи України розподіляються згідно із загальнодержавним законодавством, усередині ланки — згідно з рішеннями місцевих органів влади.

У багатьох країнах місцеві бюджети при формуванні своїх поточних доходів значною мірою залежать від трансфертів із бюджету центральної адміністрації. До таких країн належать Нідерланди, Італія, Ірландія, Канада та Португалія. У них трансферти складають відповідно від 80 до 62 % поточних доходів. Трансфертне фінансування місцевих бюджетів з боку центральної адміністрації свідчить про інтенсивний перерозподіл національного доходу через бюджетні канали з метою усунення диспропорцій у розвитку регіонів. У цих країнах всі основні податки надходять до бюджету центральної адміністрації, місцеве ж оподаткування ледве перевищує 10 % поточних доходів. Головним питанням регіональної економічної політики, що стоїть на порядку денному у країнах з трансфертним фінансуванням територій, є питання підвищення ефективності бюджетного перерозподілу, а також зниження фінансової залежності місцевих органів влади від "центру" і посилення їх податкової автономії.

Діяльність щодо управління місцевими фінансами включає наступні функціональні елементи:

1) планування, яке займає важливе місце в управлінні місцевими фінансами, тому що саме у ході планування проводиться аналіз соціально-економічного стану адміністративно-територіальних одиниць, розвитку місцевого гос-

Таблиця 1. Класифікація доходів місцевих бюджетів

Критерії	Характеристика
1	2
За повнотою зарахування доходів до бюджету	Закріплені доходи
	Регулюючі доходи
За розділами відповідно до Бюджетної класифікації	Податкові надходження (податки, збори та обов'язкові платежі)
	Неподаткові надходження (доходи від власності та підприємницької діяльності, надходження від штрафів та ін.)
	Доходи від операцій з капіталом
	Офіційні трансферти (субвенції, дотації, субсидії)
За умовами повернення	Зворотні доходи
	Незворотні доходи
За рівнем централізації	Децентралізовані
	Централізовані
За надходженнями від форми власності	Доходи від державної форм власності
	Доходи від інших форм власності
За методом залучення	Податки
	Збори
	Обов'язкові платежі
	Інші надходження
	Звичайні
За частотою появи	Звичайні
	Надзвичайні
За способом зарахування	Загальний фонд
	Спеціальний фонд

подарства, оцінка фінансового стану підприємств комунальної власності; виявляються резерви збільшення фінансових ресурсів, напрямки їх ефективного використання;

2) оперативне управління як комплекс заходів, що проводиться на основі оперативного аналізу конкретної фінансової ситуації. Мета оперативного управління — досягти максимального ефекту при мінімальних затратах шляхом своєчасної зміни фінансових відносин, маневрування фінансовими ресурсами;

3) контроль, який пронизує усі стадії управлінської діяльності і в той же час має велике самостійне значення. В процесі контролю підставляються фактичні результати із запланованими, виявляються резерви.

Бюджетне планування є одним з елементів системи управління місцевими фінансами і невід'ємною складовою бюджетного процесу. На етапі планування здійснюється аналіз й оцінка потенційних фінансових можливостей місцевих органів влади будь-якого рівня бюджетної системи щодо фінансування бюджетних програм у період їх виконання.

Бюджетне планування охоплює сукупність принципів, методів, системи показників та певних заходів, що необхідні для виконання плану, його моніторингу. Безумовно, планування відбувається з урахуванням інституційно-функціональної складової, від якої залежить рівень організації, ефективності та якості планування.

Організація планування бюджетних коштів відбувається на науково обґрунтованих принципах, до яких належать:

— принцип єдності, який має на меті координацію бюджетних відносин на єдиних нормативно-правових засадах;

— принцип збалансування, що полягає у забезпеченні покриття видатків адекватними фінансовими ресурсами, та/або пошук додаткових альтернативних джерел доходів;

— цільовий, результативний та економічний характер бюджетних видатків, що плануються;

— застосування норм, нормативів та стандартів при плануванні бюджетних видатків, а також стійкість фінансових показників (норм, податкових ставок, процедур складання та виконання кошторисів, розписів тощо).

Основними цілями бюджетного планування на багаторічній основі є формування ефективної середньострокової податково-бюджетної стратегії і конкретно, підвищення дисципліни використання державних коштів.

Як відомо, загальні основи бюджетного планування визначаються Конституцією України, а також спеціальним бюджетним законодавством — Бюджетним Кодексом України. У них встановлені повноваження органів державної влади і управління, що стосуються розробки і затвердження бюджету, розподіл функцій між центральними, республіканськими і місцевими органами влади і управління, визначення доходів і витрат кожного з них.

У бюджетному плануванні бере участь весь апарат фінансових органів в центрі і на місцях. Організаційна робота і узагальнення по складанню проекту бюджету виконується управліннями департаменту зведеного бюджету Міністерства фінансів України, вищезгаданими місцевими фінансовими органами.

Процес формування бюджету і приведення його показників до макроекономічних індикаторів розвитку країни складається з трьох етапів, які, слід зазначити, є дещо умовним розподілом процесу формування проекту бюджету на майбутній рік. а детальніші етапи і процедури описуються в Плані заходів Міністерства фінансів України по підготовці проекту державного бюджету на майбутній рік.

Планування доходів місцевих бюджетів у середньостроковій перспективі передбачає наступні кроки:

1. Здійснення моніторингу та аналізу надходжень до місцевих бюджетів відповідно до джерел доходів за кілька років Теоретично, чим довшим є період, за який здійснюється аналіз, тим краще для виявлення тенденцій надходжень до бюджету з різних джерел. При цьому важливо привести

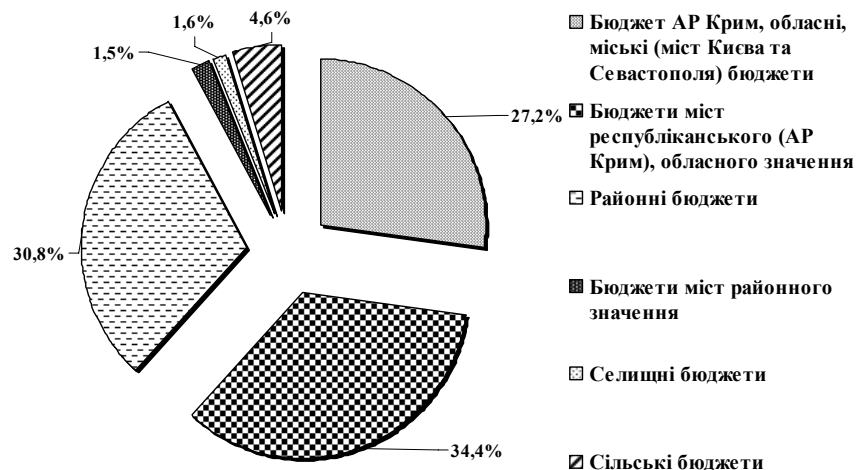

Рис. 1. Структура доходів місцевих бюджетів (у розрізі видів місцевих бюджетів)

Таблиця 2. Структура поточних доходів бюджетів міст органів влади в країнах з ринковою економікою (у відсотках до поточних доходів), 2015 р.

Країни	Власні доходи						Регулюючі доходи трансферти від центральної адміністрації
	Доходи від державної власності	Податки			Інші доходи	Власні доходи, всього	
		Прямі	Непрямі	Усього			
Країни з «податковою автономією», вищою за середню (вище 50,2%)							
Ісландія	8,6	50,7	39,8	90,5	0,1	99,2	0,8
США	3,4	79,8	8,8	88,6	0,3	92,3	7,7
Люксембург	1,9	30,4	53,9	84,3	6,9	93,1	6,9
Іспанія	1,9	32,8	43,2	76,0	5,3	83,2	16,8
Австрія	2,2	30,1	42,5	72,6	11,2	86,0	14,0
Швейцарія	4,6	65,6	3,5	69,1	7,9	81,6	18,4
Швеція	2,4	64,3	0,3	64,6	5,8	72,8	27,2
Японія	2,3	26,8	34,6	61,4	0,4	64,1	35,9
Норвегія	1,5	55,2	1,9	57,1	-	58,6	41,4
Німеччина	5,0	24,8	31,4	56,2	6,4	67,6	32,4

базу доходів місцевого бюджету за ряд років у співставні умови з роком, на який здійснюється прогностична оцінка доходів (наприклад, при зміні ставок оподаткування або бази оподаткування змінюються і надходження до бюджету від такого податку).

2. Визначення тенденції поведінки бази оподаткування в умовах поточного року (тобто без змін до податкового законодавства). Це необхідно для визначення альтернативних джерел наповнення доходної частини місцевого бюджету в разі можливих втрат від змін у законодавстві.

3. Врахування змін, що сталися у базі оподаткування, а також у законодавстві щодо цих податків та зборів. Після цього потрібно оцінити законодавчі зміни, які вступають у силу, на який здійснюється прогноз, а також вплив цих змін на середньострокову перспективу в кількісному значенні.

4. Виявлення особливої уваги до надходжень, пов'язаних з комунальною власністю місцевих громад. Оскільки кошти, отримані від приватизації, є одноразовими надходженнями (тобто обмеженими процесом приватизації), вони мають бути залучені до бюджету лише у випадку проведення відповідних видатків з бюджету розвитку.

5. Здійснення середньострокової оцінки дотацій вирівнювання з державного бюджету (з бюджету вищого рівня) або коштів, що передаються до такого бюджету. З цією метою має бути сформована база даних щодо доходів, які враховуються при розрахунку дотації вирівнювання.

ВИСНОВКИ

Місцеві бюджети є фінансовою базою органів місцевого самоврядування та вирішальним фактором регіонального розвитку. Наявність місцевих бюджетів закріплює економічну самостійність місцевих органів самоврядування, що передбачено Конституцією та Законом України "Про місцеве самоврядування в Україні", активізує господарську діяльність, дозволяє їм розвивати інфраструктуру на підвідомчій території, розширювати економічний потенціал регіону, виявляти і використовувати резерви фінансових ресурсів.

З метою забезпечення ефективності управління фінансовими ресурсами необхідно:

- 1) удосконалення законодавчої бази, нормативно-правових актів та інструктивних документів;
- 2) визначення нових стратегічних напрямків процесу управління фінансовими ресурсами;
- 3) проведення заходів, спрямованих на ефективність зовнішнього та внутрішнього фінансового контролю.

Прогноз, планування, виконання, контроль і моніторинг доходів бюджету і чинного законодавства мають відбуватися у межах єдиного механізму формування та функціонування доходів бюджету.

Враховуючи зміни до чинного законодавства у 2015 р., зокрема Податкового та Бюджетного кодексів, можна сказати, що для України це черговий крок на шляху до удосконалення механізмів наповнення місцевих бюджетів та реформування міжбюджетних відносин.

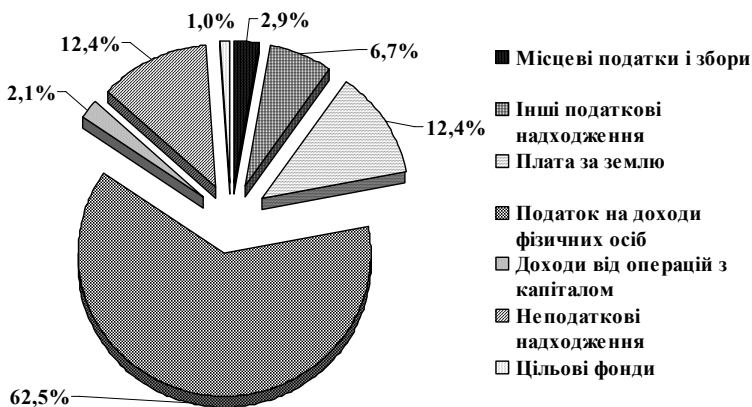

Рис. 2. Структура доходів місцевих бюджетів за 2015 р.

Література:

1. Білик М.В. Сучасні аспекти формування та виконання місцевих бюджетів / М.В. Білик // Економіка. Управління. Інновації. — 2013. — № 1.
2. Бондарчук Т.Г. Доходи місцевих бюджетів в умовах децентралізації / Т. Г. Бондарчук // Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту. — 2015. — № 1. — С. 79—86.
3. Карчевська І.О. Оцінка фінансової децентралізації місцевих бюджетів України / І.О. Карчевська, О.М. Кравчук // Економічний простір. — 2010. — № 35. — С. 110—118.
4. Кириленко О., Малиняк Б., Письменний В., Русін В. Планування та управління фінансовими ресурсами територіальної громади // Асоціація міст України. — К., ТОВ "ПІДПРИЄМСТВО "ВІ ЕН ЕЙ", 2015. — С. 396.
5. Кондусова Л.Ф., Нескородоєва І.І., Алексєнко І.І., Жижор О.Б., Пелехатий А.О. Управління фінансовими ресурсами місцевого бюджету. — Харків: ХНЕУ, 2011.

References:

1. Bilyk, M. (2013), "Modern aspects of the formation and execution of local budgets", Economics. Management. Innovation, vol. 1.
2. Bondarchuk, T. G. (2015), "Local Government Revenues under decentralization", Scientific Bulletin of the National Academy of Statistics, Accounting and Auditing, vol. 1, pp. 79—86.
3. Karchevska, I. and Kravchuk, O. A. (2010), "Assessment of financial decentralization of local budgets Ukraine, Ekonomichnyj prostor, vol. 35, p. 110—118.
4. Kirilenko, O. Maliniak, B. Pismenniy, V. and Rusin, V. (2015), Planuvannia ta upravlinnia finansovymy resursamy terytorial'noi hromady [Planning and financial management of the territorial community], AUC Ukraine LLC COMPANY HEY BI EN, Kyiv, Ukraine.
5. Kondusova, L. F. Neskorodjeva, I. I. Alekseyenko, I. I. Zhyhor, O. B. and Pelehaty, A. O. (2011), Upravlinnia finansovymy resursamy mistsevoho biudzhetu [Financial resources of local government, KhNUE, Kharkiv, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 08.11.2016 р.*

УДК 336.76:332.025:338.43.01/02.075.8

Б. М. Криворук,
здобувач, Білоцерківський національний аграрний університет

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ТА ПРОДОВОЛЬСТВА: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ

B. Krivorukov,
applicant, Bila Tserkva national agrarian University

STATE SUPPORT OF AGRICULTURAL PRODUCTION AND FOOD: INTERNATIONAL EXPERIENCE
AND DOMESTIC REALITIES

Агропродовольчий сектор України має потужний потенціал розвитку у світовому масштабі, проте наявність потенціалу ще не означає його автоматичної реалізації, а загострення кризових явищ у галузі вимагають розроблення дієвої аграрної політики на основі механізму ефективної державної підтримки галузі.

Удосконалення напрямів і механізмів державної фінансової підтримки повинно передбачати розподіл наявних бюджетних ресурсів підтримки відповідно до основних стратегічних завдань галузі за такими напрямками: формування ринкової інфраструктури та стимулювання попиту на сільськогосподарську продукцію; здійснення прямих бюджетних виплат товаровиробникам у порядку та обсягах, що не суперечать взятим зобов'язанням перед СОТ; забезпечення розвитку сільських територій, збереження навколишнього природного середовища.

Державне регулювання агропродовольчого ринку здійснюється в усіх державах з метою гарантування продовольчої безпеки, забезпечення стабільності на продовольчому ринку, підтримки сільського господарства. Основним інструментом державного впливу, для виконання зазначених завдань є створення державних продовольчих запасів шляхом здійснення державних закупівель.

На основі проведених досліджень з метою підтримки малого бізнесу, в тому числі фермерських господарств, і створення конкурентного середовища при проведенні державних закупівель сільськогосподарської продукції та продовольства нами визначено доцільність таких заходів: розширення сфери доступу суб'єктів малого підприємництва до цієї категорії поставок (створення умов для залучення малого бізнесу); поширення квотування для фермерських господарств на рівень субконтрактів; забезпечення участі фермерських господарств у конкурсах на поставку сільгосппродукції і продовольства для державних потреб комерційними (консорціями) і некомерційними об'єднаннями (асоціації, спілки).

The agro-food sector of Ukraine has a high development potential on a global scale, however, the potential does not mean its automatic implementation, and aggravation of crisis phenomena in the industry require the development of effective agricultural policy on the basis of mechanism of effective state support for the industry.

Improvement of directions and mechanisms of state financial support must provide for the allocation of available budget support resources according to the key strategic objectives of the industry in the following directions: the formation of the market infrastructure and stimulating demand for agricultural products; implementation of the direct budget payments to producers in the manner and amounts that are not contrary to its WTO commitments; and ensuring the development of rural areas, conservation of the natural environment.

State regulation of agrifood market is carried out in all countries to guarantee food security, ensure stability in the food market, the support of agriculture. The main instrument of state influence to accomplish these tasks is the creation of state food reserves through public procurement.

On the basis of studies with the aim of supporting small businesses, including farms, and the creation of a competitive environment when conducting state procurement of agricultural products and foodstuffs, we have determined the feasibility of such measures: expansion of access of subjects of small business to this category of supply (creation of conditions for attracting small businesses); distribution of quotas for farms at the level of subcontracts; participation of farms in tenders for the supply of agricultural products and foodstuffs for state needs commercial (consortia) and non-profit associations (Association Union).

*Ключові слова: сільськогосподарські товаровиробники, державна підтримка, малий бізнес, СОТ.
Key words: agricultural producers, state support, small business, WTO.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Агропродовольчий сектор України має потужний потенціал розвитку у світовому масштабі, проте наявність потенціалу ще не означає його автоматичної реалізації,

а загострення кризових явищ у галузі вимагають розроблення дієвої аграрної політики на основі механізму ефективної державної підтримки галузі. Державна підтримка агропродовольчого виробництва в Україні має бути

спрямована на забезпечення прибутковості виробництва на рівні, щоб вести розширене відтворення, створення сприятливих соціальних умов життя сільських жителів і покращення добробуту їхніх сімей, формування передумов для збереження та комплексного розвитку сільських територій, задоволення потреб населення України в якісних і доступних продуктах харчування, розширення експортного потенціалу країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблемами державної підтримки сільськогосподарського виробництва на протязі тривалого часу знаходило відображення в наукових дослідженнях Діброви А.Д., Кваші С.М., Саблука П.Т., Шпичака О.М. та інших вчених. В їхніх працях знайшли відображення заходи державної підтримки з урахуванням євро інтеграційних процесів, які відбуваються нині. Але змістовне наповнення процесу регулювання державної підтримки та його розвиток для забезпечення продовольчої безпеки країни потребує більш серйозного вивчення.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розробка теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо запровадження методів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників на основі адаптації зарубіжного досвіду до вітчизняних реалій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Державна підтримка товаровиробників в європейських та інших країнах у світлі сучасних інтеграційних процесів (створення ЗВТ з ЄС) створює суттєві загрози для розвитку аграрної галузі в Україні. Для нашої держави нині актуальним є питання не стільки перегляду податкових пільг, скільки їх уточнення для мінімізації непродуктивних витрат бюджету та створення рівних умов для ведення бізнесу різними категоріями суб'єктів господарювання.

У країнах ЄС оподаткування диференційоване залежно від обсягів виробництва й організаційної форми ведення бізнесу. Для великого та середнього бізнесу (у т.ч. аграрного) застосовуються традиційні податкові інструменти — корпоративний прибутковий податок, універсальний акциз, майнові та соціальні податки. Для малого бізнесу (в сільському господарстві — фермерів сімейного типу) передбачено альтернативні спрощені податкові механізми, метою яких є спрощення податкового адміністрування.

Як переконає світовий досвід, корпоративний податок в аграрній галузі розвинених країн платять великотоварні підприємства (кооперативи) й окремі фермери, однак їх кількість обмежена, тому в більшості країн сільгосппродукцію виробляють сімейні ферми, невеликі за обсягами доходу і площами угідь.

У деяких країнах (Грузія, Латвія, Норвегія, Японія, Великобританія, Китай, США та ін.) ставки корпоративного податку не є пільговими для сільгоспвиробників. Так, у Китаї для підприємств усіх форм власності та господарювання із 1994 р. запроваджено сплату прибуткового податку за ставкою 33% [1].

Для фермерів США також не передбачена пільгова ставка прибуткового податку, але вони мають ряд інших пільг при його сплаті — зменшення бази оподаткування (вираховання із загальної суми доходу тих, що отримані від продажу землі, амортизації обладнання, будівель, споруд), сплата податку з середнього доходу, розрахованого за останні три роки, та ін. Крім того, у США встановлено неоподатковуваний мінімум, який зменшує базу оподаткування.

У частині країн встановлено неоподатковуваний мінімум площі сільськогосподарських угідь і застосовуються диференційовані ставки оподаткування (Чехія), а ще в деяких не обкладають зборами землі сільськогосподарського призначення (Ірландія) [2].

У пошуку шляхів вирішення проблеми оптимізації оподаткування за допомогою податкових пільг для аграрного сектора слід брати до уваги, що мінімізаційні схеми застосовують й представники інших галузей (металургія, хімічної промисловості тощо). Відповідно уряд має вживати превентивних заходів не лише щодо аграрної галузі, щоб його не звинуватили у вибірковості дій. Як уже зазначалося, вихід вбачається в ухваленні змін до Податкового кодексу в частині регламентування повноважень податкових органів при контролі за трансфертним ціноутворенням афілійованих структур, які входять до складу вертикально інтегрованих структур.

Визначаючи розвиток аграрного сектору та зміцнення позиції України на світовому ринку аграрної продукції як чинника забезпечення стійкості та динамічності економічного розвитку країни, слід враховувати особливості конкурентної ситуації на цьому ринку. Зокрема вона характеризується наявністю активної державної підтримки сільськогосподарського виробництва провідними країнами світу. Основними напрямками (цілями) підтримки є наступні: підтримка товарного виробництва та підвищення конкурентоспроможності сільського господарства; підтримка дрібних товаровиробників, нових суб'єктів господарювання, сімейних ферм і кооперативних об'єднань; охорона земель і раціональне використання сільськогосподарських угідь; встановлення цін підтримки на окремі види сільськогосподарської продукції; розвиток ринкової інфраструктури; підтримка місцевих ініціатив розвитку сільських територій та якості життя на селі; розвиток аграрної науки і впровадження у виробництво новітніх технологій виробництва сільськогосподарської продукції, догляду за тваринами, систем обробітку ґрунту тощо; розвиток сільськогосподарського машинобудування.

Удосконалення напрямів і механізмів державної фінансової підтримки повинно передбачати розподіл наявних бюджетних ресурсів підтримки відповідно до основних стратегічних завдань галузі за такими напрямками: формування ринкової інфраструктури та стимулювання попиту на сільськогосподарську продукцію; здійснення прямих бюджетних виплат товаровиробникам у порядку та обсягах, що не суперечать взятим зобов'язанням перед СОТ; забезпечення розвитку сільських територій, збереження навколишнього природного середовища.

Відомо, що членство в СОТ накладає жорсткі обмеження на фінансування програм підтримки сільського господарства. Досвід США, країн БРІКС (Бразилія, Росія, Індія та Китай) і Європейського Союзу показує, що ефективним механізмом такої підтримки стає стимулювання кінцевого споживання продуктів харчування через програми продовольчої допомоги тим, хто її потребує.

Іншими програмами продовольчої допомоги, які реалізуються Мінсільгоспом США є: дитяче харчування (CNP), що включає програми шкільних обідів (NSLP), сніданків (NSBP) та ін.; додаткове харчування дітей, вагітних і жінок, які годують дітей (WIC).

За оцінкою Мінсільгоспу США, кожний долар продовольчої допомоги генерує до 1,8 дол. США в економічній діяльності. Кожний мільярд доларів за програмою дозволяє створювати або підтримувати в цілому 18 тис. робочих місць, включаючи 3 тис. робочих місць у сільському господарстві.

Усі країни БРІКС певною мірою реалізують програми внутрішньої продовольчої допомоги. Однак найбільший інтерес привертає досвід Бразилії, яка успішно реалізує із 2003 р. масштабну комплексну стратегію "Нульовий голод" (Fome Zero), що отримала широкий міжнародний резонанс [3].

Ця стратегія має для країни доленосне значення, оскільки ще на початку нинішнього століття у Бразилії недоїдало близько третини населення, а половина сільських жителів мала дохід не більше 1 долара в день. Разом із тим її реалізація не означає звичайну роздачу

їжі, а має комплексний і багаторівневий характер, необхідний для "зміни ситуації у Бразилії".

Серед основних соціальних програм слід назвати програму Сімейний бюджет (Bolsa Familia — PBF), що передбачає обумовлені грошові трансферти, Національну програму шкільного харчування, ряд громадських закладів, пов'язаних із харчуванням і продовольством — народних ресторанів, банків продовольства, громадських кухонь, а також спеціальні заходи, передбачені для дрібних фермерів.

Серед програм, спрямованих на підтримку виробництва, доцільно назвати Програму придбання продовольства (РАА) і Національну програму зміцнення сімейних господарств (PRONAF) [4].

Програму РАА було розроблено в 2003 р. як інструмент державної політики, зорієнтованої на створення довгострокових партнерських відносин між виробниками та споживачами продовольства. Основні цілі програми — підтримка реалізації продуктів землеробства і тваринництва, вироблених сімейними господарствами, для стимулювання виробництва продовольства, а також полегшення доступу до згаданих продуктів для сімей, що знаходяться в ситуації продовольчої нестабільності. Ця програма забезпечує безпосередню закупівлю продовольства у фермерських родин, переселенців, а також у продавників традиційних народів і співтовариств для постачання державних програм, спрямованих на допомогу населенню із низьким рівнем купівельної спроможності, а також для створення стратегічних запасів.

Програма PRONAF знаходиться під контролем Міністерства сільськогосподарського розвитку, управляється державними банками і фінансує індивідуальні та колективні проекти, що представляються фермерськими сім'ями, а також переселенцями. Розглянута програма поділена на ряд складових, що відображають екологічне різноманіття Бразилії та рівень організації заходів на підтримку сімейних господарств [5].

Механізми адресної продовольчої підтримки населення (які не стосуються соціального харчування) в Україні практично не використовуються. Нормативно-правову базу на загальнодержавному рівні не сформовано, хоча у деяких адміністративних суб'єктах є позитивні приклади. Допомога малозабезпеченим громадянам, що надається Міністерством соціальної політики України, безпосередньо не стосується продовольства і, відповідно, підтримки АПК.

Надання внутрішньої продовольчої допомоги через сферу соціального харчування в Україні здійснюється у всіх суб'єктах, проте рівень її вкрай недостатній.

За даними від Міністерства освіти та науки України щодо організації харчування в загальноосвітніх закладах свідчать про те, що воно не є збалансованим.

За оцінками експертів, функціонування системи внутрішньої продовольчої допомоги потребує значних обсягів продуктів харчування (до 20% від внутрішнього споживання). Це викликає потребу зміни пріоритетів у розвитку вітчизняного АПК, структури та обсягів фінансування галузей і виробництв, пов'язаних із внутрішньою продовольчою допомогою.

З одного боку, це вирішує завдання зниження рівня бідності, забезпечення пріоритетної підтримки найбільш малозабезпечених верств населення, які не мають достатніх коштів для організації здорового харчування. З іншого — виробники та переробники сільськогосподарської продукції отримують стабільне довгострокове замовлення на свою продукцію. Отже, будуть сформовані економічні стимули, необхідні для припливу капіталу для розвитку виробничої та товаропровідної інфраструктури системи внутрішньої продовольчої допомоги, що забезпечує простежуваність харчової продукції та її орієнтацію на вітчизняного товаровиробника.

Державне регулювання агропродовольчого ринку здійснюється в усіх державах з метою гарантування продовольчої безпеки, забезпечення стабільності на

продовольчому ринку, підтримки сільського господарства [6]. Основним інструментом державного впливу, для виконання зазначених завдань є створення державних продовольчих запасів шляхом здійснення державних закупівель.

Численні зміни законодавства з питань державних закупівель, призвели до поглиблення неузгодженості між нормативно-правовими актами, які визначають порядок їх здійснення. Згідно із ст. 9 Закону України "Про державний матеріальний резерв" придбання матеріальних цінностей, у т.ч. зерна, з метою їх закладення до державного матеріального резерву (далі — держрезерву) здійснюється відповідно до вимог і процедур, визначених Законом України "Про здійснення державних закупівель". Відповідно до ч. 3 ст. 2 Закону України "Про здійснення державних закупівель" його дія не поширюється на закупівлю товарів для держрезерву. У ст. 13 Закону України "Про зерно і ринок зерна" зазначається, що способом закупівлі зерна до держрезерву є укладання угод купівлі-продажу на аграрній біржі.

Таким чином, закупівлі продовольчої продукції для державних потреб здійснюються в порядку, визначеному біржовими правилами. Варто зазначити, що дослідники негативно оцінюють таку практику. Ринкові важелі, на яких ґрунтується біржова торгівля, поширюються на вже вироблену продукцію та не охоплюють відносин, які складаються до постачання продовольчої продукції на біржу (закупівля насіння, пального, добрив, збір урожаю, його зберігання, переробка тощо). Витрати виробника на всіх етапах просування продовольчої продукції на біржу закладаються в її ціну [7]. При цьому слід враховувати нестачу власних коштів більшості сільськогосподарських виробників, що змушує їх або звертатися до послуг кредитних установ (за таких умов розмір витрат на виробництво продукції, які закладаються в ціну пропозиції, збільшується на розмір відсотків за користування кредитами), або вести діяльність у межах наявних коштів та запроваджувати режим економії щодо добрив, умов зберігання продукції тощо, що позначається на її кількості та якості.

Застосування біржового порядку до закупівель продовольчої продукції для держрезерву не є доцільним. По-перше, підтримання прийнятнього рівня продовольчої безпеки залежить від наявності в держрезерві основних видів продовольства встановленої кількості та якості. Усунення держави від вирішення проблеми фінансування необхідних для виробництва заходів і перекладання на виробника відповідальності за наявність продукції для держрезерву призводить до погіршення рівня продовольчої безпеки. По-друге, присутність держави на всіх етапах виробництва продовольчої продукції для держрезерву шляхом часткового фінансування витрат сприятиме її здешевленню, а отже підвищенню раціональності витрачання бюджетних коштів, оскільки за таких умов у виробників не виникатиме потреби у кредитних ресурсах, вони отримають певний захист від сезонного підвищення цін на пальне та послуги зберігання продовольчої продукції.

Прийнятною формою взаємодії Аграрного фонду та виробників продовольчої продукції для державних потреб є договірна конструкція контрактації, яка використовувалася для зазначених цілей до 1995 р. Використання зазначеної договірної моделі для відносин із постачання продовольчої продукції для державних потреб прямо передбачена законодавством, зокрема, ст. 272 Господарського кодексу України, згідно з яким державна закупівля сільськогосподарської продукції здійснюється за договорами контрактації, які укладаються на основі державних замовлень на поставку державі сільськогосподарської продукції.

Правове регулювання відносин у сфері замовлень держави на поставку товарів для задоволення її пріоритетних потреб передбачено Законом України "Про державне замовлення для задоволення пріоритетних

державних потреб". До пріоритетних, зокрема, віднесено потреби в товарах, необхідних для створення й підтримання на належному рівні державних матеріальних резервів. Але з незрозумілих причин саме на ці відносини його дія не поширюється, оскільки згідно з ч. 4 ст. 1 вищевказаного Закону особливості відносин, що виникають у зв'язку з закупівлею сільськогосподарської продукції, регулюються окремими актами законодавства України.

Сутність договору контрактації полягає в тому, що виробник сільськогосподарської продукції зобов'язується передати заготівельному (закупівельному) або переробному підприємству чи організації (далі — контрактанту) вироблену ним продукцію у строки, кількості, асортименті, що передбачені договором, а контрактант зобов'язується сприяти виробникові у виробництві зазначеної продукції, прийняти й оплатити її.

Використання контрактаційної форми закупівлі продукції до держрезерву має суттєві переваги порівняно з біржовою закупівлею. Важливою особливістю договору контрактації є те, що, по-перше, контрактантом може бути не лише заготівельник (Аграрний фонд), а й інші особи — переробні підприємства, що має суттєве значення у разі формування державних запасів готової для споживання продукції. По-друге, виробником може бути лише суб'єкт господарювання, який безпосередньо виробляє (виробляє) сільськогосподарську продукцію. З огляду на цю особливість, державна підтримка, яка надаватиметься у зв'язку з виконанням договору контрактації, використовується безпосередньо виробником. Контрактаційна модель забезпечує пряму закупівлю продукції у її виробника та виключає участь посередницьких структур, які здебільшого виступають на ринку, в т.ч. біржовому аграрному ринку як власників продукції.

До переваг контрактаційної форми для виробника також слід віднести можливість отримання авансового платежу в розмірі до 50% вартості контрактованої продукції, що створює фінансове підґрунтя для закупівлі матеріально-технічних ресурсів, необхідних для виробництва. Окрім того, згідно з ч. 3 ст. 272 Господарського кодексу України контрактант має зобов'язання щодо надання допомоги в організації виробництва сільськогосподарської продукції та її транспортування на приймальні пункти. Запорукою захисту прав та інтересів виробника при укладанні договору контрактації є його типова форма, яка затверджується Кабінетом Міністрів України (ч. 5 ст. 272 ГК України), в той час, як закупівля продукції посередницькими структурами здійснюється на умовах, визначених саме ними без суттєвого врахування інтересів виробника.

ВИСНОВКИ

Перевагою використання контрактаційної форми для держави слід вважати можливість придбання лише високоякісної продукції, впливу на рівень технологічності виробників, принаймні тих, які постачають продукцію до держрезерву, шляхом зазначення у договорі додаткових якісних характеристик контрактованої продукції.

Квотування держзамовлень для фермерських господарств на рівні субконтрактів має передбачити встановлення преференційного відсотка участі фермерських господарств (орієнтовно 10—20% від обсягу держзамовлення). Водночас це буде інструментом протекціоністської підтримки вітчизняного товаровиробника, оскільки іноземний фермер не завжди спроможний самостійно позиціонувати свою продукцію на конкурсах закупівлі продукції в тому чи іншому регіоні через високі трансакційні витрати.

У результаті залучення особистих селянських і фермерських господарств до конкурсів на розміщення держзамовлення на постачання сільськогосподарської продукції буде створено більш конкурентне середовище, ніж в існуючих умовах. Державні замовлення доцільно

розміщувати на основі конкурсних процедур із застосуванням положень методики матеріального стимулювання для керівників і працівників бюджетних організацій, які активно використовують конкурсну систему закупівель, а отже, мінімізують витрати бюджету.

Посилення процесів глобалізації та лібералізації світового агропродовольчого ринку й інтеграції України у світову господарську систему вимагають прийняття заходів щодо розвитку вітчизняного ринку продовольства при створенні умов для виробництва конкурентоспроможної продукції на основі удосконалення інститутів і важелів бюджетної підтримки товаровиробників аграрного сектору, що створить передумови для сталого розвитку вітчизняного агропродовольчого ринку та посилить його конкурентні переваги на світовому ринку.

Література:

1. Шпикуляк О.Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: монографія / О.Г. Шпикуляк. — К.: ННЦ ІАЕ, 2010. — 396 с.
2. Варченко О.М. До питання поєднання державного і ринкового регулювання продовольчої безпеки / О.М. Варченко // Економіка України. — 2004. — № 7. — С. 53—59.
3. Лузан Ю.Я. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України: монографія / Ю.Я. Лузан. — К.: ННЦ ІАЕ, 2010. — 472 с.
4. Борщ А.Г. Бюджетна підтримка аграрного сектору в умовах трансформаційних процесів в економіці України / Борщ А.Г. // Економіка АПК. — 2009. — № 2. — С. 11—117.
5. Корецький М.Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці: монографія / М.Х. Корецький. — К. Вид-во УАДУ, 2002. — 260 с.
6. Макаренко А.П. Регуляторна роль механізмів ринку і держави / А.П. Макаренко, А.Ю. Мельник // Інвестиції: практика та досвід. — 2007. — № 13. — С. 22—27.
7. Ціхановська В.М. Державне регулювання агропродовольчих ринків в умовах глобалізації / В.М. Ціхановська // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. — Серія: Економічні науки. — 2011. — Вип. 2 (53), Т. 2. — С. 96—100.

References:

1. Shpykuliak, O.H. (2010), *Instytuttsii u rozvytku ta rehuliuванні ahrarnoho rynku* [The institutions in the development and regulation of the agricultural market], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.
2. Varchenko, O.M. (2004), "On the question of a combination of state and market regulation of food safety", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 7, pp. 53—59.
3. Luzan, Yu.Ya. (2010), *Orhanizatsijno-ekonomichnyj mekhanizm zabezpechennia rozvytku ahrpromyslovoho vyrobnytstva Ukrainy* [Organizational-economic mechanism to ensure development of agricultural production in Ukraine], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.
4. Borsch, A.H. (2009), "Budgetary support the agricultural sector in terms of the transformation process in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 11—117.
5. Kores'kyj, M.Kh. (2002), *Derzhane rehuliuвання ahrarnoi sfery u rynkovij ekonomitsi: monohrafiia* [State regulation of the agricultural sector in a market economy], *Vyd-vo UADU*, Kyiv, Ukraine.
6. Makarenko, P.M. and Mel'nyk, L.Yu. (2007), "The regulatory role of market mechanisms and state", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 13, pp. 22—27.
7. Tsikhanovs'ka, V.M. (2011), "State regulation of agro-food markets in the context of globalization", *Zbirnyk naukovykh prats' Vinnyts'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky*, vol. 2 (53), no. 2, pp. 96—100.

Стаття надійшла до редакції 09.11.2016 р.

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ "РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ЕКОНОМІЦІ" (АВТОР — КАРП'ЮК О. П.)

Нове загострення технологічного суперництва між національними економіками є одним з провідних стратегічних викликів XXI століття. Можливість конкурентоспроможної відповіді на цей виклик безпосередньо пов'язана з винайденням динамічної інноваційної моделі організації національної економіки. Вона має визначатися здатністю перетворити у

обґрунтування нового тлумачення поняття "національний інноваційний процес".

Цілком очевидно, що рецензована монографія присвячена аналізу актуальної як у теоретичному розумінні, так і у практичному аспекті, теми.

Логіка побудови роботи не викликає заперечень. Вона складається з трьох розділів. У першому розділі автором уточнено домінуючі ознаки відповідних явищ у контексті інноваційних світових та глобалізаційних процесів, обґрунтовано принципову модель національної системи формування інноваційних процесів, визначено в цій системі місце, основні принципи та типологію ефективних механізмів державного регулювання.

Основними факторами запуску та підтримки національного інноваційного процесу визначено конкуренцію, репутаційну конкурентоспроможність, рівень довіри та ступінь її інституціоналізації, високу спеціалізацію науково-інженерно-технологічного потенціалу з одночасним доступом до інтегрованих глобальних науково-конструкторсько-тестових систем, оптимізацію фінансових механізмів запуску інноваційного процесу та капіталізацію його результатів, розвиток національної інфраструктури інноватики.

Другий розділ присвячено розкриттю особливостей розвитку інноваційних процесів в Україні порівняно з тенденціями в країнах світу з розвинутою економікою інноваційного типу, здійсненню апробації теоретико-методичних підходів до оцінки впливу інноваційних процесів на розвиток економіки.

Встановлено, що значною мірою проблеми інноваційного розвитку національної економіки обумовлені недостатньою якістю відповідної державної політики. Достатньо розгалужене нормативно-правове забезпечення інноваційної діяльності в країні залишається декларативним, якість дотримання тих норм, що конкретно визначають поведінку релевантних суб'єктів, низька. Вагомим недоліком цього аспекту державної політики є несистемність правового поля, надмірна кількість посилає на акти, що не були розроблені або є застарілими, відсутність гнучкості та оновленості відповідно до зміни внутрішніх і зовнішніх умов. Такий інструмент, як державні цільові науково-технічні програми, інші програми, концепції та стратегії не забезпечуються повною мірою фінансуванням, коло виконавців звужене до органів державної влади, а приватні адресати не отримують достатніх стимулів до участі у їх виконанні.

номічного зростання ту циклічну завершеність процесів вироблення та впровадження нових рішень, яка забезпечить належну якість розв'язання технологічних, організаційних, соціальних проблем.

При виборі перспективних шляхів формування такої моделі мають враховуватися процеси трансформації ролі держави у реалізації інноваційної моделі, необхідність модернізації механізмів її регулювання інноваційними процесами, нарощення потужних самостійних сил інноваційності у безпосередніх суб'єктів господарювання, високий рівень загальної конкуренції та конкуренції за першість в інноваціях, різний ступінь вихідної розвиненості та ресурсного забезпечення.

Узагальнення здобутків економічної науки щодо інноваційних процесів дозволило дійти висновків, що досягнення швидких і стабільних результатів у технологічному, організаційному, соціальному та економічному розвитку забезпечується за дотриманням двох умов. По-перше, окремі, навіть і численні інновації, мають перетворитися в інноваційний процес, що характеризується скоординованістю та перманентністю інноваційного пошуку. По-друге, система узгодження та координації цього процесу має характеризуватися динамічною збалансованістю модулів централізації та субсидіарності, оскільки тільки це забезпечує формування потужних горизонтальних зв'язків та потоків обміну при збереженні спільної орієнтації на державні пріоритети. Теоретичним результатом формалізації цієї ідеї є

¹ Карп'юк О.П. Регулювання інноваційних процесів в економіці: монографія / О.П. Карп'юк. — К.: Нац. наук. центр "Ін-т аграр. економіки", 2015. — 200 с.

У третьому розділі автором визначено перспективи імплементації світового досвіду стимулювання інноваційних процесів в Україні, досліджено активізацію державно-приватного партнерства у сфері реалізації інноваційних проектів, ідентифіковано напрямки посилення регуляторних механізмів державного регулювання інноваційних процесів в умовах глобалізації.

Обґрунтовано, що найбільш перспективною формою взаємодії держави та недержавних суб'єктів інноваційного процесу в Україні виступає державно-приватне партнерство. До його основних завдань потрібно віднести: створення нових наукомістких фірм і підтримку малих і середніх інноваційних підприємств; розробку проривних технологій для державних потреб, відбір і фінансування на паритетних засадах науково-технічних та інноваційних програм і проектів, що мають важливе значення для національної економіки; залучення інвестицій для розвитку інноваційної інфраструктури; інвестування в технічне переозброєння підприємств, оновлення парку обладнання; оптимізацію технологічних процесів; розвиток інноваційних регіональних кластерів, у межах яких можливе ефективне співробітництво між державними й приватними структурами, малим і середнім бізнесом, доведення результатів наукової діяльності, отриманих у державному секторі, до ринку.

Автором вперше обґрунтовано ітеративно-каскадний принцип взаємодії факторів національного інноваційного процесу, що дало можливість визначити теоретичні підстави та практичні напрями модифікації державного регулювання інноваційного розвитку в Україні в умовах критичного відставання економіки України від провідних глобальних трендів конкурентоспроможності та гострої невідповідності сучасним викликам економічного розвитку.

Подібне розуміння внутрішньо економічних сил формування інноваційних процесів дозволяє по-іншому визначити місце і роль державного регулювання їх скоординованості та системної єдності. За таких умов держава перестає бути виключним ініціатором інноваційного руху та патерналістським гарантом реалізації

відповідних процесів. Водночас саме на державу буде покладено завдання оптимальної бар'єризації каналів взаємовпливу релевантних факторів інноваційності, глобальної орієнтації та підтримки на міжнародній арені, налагодженні якісної інфраструктури інтегрованих комунікацій, інвестиційно-фінансового забезпечення, а також захисту конкуренції та прав власності на елементи інноваційного результату.

Автором також запропоновано механізм державного регулювання запуску та підтримки національного інноваційного процесу, який охоплює усі функції регулювання. Принциповими рисами пропонованого механізму є гнучкість, що базується на модульності, суб'єктна репрезентативність провідних факторів розвитку та реалізації інноваційного потенціалу, інституціоналізація цих суб'єктів та протоколів їх комунікації, партнерства та конкуренції.

Монографія є добре ілюстрованою численними рисунками, графіками та аналітичними таблицями, містить значну кількість додатків, що мають важливе інформативне значення.

Монографічне дослідження, попри належний науково-теоретичний рівень осягнення проблематики, потребує додаткових роз'яснень, змістовних уточнень, зокрема, запропоноване автором твердження про те, що запустити та підтримати національний інноваційний процес можна завдяки сприянню розвитку фундаментального та прикладного винахідництва вимагає додаткової аргументації з позицій аналізу творчого внеску українських вчених у розробку проблем державного регулювання інноваційних процесів.

Монографія Карп'юк О.П. розрахована на науковців, викладачів і студентів вищих навчальних закладів, органи державного управління та місцевого самоврядування, а також усіх, кого цікавить проблематика удосконалення механізму державного регулювання інноваційного розвитку в напрямі формування в економіці України сталого та автовідтворюваного інноваційного процесу.

Рецензент: О. П. Тищенко, доктор економічних наук, професор кафедри макроекономіки та державного управління, ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА: "САММІТ", "ІДЕЯ", "БЛІЦ ІНФОРМ", "KSS", "МЕРКУРІЙ", "ПРЕСЦЕНТР", "ВСЕУКРАЇНСЬКА ПЕРЕДПЛАТНА АГЕНЦІЯ", "ФЛОРА", "ПЕРІОДИКА", "КОБЗАР", "ДІАДА", "ДІЛОВА ПРЕСА", "ФАКТОР"